AMIN MAALOUF

LABIRINTUL RĂTĂCIȚILOR

Occidentul și adversarii săi

POLIROM

AMIN MAALOUF

LABIRINTUL RĂTĂCIŢILOR

Occidentul şi adversarii săi

Amin Maalouf, *Le labyrinthe des égarés. L'Occident et ses adversaires*

© Éditions Grasset & Fasquelle, 2023

© 2024 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: © tuncelik81/Depositphotos.com

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

MAALOUF, AMIN

Labirintul rătăciţilor – Occidentul şi adversarii săi / Amin Maalouf; trad. din lb. franceză de Dan Petrescu. – Iaşi: Polirom, 2024
Conţine bibliografie

ISBN: 978-973-46-9831-8

I. Petrescu, Dan (trad.)

94

Printed in ROMANIA

AMIN MAALOUF

LABIRINTUL RĂTĂCIȚILOR

Occidentul și adversarii săi

Traducere din limba franceză
de Dan Petrescu

POLIROM
2024

În memoria mamei mele, născute în Egipt în 1921, decedate în Franța în 2021.

Prolog

„Trecutul nu moare niciodată.
Nici măcar nu a trecut."

„The past is never dead.
It's not even past."

William Faulkner (1897-1962),
Requiem for a Nun

Omenirea cunoaşte astăzi o perioadă dintre cele mai primejdioase din istoria ei. În unele privinţe, ceea ce se întâmplă este fără precedent; însă, în alte privinţe, lucrurile decurg în dreaptă linie din conflictele anterioare ce au opus Occidentul adversarilor săi. Cartea de faţă se ocupă tocmai de aceste înfruntări din trecutul îndepărtat şi apropiat.

Nu voi zăbovi îndelung asupra reacţiilor provocate, la toate latitudinile, de expansiunea colonială europeană, şi care au fost nenumărate. Subiectul meu va fi mult mai restrâns, căci se va limita la ţările care, în cursul ultimelor două secole, au încercat să repună decisiv în cauză supremaţia globală a Occidentului.

Prenumăr doar trei: Japonia imperială, Rusia sovietică, apoi China.

Înainte de a le evoca itinerariile atât de aparte şi fără a voi să anticipez rezultatul conflictelor actuale, o chestiune se impune: oare într-adevăr asistăm astăzi la declinul Occidentului?

Evident, întrebarea nu este nouă, ea revine în mod recurent încă de la Primul Război mondial, cel mai adesea, de altfel, sub pana europenilor înşişi, ceea ce nu are nimic surprinzător, de vreme ce puterile de pe

vechiul continent au cunoscut efectiv o „declasare" față de rangul pe care-l dețineau în lume pe timpul marilor imperii coloniale.

Cu toate astea, o bună parte din preponderența lor pierdută a fost „recuperată" de către cealaltă putere occidentală care sunt Statele Unite ale Americii. Marea națiune de peste Atlantic a urcat pe locul întâi cu mai bine de o sută de ani în urmă; ea și-a atribuit misiunea de a le bloca drumul tuturor dușmanilor taberei sale; iar la ora la care scriu aceste rânduri, își păstrează întâietatea – prin puterea militară, prin capacitățile-i științifice și industriale, ca și prin influența sa politică, culturală și mediatică în ansamblul planetei.

Să fie oare ea astăzi pe punctul de a cădea, la rându-i, de pe piedestalul său? Să fim noi oare pe cale de a asista la declasarea întregului Occident și la emergența altor civilizații, a altor puteri dominante?

Acestor întrebări, ce vor reveni cu siguranță să ne bântuie congenerii de-a lungul secolului nostru, eu le voi da, cât mă privește, un răspuns nuanțat: da, declinul este real și ia uneori înfățișarea unui veritabil faliment politic și moral; dar toți cei care combat Occidentul și-i contestă supremația, din motive bune ori proaste, cunosc un faliment și mai grav decât al său.

Convingerea mea în materie este că nici occidentalii, nici numeroșii lor adversari nu sunt astăzi capabili să scoată omenirea din labirintul prin care s-a încurcat.

Unii dintre contemporanii mei ar fi, presupun, împăcați cu un asemenea diagnostic. Conștienți de dificultățile prin care trec propriile lor națiuni, ei ar fi mulțumiți să-și spună că și ceilalți o duc la fel de rău. Dar dacă ne situăm într-o perspectivă mai amplă, nu putem să nu

ne neliniștim din pricina acestei *rătăciri* generalizate, a acestei *epuizări* a lumii, a incapacității diferitelor civilizații terestre de a rezolva problemele atât de spinoase cărora planeta noastră trebuie să le facă față.

Îmi place să cred totuși că aprehensiunea pe care o încerc și pe care mulți alții o resimt pretutindeni va suscita în cele din urmă o conștientizare salutară. Dacă nici o națiune, nici o comunitate umană, nici o arie de civilizație nu posedă toate virtuțile și nici nu deține toate răspunsurile; dacă nici una nu are capacitatea și dreptul de a-și exercita dominația asupra celorlalte și, pe deasupra, nici una nu vrea să fie supusă, înjosită ori marginalizată, n-ar trebui oare atunci să regândim în profunzime felul în care lumea noastră este guvernată, spre a le pregăti generațiilor ce vor să vină un viitor mai senin, care să nu fie zbuciumat de războaie reci sau calde și nici de lupte interminabile pentru supremație?

Căci greșim calea dacă vom crede că omenirea trebuie să aibă obligatoriu în frunte o putere hegemonică și că trebuie doar să nădăjduim că ea va fi cea mai puțin rea, cea care ne va ultragia cel mai puțin, cea al cărei jug va fi cât mai ușor de suportat. Nici una nu merită să ocupe o poziție atât de strivitoare – nici China, nici America, nici Rusia, nici India, nici Anglia, nici Germania, nici Franța, nici chiar Europa unită. Toate, fără excepție, ar deveni arogante, prădalnice, tiranice, detestabile dacă s-ar pomeni atotputernice, fie ele chiar purtătoare ale celor mai nobile principii.

Aceasta este marea învățătură pe care ne-o oferă Istoria și există poate schițată într-însa, dincolo de tragediile de ieri și de astăzi, o soluție.

I

Scânteile japoneze

„Obiceiurile rele din trecut vor fi abandonate și totul va fi de-acum întemeiat pe legile naturii. Cunoașterea va fi căutată în toată lumea..."

Jurământul împăratului Meiji,
6 aprilie 1868

1

În ultimele zile din mai 1905, o ştire nemaipomenită s-a răspândit dinspre Extremul Orient: flota imperială rusă, pornită cu mare pompă din Marea Baltică şapte luni mai înainte, cu intenţia de a le trage o bătaie japonezilor, ar fi fost nimicită; peste cinci mii de oameni ar fi pierit în mare şi alţi şase mii ar fi fost luaţi prizonieri, între care şi vice-amiralul Rojdestvenski; grav rănit la cap, acesta ar fi acum internat într-un spital de pe insula Kyushu, unde adversarul său, amiralul Togo Heihachiro, care-l învinsese, s-ar fi dus să-i facă o vizită de curtoazie şi să se intereseze de starea sănătăţii lui.

Incredulitatea şi stupefacţia au cuprins toată lumea. Doar de atâta amar de vreme puterile europene practicau, cu rigoare şi eficacitate, politica bombardării de pe mare cu canonierele! Atunci când vreun satrap de peste mări, fie el beiul din Alger, nababul din Bengal, sultanul din Zanzibar ori chiar împăratul Chinei, se arăta recalcitrant, nesupus sau insolent, se trimiteau grabnic câteva canoniere pentru a-l readuce la cumineţenie.

Şi dintr-odată acolo, în strâmtoarea Tsushima, „canonierele" ţarului au fost nereverenţios date la fund. Dintre toate vasele flotei, care avea vreo treizeci, numai trei au putut ajunge la Vladivostok.

Cei care urmăreau îndeaproape evenimentele anului dinainte n-ar fi trebuit să fie surprinși. Încă de la începutul conflictului, în februarie 1904, rușii dădeau semne de slăbiciune, pe uscat ca și pe mare. Prin cancelarii se șoptea că imperiul țarilor, oricât de uriaș ar fi fost el, nu era mai puțin bolnav decât cel al sultanilor otomani. Însă prea puțini oameni se așteptau la o asemenea înfrângere.

La Londra, la Berlin, ca și la Paris sau la Viena, ziarele subliniau că pentru prima dată „un popor de culoare" învinsese o mare putere europeană și își avertizau cititorii cu privire la „pericolul galben". În Statele Unite, una dintre rarele persoane bucuroase de eveniment se întâmplă să fie, și nu e de mirare, universitarul negru W.E.B. Du Bois, care se declară recunoscător japonezilor pentru că au zdrobit „stupida magie modernă a cuvântului *Alb*".

*

De aproape o jumătate de mileniu „omul alb" își stabilise preeminența în lume. De-ar fi să i se atribuie un secol „ascensiunii" sale, ar fi cel de-al XV-lea.

„Il Quattrocento", cum îi spun italienii, începuse totuși sub cu totul alte auspicii. Din 1405 încolo, o uriașă flotă chineză efectuase mai multe expediții maritime, cuprinzând uneori douăzeci și opt de mii de oameni în echipaj și peste două sute de nave, între care vreo șaizeci de jonci imense încărcate și la dus, și la întors de comori fabuloase. Era comandată de un personaj ieșit din comun, amiralul Zheng He. Provenit dintr-o familie de înalți funcționari chinezi de religie

musulmană, misiunea lui era să exploreze toate zonele de coastă care se întindeau de la insulele Sunde până la Cornul Africii, trecând pe lângă India, Persia și Peninsula Arabică, pentru a le descrie și cartografia, pentru a stabili cu ele relații de schimb, pentru a demonstra prin magnificența flotei pe cea a suveranului care o armase și de asemenea, de fiecare dată când faptul părea cu putință, pentru a obține de la vasalii din Imperiul de Mijloc tributurile ce aveau să le pecetluiască înfeudarea.

Zheng He ar fi putut rămâne în Istorie drept cel dintâi dintr-o stirpe de exploratori chinezi, dar cea de-a șaptea călătorie a lui avea să fie și ultima. Înscăunarea unui nou împărat, în 1424, schimbase mult datele istorice și oprise avântul expansiunii. S-a decretat că expedițiile fuseseră costisitoare și inutile. Flota a fost lăsată de izbeliște și a prins să se deterioreze. Apoi s-a poruncit să fie distrusă, sub amenințarea unor pedepse severe pentru oricine ar fi încercat s-o reconstruiască.

China s-a închis atunci în sine, condamnându-se la o lungă stagnare epuizantă din care secoli vor trece până să se extirpe.

În aceeași epocă, dar la celălalt capăt al lumii, o mișcare inversă se amorsa. Un prinț european, Henric al Portugaliei, zis Navigatorul deși navigase foarte puțin, a decis să finanțeze și să patroneze o serie de expediții de coastă către Africa neagră. Ele au început cu descoperirea Insulelor Azore în 1427; s-au întins până la Golful Guineei, unde europenii încă nu se aventuraseră vreodată; apoi au ajuns la Capul Bunei Speranțe.

În următoarele decenii, toate oceanele aveau să fie brăzdate de căpitani, aventurieri, negustători, botaniști

și misionari veniți din Genova, din Veneția, din Porto, din Bristol, din Amsterdam sau din Saint-Malo – o vastă acțiune de explorare, de colonizare, de exploatare și de cucerire ce avea să facă din Europa occidentală, vreme de secole, centrul politic, economic și intelectual al planetei.

Inițiativa prințului Henric nu era doar rodul pasiunii lui personale pentru descoperirea Pământului, a popoarelor și bogățiilor sale; ea se înscria într-o mare mișcare de deșteptare culturală și de înflorire ce merită pe deplin numele care i-a fost dat în Istorie: Renașterea. Odată cu ea, Occidentul creștin a prins să iasă din lungul tunel care a fost pentru el Evul Mediu, un întreg mileniu inaugurat de năvălirile barbare și încheiat cu ciuma neagră și cu Războiul de O Sută de Ani.

Concepută ca o reîntoarcere la vremurile glorioase ale Greciei și Romei antice, Renașterea avea să fie încă nesfârșit mai mult decât atât. O civilizație eminamente nouă avea să se nască și asta într-o sută de domenii simultan, de la practicile comerciale la tehnicile artistice, fără a uita tiparul, invenție chinezească reluată și dezvoltată de Gutenberg începând din 1440.

Originală și cutezătoare, civilizația europeană ieșită din Renaștere avea să înfăptuiască ceea ce nici o alta nu putuse face înainte de ea: să cucerească întreaga planetă, în sensul propriu al termenului ca și în sens figurat, și prin cele mai rafinate metode, precum și prin cele mai brutale.

2

Pe parcursul următoarelor patru veacuri, din cel de-al XVI-lea în cel de-al XIX-lea, supremația Occidentului n-a făcut decât să se extindă și să se consolideze, în ansamblul planetei și în toate domeniile.

La început, otomanii mai sperau încă, în prelungirea cuceririi Constantinopolului de la 1453, să-și împingă frontierele până la Budapesta și până la porțile Vienei. Însă avântul lor fu contenit, pe uscat ca și pe mare. Iar dacă imperiul lor nu s-a transformat imediat în acel „bolnav" ce va deveni până la urmă, totuși turcii n-au mai fost niciodată în măsură să se impună.

De altminteri, n-aveau să se mai vadă nicăieri în lume, și pentru mult timp de-acum încolo, ivindu-se puteri în stare să conteste preeminența Europei. Firește că au existat, ici-colo, niște dinastii glorioase, precum mogulii din India, care au construit Taj Mahalul, ori safavizii din Persia, care au făcut splendoarea Ispahanului. Dar numai europenii mai nutreau ambiții planetare, doar ei își croiau domenii peste mări și oceane.

Primele imperii întinse pe mai multe continente au fost cele ale Spaniei și Portugaliei, care și-au împărțit între ele cea mai mare parte din Lumea Nouă; ele au fost curând ajunse din urmă de Anglia, Franța, Țările de Jos; apoi, mai târziu, în secolul al XIX-lea, de trei

State nou constituite şi care-şi voiau părţile lor din „prăjitura" colonială: Belgia, Germania şi Italia. În ce-i priveşte pe ruşi, ei se porniseră să cucerească, prin avansări teritoriale succesive, un uriaş imperiu asiatic, întins de la poalele Uralilor până la malul Mării Japoniei, unde au întemeiat Vladivostokul, pe o peninsulă cedată de China.

Acolo unde europenii au găsit vreun avantaj, în special în Americi şi în Australia, au stabilit colonii de populare a ţinuturilor – amestecându-se uneori cu aborigenii, dar cel mai adesea deposedându-i de pământurile lor, alungându-i sau masacrându-i. Prin alte locuri, s-au mulţumit să-şi trimită soldaţii şi administratorii. Generaţii de elevi au învăţat din manualele şcolare în care se vedeau, pe hărţile lumii, largi plaje roz, albastre, violete, galbene sau verzi, corespunzând diferitelor imperii coloniale europene. Şi era doar un singur aspect al realităţii. Multe ţări, fără a fi astfel colorate, erau supuse unor „capitulări", unor „tratate inegale" sau unor protectorate forţate.

Această expansiune geografică s-a putut întâmpla şi perpetua fiindcă era însoţită de un formidabil avânt material şi moral ce avea să transforme în profunzime naţiunile în cauză.

Începând din secolul al XVIII-lea, Europa occidentală a intrat în era Revoluţiei Industriale, care a debutat în Anglia înainte de a cuceri continentul şi care a fost, neîndoielnic, una din cotiturile decisive ale întregii aventuri umane. Odată cu ea s-a declanşat o înflorire vertiginoasă a ştiinţelor, a tehnicilor şi a ideilor, care n-avea să se mai potolească nicicând şi care urma să dea naştere civilizaţiei celei mai avansate, mai dinamice

și mai ambițioase din Istorie – o civilizație prometeiană căreia îi suntem cu toții și astăzi, și oricare ne-ar fi apartenențele ori credințele, totodată moștenitori și creaturi.

Fiind vorba de o mișcare atât de amplă și de complexă, ar fi fastidios să ne lansăm într-un studiu detaliat al originilor, etapelor sau consecințelor ei. Mă voi mărgini deci să amintesc aici evidența, și anume că Revoluția Industrială, asigurându-le occidentalilor preponderența economică și superioritatea militară, le-a bulversat totodată în profunzime societățile – o metamorfoză care a fost deseori traumatizantă, însă care le-a stabilit în cele din urmă primatul intelectual și moral în lumea întreagă.

Idei noi au prins corp, privind cetățenii și drepturile lor, guvernanții și datoriile lor, locul religiei și limitele ei. Au avut loc mari revolte, în principal Glorioasa Revoluție engleză din 1688, Războiul de Independență american din 1776 și Revoluția Franceză din 1789, care aveau să le aducă popoarelor respective o nouă încredere și să identifice Occidentul în ochii lumii întregi cu noțiunile de modernitate, de libertate și de progres.

De acum înainte, el avea să domnească atotstăpânitor, prin forța cunoștințelor și a gândirii tot atât precât prin forța armelor. Celelalte ramuri ale omenirii, chiar și națiunile cele mai numeroase, chiar și cele care clădiseră într-un trecut revolut mari civilizații și puternice imperii, vor fi constrânse să-i recunoască preeminența. Planeta va urma să trăiască exclusiv în ritmul occidentalilor, al invențiilor, rivalităților, utopiilor, revoluțiilor, războaielor, ca și al tratatelor lor de pace. Numai ei vor mai avea încă de jucat adevărate roluri pe scena

lumii; ceilalți n-ar mai fi decât niște comparși, niște supletivi, niște figuranți, totodată uluiți, fermecați, îndurerați, frustrați și neputincioși, supunându-se voinței învingătorilor fără nici o tragere de inimă și visând în același timp la revanșe și răsturnări.

Așa arăta starea lumii în zorii secolului XX și se putea crede că tot așa avea să rămână multă vreme înainte, poate pentru totdeauna. Dar această rânduială a lucrurilor a fost dintr-odată repusă în cauză de bătălia de la Tsushima.

*

În țările din Orient, bucuria era generală. „Victoria Japoniei a diminuat sentimentul de inferioritate de care suferea cea mai mare parte dintre noi", va scrie mai târziu Jawaharlal Nehru, viitorul prim-ministru al Indiei. „De vreme ce o mare putere europeană fusese învinsă, însemna că Asia încă mai putea să învingă Europa, cum făcuse pe vremuri."

Dr. Sun Yat-sen, care avea să devină cel dintâi președinte al Republicii Chineze, va spune practic același lucru: „Noi am văzut înfrângerea Rusiei de către Japonia ca pe înfrângerea Occidentului de către Orient. Victoria japonezilor era victoria noastră." Iar unul dintre marile nume ale literaturii arabe contemporane, irakianul Maarouf Al-Rusâfi, va dedica un lung poem bătăliei de la Tsushima, descriind peripețiile înfruntării și minunându-se de abilitatea tactică a amiralului japonez: „Togo își dispuse flota foarte aproape de flota inamică,/ Precum o haină se poate lipi de pielea celui ce-o poartă", înainte de a conchide cu o lecție morală și politică: „Ființa

valoroasă care-și face din Rațiune armă merită să triumfe. Suveranul care-i încredințează fiecare misiune celui ce știe s-o îndeplinească merită să guverneze."

Pentru oamenii aceștia, ca și pentru toți compatrioții lor, evenimentul căpăta o semnificație precisă. De foarte mult timp, popoarele brutalizate de Istorie se întrebau angoasate cum să-și recupereze înapoierea, cum să pună capăt degradării și umilirii, iar acum știau răspunsul: trebuiau să întreprindă cu orice preț o modernizare masivă și integrală. Da, puteau ieși din impasul istoric în care se aflau, dar numai dacă se arătau cutezătoare, hotărâte și voluntariste.

Oare nu în acest spirit japonezii o apucaseră pe calea ce făcuse posibilă strălucita lor victorie asupra rușilor?

3

Totul începuse în iulie 1853, când un ofiţer de marină american, comodorul Matthew Perry, apăruse dinaintea coastelor Arhipelagului, cerând să fie primit de cele mai înalte autorităţi, cărora dorea să le înmâneze o scrisoare oficială a preşedintelui Statelor Unite către al său „mare şi bun prieten", împăratul Japoniei.

Încă de la sosire, vizitatorul se arătase prea puţin respectuos faţă de regulile edictate de amfitrionii săi. În principiu, orice navă care voia să acosteze trebuia să ceară permisiunea s-o facă şi să aştepte în largul mării ca să-i fie dată undă verde; şi trebuia obligatoriu să se ducă la Nagasaki, singurul port prevăzut pentru primirea vizitatorilor. Însă Perry se hotărâse să se îndrepte mai degrabă spre Edo, sediul puterii efective.

Scrisoarea semnată de preşedintele Millard Fillmore era curtenitoare şi amabilă, formulând totodată cerinţe precise: „Ştim că vechile legi ale guvernului Maiestăţii Voastre Imperiale nu îngăduie comerţul exterior decât cu chinezii şi olandezii; dar pe măsură ce starea lumii se schimbă şi se formează noi ţări, pare a fi înţelept din când în când să facem legi noi." Statele Unite fac parte dintre acei nou-veniţi pe scena mondială, spunea scrisoarea, şi ele merită să fie luate în considerare. „Teritoriul nostru se întinde de la un ocean la altul,

marele nostru Stat California e situat chiar în fața domeniului Dvs., vapoarele noastre cu abur pot face traversarea în optsprezece zile." Cele două națiuni ar fi foarte avantajate să stabilească între ele relații prietenești, întemeiate pe respectul mutual, și să facă schimb de mărfuri.

Misiva era pusă cu solemnitate într-o cutie de lemn de palisandru împodobită cu aur și era însoțită de un „cadou" – un pătrat de pânză albă pe care vizitatorul îl despături sub privirile amfitrionilor săi perplecși, explicându-le că președintele său spera din tot sufletul că împăratul va răspunde pozitiv cererilor lui; dar dacă, din nefericire, răspunsul ar fi fost negativ, avea să fie război. „Iar în acest caz – adăugă comodorul Perry – veți avea nevoie de asta ca să capitulați."

În pofida a ceea ce o asemenea aroganță ar putea lăsa să se creadă, Matthew Perry nu avea profilul unui țicnit temerar. Ofițer superior aproape sexagenar, cunoscut în marină pentru talentele-i de organizator, el nu se comportase așa cu gândul de a provoca, ci în virtutea unei evaluări precise a mizelor și a riscurilor. Înainte de a întreprinde acea călătorie, examinase cu grijă tot ce găsise despre Japonia – istoria, legile, bogățiile, conducătorii ei – și ajunsese la concluzia că n-avea să servească la nimic să se arate docil și reverențios; ca să se facă respectat, trebuia să dea impresia unei încrederi totale în sine, ca și cum nu s-ar fi temut de nimic, pe când amfitrionii săi ar fi avut toate motivele să se teamă dacă ar fi îndrăznit să-l contrarieze.

Era o abordare cel puțin riscantă ce s-ar fi putut termina lamentabil. Dar ea s-a dovedit a fi uimitor de

eficace. Autoritățile japoneze, impresionate de personaj, de navele-i negre și de steagul alb, au șovăit să-i pedepsească îndrăzneala. Aveau pesemne încă în minte umilirea aplicată Chinei de britanici cu câțiva ani mai înainte, când cu Războiul Opiului. Așa se face că au preferat să temporizeze mai degrabă decât să le dea americanilor un pretext de a le ataca. S-au mulțumit prin urmare să-i ceară lui Perry să plece, iar el a consimțit, însă nu fără să le fi făgăduit să se întoarcă peste un an spre a le auzi răspunsul. Ceea ce a și făcut. Și atunci s-a semnat un acord care autoriza comerțul între cele două națiuni și astfel punea capăt izolării seculare a Arhipelagului.

Această deschidere cu forcepsul operată prin acțiunea temerară a unui ofițer de marină a inaugurat o lungă perioadă de tulburări ce urma să aibă consecințe majore pentru Japonia, pentru Statele Unite și de asemenea pentru restul planetei.

*

Președintele american avea obligația de a-i adresa o scrisoare oficială împăratului, dar era prea puțin probabil ca acesta s-o citească sau chiar să-i treacă prin minte altcuiva să i-o arate. Deja de câteva secole suveranii niponi încetaseră să mai guverneze. Existau chiar două capitale: la Kyoto își avea reședința împăratul, înconjurat de poeți, de caligrafi, de muzicieni și deopotrivă de spioni care se asigurau că el nu se ocupa de afacerile de Stat, fie ele externe sau interne, militare sau civile; acestea țineau toate de resortul *shogunului*, „comandantul șef", care era adevăratul stăpân al țării și își avea reședința la Edo.

Puterea shogunilor prevala din secolul al XII-lea, iar de două sute cincizeci de ani se transmitea în rândul aceluiași clan, Tokugawa. Shogunii dăduseră țării o mare stabilitate și de asemenea, câtăva vreme, o relativă prosperitate. Dar în epoca în care sosise escadronul comodorului Perry, sistemul era în criză. Chiar dacă populația avea puține contacte cu străinătatea, o parte din elită izbutea să urmărească ceea ce se petrecea în restul lumii. China și Coreea îi erau apropiate geografic și cultural, iar știrile circulau inevitabil între ele și arhipelagul nipon.

Și mai erau și negustătorii neerlandezi stabiliți la Nagasaki; firește că ei se arătau de obicei discreți, spre a nu compromite privilegiile ce li se consimțiseră, însă câteodată li se mai întâmpla să stea de vorbă cu oamenii locului, avizi să afle fărâme de informații pe care diriguitorii lor li le ascundeau; de pildă, datorită lor populația aflase de Revoluția Franceză, dar cu câțiva ani mai târziu și într-o versiune destul de expurgată.

Câtă vreme oare shogunii aveau să mai poată împiedica evenimentele din lume să ajungă la urechile supușilor lor? Câtă vreme aveau să mai poată menține o ierarhie socială în care samuraii se aflau în vârful scării, iar precupeții jos de tot?

La sosirea „vizitatorului" american, aceste întrebări se puneau deja și probabil de aceea autoritățile se comportaseră atât de prudent. Dar în loc să calmeze dezbaterea, circumspecția lor o înteți și mai abitir. Cei mai îndrăzneți spuneau că nu era de-ajuns să se întredeschidă timid ușa, ci ar trebui mers mult mai departe; cei mai temători găseau că, dimpotrivă, deja se riscase

peste măsură şi dacă ţara ar începe să se deschidă rafalelor de vânt ale lumii s-ar dezlănţui o furtună pe care nimeni n-ar mai putea-o potoli şi care ar spulbera totul în bătaia ei.

O mare perturbare se propaga în toate clasele societăţii, însoţită de acuze şi de violenţă. Bande înarmate de jefuitori fanatici şi xenofobi au început să infesteze oraşele şi satele. După câţiva ani de instabilitate crescândă, ţara eşuă până la urmă într-un război civil ucigător, care a dus la căderea shogunatului şi la instaurarea, în 1868, a unui regim cu totul nou, prezentat ca o „restauraţie" a puterii imperiale şi a cărui figură emblematică era un tânăr suveran de cincisprezece ani, Mutsuhito.

El a adoptat, pentru a-şi caracteriza domnia, denumirea de Meiji, „guvernare luminată", şi a părăsit Kyoto spre a se instala la Edo, rebotezată Tokyo, „capitala Răsăritului", unde a luat în stăpânire castelul shogunilor, ce deveni Palatul Imperial.

4

În două rânduri, Japonia modernă rezultată din „Restaurația Meiji" avea să fie un izvor de inspirație pentru o bună parte a omenirii și îndeosebi pentru marile națiuni din Orient: întâi, datorită faptelor sale războinice; pe urmă, datorită înfăptuirilor sale economice. Destinul acesta este cu atât mai ciudat cu cât Arhipelagul avea să treacă, între cele două perioade remarcabile, printr-o prăbușire economică și morală de amploare cataclismică, singura din Istoria lumii ce va fi fost sancționată printr-un bombardament nuclear.

Noua eră fusese inaugurată de un „Jurământ în cinci puncte", în care tânărul împărat se angaja să pună în vigoare o Constituție și să stabilească niște „adunări deliberative" pentru ca „toate hotărârile să fie luate după o discutare deschisă". De atunci înainte, a făgăduit el, „oamenii obișnuiți vor fi toți autorizați să-și urmeze căile profesionale, oricare ar fi ele, precum este deja cazul cu funcționarii civili și militari"; „obiceiurile rele din trecut vor fi abandonate" și „cunoașterea va fi căutată în toată lumea, spre a consolida temeiurile autorității imperiale".

Ultimul punct era înțeles de majoritatea japonezilor în sensul cel mai tangibil, cel de putere militară. Oare nu se înțelegea de la sine că țara trebuia să iasă cât

mai repede din starea de slăbiciune ce le îngăduise străinilor simbolizați de „navele negre" ale comodorului Perry s-o umilească și să-i dicteze legea lor? În chip vădit, era o prioritate absolută. Dar reformatorii hotărâți care pilotau schimbarea știau și că, pentru a se putea dota cu forțe armate moderne și a le întreține, trebuia ca țara să fie prosperă și să se industrializeze, să-și poată fabrica armele ea însăși în loc de a le cumpăra de la alții și să aibă deci mijloacele economice de a le produce, la fel și capacitățile tehnice necesare.

Și logica modernizării avea să meargă mai departe, mult mai departe încă. Trebuia clădită o societate japoneză capabilă de a produce ingineri, tehnicieni, savanți, industriași, bancheri, manageri, precum și profesori, cercetători, jurnaliști, fotografi, juriști, sociologi, filozofi etc.

Dornic de a recupera timpul pierdut, noul regim trimise în grabă de-a lungul și de-a latul lumii numeroși emisari, adesea tineri care-și dovediseră deja inteligența și voința de a învăța, recomandându-le să studieze cu sârguință în profunzime și în diverse domenii tot ce știau occidentalii și le întemeia superioritatea. În paralel și fără a se aștepta întoarcerea acestor „emancipați", au început să se constituie instituțiile civile și militare ale noii Japonii, luându-se drept model exemplele mai vădit performante.

Pentru înființarea unui serviciu poștal, de pildă, a fost luat de model General Post Office din Anglia, iar pentru marina imperială Royal Navy. Din întâmplare, omul care avea să rămână în Istorie ca distrugător al flotei ruse, amiralul Togo, fusese plecat în prealabil să trăiască și să studieze timp de șapte ani în Anglia;

făcuse chiar și înconjurul lumii ca simplu matelot, la bordul navei-școală *Hampshire*. Dar promotorii europenizării nu voiau să depindă de o singură țară străină. Chiar pentru marină, au început să construiască vapoare atât în Franța cât și în Anglia, accelerându-se totodată crearea de șantiere navale în Arhipelag.

Pentru a organiza o poliție modernă, s-a imitat tot modelul francez și s-a proiectat să se facă la fel și pentru armata terestră. Nu dominase oare Franța Europa, vreo șaizeci de ani mai înainte, pe timpul lui Napoleon I? Tocmai nepotul său era la putere la începutul erei Meiji și se spera stabilirea unor relații constructive cu el. Însă, când emisarii japonezi au debarcat în Franța în toamna anului 1870, au aflat că țara tocmai fusese sever bătută de Prusia, iar Napoleon al III-lea fusese luat prizonier, astfel că au decis să-și schimbe planurile și s-au dus la Berlin.

*

Pentru a se accelera modernizarea și a se evita tatonările îndelungi în domenii în care populația Arhipelagului avea prea puțină experiență, s-a luat hotărârea să se încurajeze venirea unui anumit număr de profesioniști europeni, îndeosebi oameni de știință, cărora li s-au oferit condiții de viață și de lucru confortabile și stimulatoare.

Una dintre cele mai instructive mărturii despre această perioadă este aceea a lui Ludovic Savatier, un medic francez născut pe insula Oléron, care a condus câțiva ani la rând serviciul de sănătate de la Yokosuka, principalul arsenal al noii marine imperiale, situat

aproape de Tokyo. Botanist amator, el coresponda regulat cu un prieten din Paris ca să-i descrie descoperirile sale și să-i povestească viața pe care o ducea în Japonia. Dând crezare scrisorilor lui, cu greu ne amintim că vorbea despre o țară care, până la o dată recentă, era închisă străinilor și în care înșiși locuitorii ei erau uneori pedepsiți cu moartea pur și simplu fiindcă locuiseră vreodată undeva peste mare.

Nu o dată, Savatier își evocă propriile întâlniri cu împăratul Meiji, care urmărea îndeaproape, la fața locului, tot ce se întâmpla la arsenal. „Maiestatea Sa și-a petrecut seara vizitând o parte din atelierele noastre: forjele, cazaneria, topitoria și montajul. A doua zi la ora 9, vizite la atelierele de frânghii, de vele, de scripeți, de dulgherie..." E foarte mândru povestind că se afla „lângă Mikado, pe fundul bazinului", când fetița lui, Léontine, a pornit-o în fugă spre ei, strigându-și tatăl, și se arată fermecat de tot ce se întâmplă în jurul lui. „Vă puteți închipui ce transformare suferă Japonia de doi ani încoace", îi scrie el corespondentului său în decembrie 1871. „Oamenii ăștia înaintează mai repede decât am făcut-o noi în ultimele două sute de ani!" Se declară convins că, peste douăzeci de ani, „vei fi mai îndrituit să fii mândru că ești japonez mai degrabă decât european".

Fascinația unui medic din Charente care se pomenește în mijlocul suitei imperiale nipone corespunde simetric fascinației constante a amfitrionilor săi pentru tot ce vine din Occident. Savatier observă că „numai împărăteasa și doamnele ei de onoare purtau costumul național, admirabil de altfel"; Mikadoul avea „ținuta

unui general de divizie, minus epoleții", și toți bărbații din suita lui erau îmbrăcați europenește.

Propensiunea de a imita Europa a mers uneori puțin cam prea departe chiar și față de vrerea japonezilor, ca atunci când prim-ministrul Ito Hirobumi, unul dintre principalii artizani ai modernizării, a organizat la reședința sa un bal mascat la care s-a înfățișat deghizat în nobil venețian, dansând la brațul fiicei lui îmbrăcate ca o țărancă italiană, pe când soția lui era drapată într-o mantilă venită din Spania. Presa, aflată în plină expansiune și care se delecta cu o libertate până atunci de neînchipuit, s-a pus să persifleze „cabinetul dansant" -- o poreclă care le stârnea râsul cititorilor.

În ansamblu totuși linia de conduită prevalentă era undeva la mijloc: „tehnică occidentală și suflet japonez", se spunea. Dar dacă era relativ ușor de identificat tehnica, era ceva mai complicat să definești sufletul. Care să-i fost esența? Ce anume trebuia păstrat din cultura japoneză și ce trebuia lăsat la o parte? În ochii unui străin, tot ce este neobișnuit, sau exotic, sau pur și simplu „diferit" pare caracteristic unei civilizații, însă cei care au crescut în sânul ei nu au astfel de repere și uneori se lasă ei înșiși călăuziți de privirea altora.

Astfel, când occidentalii care începeau să descopere Arhipelagul erau uimiți de vreun aspect al culturii sale, precum teatrul nō, kabuki, haikuurile, budismul zen ori morala samurailor, japonezii erau măguliți și țineau acel element la mare cinste, fără a se întreba întotdeauna dacă procedau așa fiindcă vedeau în el sufletul veritabil al țării lor sau fiindcă occidentalii, pe care-i admirau, fuseseră impresionați de el.

Aceste interogații privind identitatea n-aveau nicicând să înceteze a bântui națiunea japoneză, după cum

stau mărturie puternică filmele și literatura ei. Dar în zorii erei Meiji, chestiunea prioritară pentru conducători ca și pentru străinii care-i observau era de a ști dacă țara avea să izbutească să se metamorfozeze și chiar, mai precis, dacă avea să poată dobândi, prin modernizarea aceasta în marș forțat, statutul de mare putere, aidoma Angliei, Franței, Statelor Unite, Germaniei sau Rusiei.

Până atunci, țara n-avea cine știe ce experiență în conflictele externe. Cu excepția unei aventuri nefericite în Coreea din ultimii ani ai secolului al XVI-lea, nu-și trimisese niciodată trupele dincolo de graniță, iar ea însăși nu fusese niciodată atacată; ultima tentativă de invazie cobora până în secolul al XIII-lea, când nepotul lui Genghis-Han, Kubilai, care tocmai cucerise China în fruntea unor armate mongole, încercase să alipească Arhipelagul la întinsul lui imperiu; adunase, pe coastele coreene, o flotă de câteva mii de ambarcațiuni. Din fericire pentru insulari, se stârni o furtună violentă care-i risipi pe invadatori. Mitologia națională a atribuit această salvare nesperată unui „vânt providențial", în japoneză *kami kaze*, ceea ce a dat naștere unei alegorii tenace.

Nimeni după aceea n-a mai încercat un asalt similar și Japonia a rămas departe de nenumăratele conflicte de pe planetă. Dar lucrurile urmau să se schimbe în curând, într-un fel tragic. „Ieșirea ei în lume" după o lungă viață de izolare avea să se releve zdrobitoare și devastatoare pentru ceilalți ca și pentru ea.

5

Aşadar pornind de pe coastele coreene fusese lansată ultima tentativă de invadare. Şi chiar dacă spaima pricinuită de flota inamică data de o jumătate de mileniu, ea nu dispăruse din aducerile aminte. E drept că, privind o hartă, Coreea este singurul teritoriu mai aproape de Arhipelag – cel mult douăzeci şi şapte de mile marine în partea cea mai strâmtă, adică cincizeci de kilometri. Unii conducători nu şovăiau să compare peninsula vecină cu „un pumnal îndreptat către inima Japoniei".

Metafora era însoţită de o analiză strategică elaborată: un pumnal nu e periculos prin el însuşi, ci devine aşa când mânerul e ţinut de o mână ostilă; în acest caz precis, cea a Chinei sau a Rusiei. În ochii reformatorilor din era Meiji, cea mai bună protecţie împotriva unui asemenea risc ar fi fost să vadă ivindu-se o Coree modernizată după modelul Japoniei şi care ar considera-o pe aceasta mentorul şi aliatul ei natural.

Este de altfel ceea ce şi începuse să se producă. Şi mai fascinaţi decât restul planetei de miracolul ce era pe cale să se petreacă la câteva mile de coastele lor, coreenii îşi puseseră la punct foarte repede propria deschidere. Suveranul lor, Gojong, care era cam de aceeaşi vârstă cu Mutsuhito, trimisese grabnic către arhipelagul vecin emisari însărcinaţi să studieze ceea

ce se făcea acolo și să-l sfătuiască în privința drumului de urmat. Era gata să scoată propriu-i regat din izolare, să înnoade relații cu țările străine și să adopte anumite reforme – subliniind și el că trebuiau conciliate tehnicile Occidentului cu spiritul Orientului.

Pe termen lung, Coreea avea să izbutească admirabil s-o facă. Dar în imediat, tânărul ei monarh, al cărui anturaj era prea puțin favorabil schimbării și care se temea să-l nemulțumească pe „protectorul" său tradițional, împăratul Chinei, a pierdut încet-încet controlul situației.

În decembrie 1884, a avut loc o încercare de lovitură de Stat, pusă la cale de niște activiști radicali fascinați de modelul japonez. Palatul regal a fost ocupat, Gojong a fost sechestrat pentru trei zile, înainte de a fi eliberat de trupele chineze. Insurecția a fost atunci înăbușită și mai mulți conducători ai ei au fost executați. Dar cel mai influent dintre ei, Kim Ok-gyun, șeful *Gaehwadang*, „Partidul Luminilor", a reușit să părăsească țara și s-a refugiat în Japonia.

Personajul respectiv, care exercita un mare ascendent asupra tinerilor săi compatrioți, avea să se pomenească, fără să vrea, în centrul unui episod la fel de tragic pe cât de rocambolesc, și care va avea consecințe mult dincolo de țara-i natală.

În martie 1894, pe când se afla de nouă ani în Arhipelag, fiind ocupat cu organizarea opoziției față de regimul coreean, s-a lăsat convins să se ducă în China la invitația unui înalt demnitar care dorea să stea de vorbă cu el. Majoritatea prietenilor lui l-a sfătuit să nu se ducă, însă exilatul a socotit că nu trebuia să ignore o atare inițiativă, care se putea revela determinantă pentru viitorul țării sale.

La câteva ore după sosirea sa la Shanghai, a fost ucis în hotel cu trei focuri de pistol de către unul din tovarășii săi de drum, pe nume Hong Jong-ou. Acesta se infiltrase în anturajul lui cu câteva luni mai devreme, cu intenția fermă de a-l elimina. Cum opozantul era mereu protejat în Japonia de către amfitrionii săi, viitoru-i ucigaș plănuise să-l atragă în afara Arhipelagului și probabil tot el îl convinsese să se ducă la Shanghai.

Hong a lăsat puține urme în Istorie în afară de acest asasinat. Cu toate astea, s-ar fi putut să rămână neuitat din motive mult mai bune. În orice caz, așa au crezut cei care-l cunoscuseră în Franța, unde trăise doi ani și jumătate înainte de a se duce să comită nelegiuirea.

Sosise la Paris în decembrie 1890, înzestrat cu mai multe scrisori de recomandare, și acolo își făcuse prieteni. Pictorul Félix Régamey, un iubitor al Asiei și al artelor ei, îl luase sub aripa lui și-l găzduise o vreme la el acasă; îl dusese la Collège de France ca să i-l prezinte lui Ernest Renan, apoi îi găsise o slujbă la muzeul Guimet tocmai inaugurat și care avea nevoie de ajutor ca să-și arhiveze colecțiile de manuscrise coreene și japoneze.

În colaborare cu J.-H. Rosny, doi frați scriitori extrem de renumiți în epocă și care semnau cu unul și același pseudonim, Hong a tradus un text literar coreean care a fost publicat sub titlul de *Primăvară parfumată*. Un altul, intitulat *Pădurea uscată reînflorită*, a fost editat după plecarea lui. Alte publicații aveau să urmeze, îndeosebi un manual de divinație intitulat *Ghid pentru a face propice steaua ce păzește pe fiecare om și pentru a cunoaște destinele anului*. Viitorul asasin începea de fiecare

dată citind atent manuscrisul original, apoi îi explica frază cu frază conținutul unuia dintre Rosny, care-l reda într-o franceză curată. Munca aceasta comună avea ca obiectiv să facă descoperită și apreciată cultura coreeană de către un public care nu o cunoștea.

Într-un articol publicat puțin după crima din Shanghai, cei doi frați și-au manifestat uimirea și incredulitatea: „Prea ne-a fost prieten, prea tare am fost interesați de reușita operei sale ca să nu facem o anchetă aprofundată asupra motivelor care l-au împins la crimă... Facă-se să fie nevinovat! Facă-se măcar să-și găsească vreo scuză într-un caz de legitimă apărare sau de exaltare patriotică!"

Ei au povestit că prietenul lor le vorbise câteodată despre viitoarea sa victimă. Împărtășea, după câte spunea, aspirațiile moderniste ale lui Kim Ok-gyun, căci militaseră împreună în sânul aceluiași partid, însă îl descria ca pe un om încăpățânat și violent. Opozantul i-ar fi spus într-o zi: „Dacă vreodată îți schimbi convingerile, te omor cu mâna mea!" Hong îi mai reproșa că se „vânduse" japonezilor, care erau, în ochii viitorului asasin, la fel de primejdioși pentru patria sa ca și chinezii ori rușii.

Drept urmare, atunci când un emisar al guvernului coreean venise să-l întâlnească la Paris ca să-i ceară, în numele regelui Gojong, să se ducă în Japonia ca să-l elimine pe disident, el acceptase cu entuziasm, pare-se, făgăduind să-și consacre din acel moment toată energia acestei sarcini. Și se ținuse de cuvânt.

A doua zi după asasinat, Hong a fost prins de poliția Concesiunii Internaționale din Shanghai și remis

autorităților chineze care au ordonat, sub pretext că ucigașul și victima erau amândoi resortisanți coreeni, să fie trimiși *împreună* în țara lor de origine, ceea ce însemna că rămășițele victimei aveau să fie însoțite de ucigaș până la comanditarul crimei!

Oroarea situației nu s-a vădit decât atunci când vaporul a ajuns la destinație, iar ucigașul a fost întâmpinat acolo ca un erou, în timp ce cadavrul opozantului era sfârtecat pe loc și bucățile-i trimise în cele patru zări ale țării, ca toate provinciile să afle de pedeapsa suferită de „trădător". Manifestații turbulente au fost organizate cu acel prilej împotriva japonezilor.

Două luni mai târziu, un corp expediționar venit din Arhipelag debarca în Coreea, unde se găseau deja trupele chineze. Primul război sino-japonez tocmai izbucnise; a fost declarat formal la 1 august 1894.

*

La începutul conflictului, cea mai mare parte a experților străini prezicea o victorie sigură a Chinei. Rari erau cei care măsuraseră amploarea progreselor realizate de Japonia de când fusese întreprinsă modernizarea ei.

Dincolo de calitatea materialului, în parte importat și în parte fabricat pe loc, armatele nipone aveau să desfășoare o abilitate tactică și o înflăcărare combativă incomparabil superioare celor ale adversarului. La fiecare luptă, pe uscat ca și pe mare, ele izbuteau inevitabil să capete avantaj. Pe teritoriul Coreei, care a fost primul câmp de luptă, victoria lor avea să fie fulgurantă; astfel, în nordul țării, orașul Pyongyang, pe care chinezii hotărâseră să-l fortifice spre a curma avansul inamic, a capitulat după numai o zi de luptă.

Un tratat de pace a fost semnat în aprilie 1895, care acorda învingătorilor „reparații" financiare substanțiale: o „concesiune" la Shanghai, aidoma celei a puterilor occidentale; statutul de „cea mai favorizată națiune" în schimburile comerciale; și mai ales insula Taiwan, care avea să rămână, timp de o jumătate de veac, bijuteria imperiului colonial japonez.

Pentru conducătorii Restaurației Meiji, era un progres major. După ce a arătat ce poate pe teren, țara lor își schimba de-acum statutul – înceta să mai fie o pradă, s-ar putea spune, pentru a accede la rangul de prădător.

În consecință, când, ca reacție la umilirile succesive suferite de China și mai cu seamă la înfrângerea ei usturătoare de către arhipelagul vecin, izbucni revolta zisă „a Boxerilor" și legațiile străine din Pekin au fost asediate timp de cincizeci și cinci de zile în vara anului 1900, „Alianța celor opt națiuni" care s-a format pentru a rezista asaltului cuprindea Statele Unite, Marea Britanie, Franța, Germania, Rusia, Italia, Austro-Ungaria *și* Japonia – care se alătura astfel, în mod cât se poate de simbolic, concertului marilor națiuni.

Această uimitoare mutație avea, în plus față de evidenta-i semnificație strategică globală, și o semnificație „intimă" căreia puțini observatori de prin lume îi măsurau importanța.

Într-adevăr, pentru japonezi China n-a fost niciodată percepută ca o națiune oarecare printre altele, ci ca „mamă" a propriei lor civilizații. De acolo le-au venit alfabetul, budismul, confucianismul; cultura orezului, precum și cea a viermilor de mătase, plus pictura, caligrafia sau arta poetică. Ca urmare, locuitorii Arhipelagului aveau, tradițional vorbind, multă stimă față

de marele și venerabilul lor vecin; doar la sfârșitul celui de-al XIX-lea secol, când au descoperit în ce măsură se lăsase China depășită de Occident, au început ei s-o privească de sus. În paralel, chinezii din aceeași epocă nu detestau Japonia. Încă n-o vedeau ca pe un dușman de doborât, ci ca pe un frate mai tânăr care s-ar fi dus la studii în străinătate și s-ar fi întors mai descurcăreț și mai deștept. Și deopotrivă mai arogant, dar nu voiau să-l distrugă pentru asta, ci încercau mai curând să-l imite, cam așa cum el însuși îi imitase pe europeni.

Mulți viitori conducători chinezi au trăit și studiat o vreme în Japonia. Unii, ca Sun Yat-sen, i-au păstrat de aceea mereu afecțiunea lor; alții, ca Ciu Enlai, inamovibilul prim-ministru al lui Mao Zedong, i-au păstrat mai ales resentimente. Dar toți au văzut în ea, pentru o vreme, un exemplu, dacă nu de urmat cu ochii închiși, cel puțin de contemplat cu interes și de observat îndeaproape.

6

După ce-i aplicase o corecție severă celei mai mari națiuni din Asia, Japonia erei Meiji avea să-și reînnoiască isprava, zece ani mai târziu, în detrimentul marii puteri europene care era pe atunci Rusia țaristă.

Aceasta crezuse, un pic prea repede, că slăbirea Chinei îi oferea o oportunitate de a-și împinge pionii în Manciuria și în Coreea. Privind înapoi acum, nu e nici o îndoială că sporirea puterii unui adversar atât de energic și de combativ ar fi trebuit să incite mai degrabă la circumspecție. Dar, dată fiind starea de spirit ce predomina atunci, victoria unei armate asiatice asupra altei armate asiatice nu părea semnificativă pentru a-i cântări șansele de succes față cu europenii. Nicolae al II-lea se arăta a fi încrezător, iar „vărul" său Wilhelm al II-lea, împărat al Germaniei, care avea propriile sale calcule strategice, îi dădea ghes să atace „pentru a apăra civilizația noastră contra pericolului galben". Și unul, și altul preziceau o campanie ușoară și scurtă.

Nu a fost cazul. Încă de la începutul conflictului, știrile de pe front au fost alarmante și au provocat în imperiul țarilor o creștere treptată a nemulțumirii. Japonezii înaintau inexorabil, pe mare ca și pe uscat, cu multă cutezanță, uneori având și noroc, ca atunci când cuirasatul *Petropavlovsk* a sărit în aer ciocnit de o

mină la 13 aprilie 1904, provocând moartea a peste 650 de oameni, între care și amiralul Makarov, comandantul flotei din Pacific. Era un foarte respectat oceanograf și mulți îl considerau drept cel mai bun strateg rus al războiului maritim; dispariția sa încă de la primele hărțuieli a fost incontestabil o lovitură dură pentru tabăra din care făcea el parte.

Așa cum făcuseră în conflictul cu China, japonezii au cucerit foarte repede peninsula coreeană, înainte de a-și ataca adversarii aproape de fluviul Yalu, care marchează frontiera cu Manciuria. Acolo a avut loc o bătălie feroce, care s-a încheiat la 1 mai cu o înfrângere usturătoare a trupelor țarului. Într-un comentariu scris în aceeași zi în care s-a aflat știrea, militanta marxistă Rosa Luxemburg a anunțat ca pe un fapt dovedit „prăbușirea absolutismului rus".

Era, desigur, puțin prematur, dar devenise cu putință. Largi sectoare ale populației îi reproșau de-acum regimului țarist că poartă un război costisitor și prost pregătit; îi cereau, cu același prilej, abolirea cenzurii și organizarea de alegeri libere. În ianuarie 1905, zeci de mii de manifestanți s-au adunat la Sankt-Petersburg, în jurul Palatului de Iarnă, cu un șir lung de revendicări. Armata imperială a deschis focul, făcând mai multe sute de victime – o „duminică roșie" care a atras o pierdere de prestigiu ireparabilă pentru Nicolae al II-lea.

De altminteri, tocmai pentru a preveni asemenea dezordini, cât și pentru a frâna avansul japonezilor, țarul își trimisese grabnic cele mai bune vase din Marea Baltică înspre Extremul Orient; își spunea că o victorie categorică îi va rezolva toate problemele deodată. Drept

urmare, în ziua în care supușii săi au aflat că acea maiestuoasă escadră fusese ea însăși nimicită înainte de a ajunge la destinație, furia lor a ajuns la apogeu.

În portul Odesa, marinarii de pe cuirasatul *Potiomkin* s-au răsculat pe loc – un alt moment emblematic în istoria Rusiei. Numărătoarea inversă începuse incontestabil pentru tronul Romanovilor.

*

E un eufemism a spune că necazurile țarului nu suscitau pretutindeni tristețe. Sun Yat-sen povestește că în 1905, la întoarcerea-i dintr-o călătorie în Europa, se oprise la Suez, unde „arabii, luându-mă drept japonez, m-au primit cu ovații: «Compatrioții tăi – strigau ei – au scufundat de curând o flotă rusă pe care o văzusem trecând prin acest canal... Și noi suntem niște orientali oprimați de occidentali! Victoria japonezilor este și a noastră!». Entuziasmul acelor oameni, care trăiesc la celălalt capăt al continentului asiatic, era indescriptibil. Oprimarea comună făcuse din acești arabi frații japonezilor...".

Astfel de sentimente, exprimate spontan pe stradă, se regăseau deopotrivă și la elite. Scriitorul egiptean Mustafa Kamil, unul dintre cei mai străluciți și mai influenți gânditori politici din generația sa, a publicat încă din 1904 o lucrare entuziastă, intitulată *Răsăritul soarelui* și consacrată metamorfozei japoneze. Prefața, scrisă a doua zi după bătălia de pe fluviul Yalu, definește de la bun început intenția autorului: „Cel mai bun mod de a instrui națiunile și a le arăta calea către progres și civilizație este de a le explica felul cum au procedat cei care au izbutit. Noi, orientalii, suntem învățați din

copilărie că civilizația noastră aparține unui trecut revolut, că nu mai avem nici un rol în lumea de astăzi și că trebuie să acceptăm supremația Europei. Națiunea japoneză tocmai a dezmințit aceste alegații."

Dacă adoptă un ton categoric militant, cartea nu are nimic dintr-un pamflet grăbit. Temeinic documentată și argumentată, ea le prezintă cititorilor arhipelagul nipon, trecutul, geografia și civilizația lui. Zăbovește asupra personalității împăratului Meiji și consacră capitole separate fiecăruia dintre cei cinci principali colaboratori ai lui, pe care-i înfățișează ca pe veritabilii artizani ai reformelor și-i desemnează, precum fac toate textele din epocă, prin titlurile lor de noblețe occidentalizate: marchizul Ito, contele Inoue etc. Admiră modernizarea accelerată a armatelor, dar și numărul de ziare și reviste fondate în ultimii ani – nu mai puțin de patru sute, dintre care vreo douăzeci numai în orașul Tokyo! Și deploră faptul că există, alături de publicațiile serioase, o presă clevetitoare, care nu se interesează decât de scandaluri.

Autorul se străduiește să fie riguros și fiabil în tot ce relatează, fără a pretinde însă la imparțialitate: „E normal ca egiptenii să le ia partea japonezilor. Sunt orientali ca și noi și au dobândit în termeni de putere și avans tot ce trebuie ca să împiedice uzurpările occidentalilor. În plus, e vorba de o țară civilizată, liberă și înzestrată cu un regim constituțional. Cum să nu susținem o țară în care oratorul poate spune ce vrea, scriitorul poate scrie ce vrea, iar cei umili se simt egali cu cei puternici în fața legii?"

Pe parcursul paginilor, Mustafa Kamil spune uneori „noi, egiptenii", „noi, orientalii", „noi, popoarele oprimate", iar alteori dă impresia că se exprimă, în chip

mai specific, în numele musulmanilor. În orice caz, așa l-au înțeles unii din coreligionarii săi din Asia de sud-est. *Răsăritul soarelui* a fost tradus și publicat în malaeză de un editor din Singapore, stârnind în rândul cititorilor o dezbatere eminamente revelatorie. Într-adevăr, pentru ei nu era nici o îndoială că singurul conducător din lume care ar fi fost susceptibil să-i ajute să-și ridice capul, să-și regăsească demnitatea ultragiată și să-și ia revanșa față de colonizatorii britanici sau olandezi era împăratul Meiji. Dar oare puteau ei spera, rațional vorbind, ca izbăvirea Islamului să vină de la un șef care nu era el însuși musulman?

Atunci editorul singaporez avu ideea să lanseze o subscripție având drept obiectiv convertirea populației și chiar – de ce nu? – a Mikadoului în persoană. Într-adevăr, de câtva timp niște zvonuri persistente, alimentate de anumite ziare, afirmau că o conferință mondială urma să se țină la Tokyo în 1906, în cursul căreia reprezentanții marilor religii își vor expune avantajele propriei lor credințe comparativ cu ale celorlalte religii, astfel ca împăratul să poată opta pentru aceea ce-i va părea mai bună.

După cum știe oricine, e vorba de o veche parabolă deseori povestită, apropo de diverși suverani, de-a lungul Istoriei. Dar faptul că a putut să apară din nou la începutul secolului XX reflectă desigur ardoarea aproape mistică pe care o stârniseră, în unele cercuri, succesele erei Meiji.

Independent de această viziune himerică, născută din dificultatea de a concilia concepțiile ancestrale din lume cu realitățile timpului prezent, așteptarea popoarelor musulmane era reală, iar Japonia n-o descuraja. Unii dintre conducătorii ei își imaginau țara în fruntea unei

largi mișcări panasiatice și nu erau indiferenți la faptul că existau, în India precum și în insulele din Mările Sudului, importante populații musulmane care suportau greu dominația europenilor.

Într-un ziar japonez pretins a fi apropiat de Statul-Major, se putea citi în 1911: „Felul în care sunt tratați musulmanii din Java și din Sumatra de către autoritățile olandeze este unul dintre cele mai atroce din analele umanității. Ei sunt supravegheați ca niște criminali, sunt bătuți ca niște animale și li se interzice să comunice cu exteriorul. Îi sfătuim pe musulmani, frații noștri, să-și consacre străduințele întru cunoaștere, cea din Coran ca și cea din științele moderne, și să nu-și piardă nădejdea în ajutorul divin."

Astfel de considerațiuni circulau prin colonii și îmbărbătau populațiile respective, dându-le sentimentul că tânăra putere asiatică ce se înviorase să învingă China și Rusia va veni într-zi să le elibereze de cei care le oprimau. Și chiar dacă unele dintre ele ar fi preferat ca izbăvitorul așteptat să fie de aceeași religie ca ele, majoritatea zdrobitoare a orientalilor, musulmani sau nu, s-ar fi acomodat perfect cu „eroul" așa cum era el, șintoist și budist, câtă vreme continua să le țină piept colonizatorilor.

Rămânea de văzut dacă exact asta-i era intenția... Țara Soarelui răsare își fixase oare cu adevărat ca obiectiv să călăuzească popoarele din Orient pe drumul ascendent pe care-l apucase ea însăși, sau așa visau alții? Asupra acestui punct esențial exista o gravă neînțelegere ce avea în final să compromită durabil relațiile Japoniei cu toți cei care o admiraseră și voiseră să-i urmeze exemplul. Unii dintre ei îi poartă pică de aceea până în ziua de azi.

7

Dar nu suntem încă la momentul bilanţului; eram la cel al speranţelor sau al iluziilor, în funcţie de punctul de vedere adoptat de fiecare. Victoria Japoniei făcuse să iasă scântei şi aprinsese nişte flăcări – uneori efemere, alteori nestinse.

Ceea ce întreaga lume tocmai descoperise era că o naţiune putea, într-un interval de timp relativ scurt, cel al unei vieţi de om, să recupereze o întârziere acumulată de veacuri şi să se îndrepte către glorie; să-şi scoată cultura tradiţională din marginalitate şi insignifianţă, ca să-i dea lustru; să-şi smulgă copiii din ignoranţă şi sărăcie, ca să le redea demnitatea; şi să se impună pe scena internaţională ca un actor respectat şi temut.

De când europenii îşi stabiliseră preeminenţa în lume, în secolul al XV-lea, nici o naţiune din Orient nu reuşise o astfel de metamorfoză. De-acum înainte, toate visau să reproducă performanţa.

Pornind de la războiul ruso-japonez, vom asista prin urmare la o succesiune de revoluţii inspirate de exemplul învingătorului şi uneori provocate de umilirea adversarilor acestuia.

Bineînţeles, o schimbare profundă a societăţilor nu se produce niciodată printr-o simplă reacţie la un

eveniment exterior, oricare ar fi el. Întotdeauna e un drum mental lung de străbătut, o acumulare de tensiuni sociale sau identitare și de probleme prost rezolvate. Dar uneori transformarea rămâne ipotetică în absența unui catalizator, iar triumful Japoniei a jucat, pentru numeroase țări din Orient, exact acest rol.

Primul zguduit a fost Iranul, care pe vremea aceea era numit „Persia". E drept că țara în cauză avea ea însăși de reglat niște socoteli cu Rusia. O bănuia că voia să continue, în prelungirea cuceririlor ei din Asia centrală, unele proiecte de expansiune către propriul său teritoriu, pentru a avea acces la vasta „mare caldă" care este Oceanul Indian, și de a voi să-și anexeze Ispahanul, Shirazul și Tabrizul, cum o făcuse cu Buhara, Khiva și Samarkandul. De aceea, fiecare înfrângere a rușilor de către japonezi îi entuziasma pe iranieni și le stimula combativitatea.

O anumită împrejurare aprinsese spiritele câțiva ani mai înainte. Șahul din epocă, dorind să se ducă în Europa cu suita și neputând să-și asume cheltuielile uriașe prilejuite de o astfel de deplasare, hotărâse să împrumute bani de la Sankt-Petersburg. Își dădea prea bine seama că îndatorarea sa avea să-i dea țarului un formidabil mijloc de presiune, însă îi era imposibil să renunțe la călătorie.

Când veni momentul să-și achite datoria și se descoperi, după cum și era de așteptat, că fondurile Statului erau nule, i se impuseră populației noi taxe, ceea ce stârni o vie indignare în țară, îndeosebi la negustătorii din bazar. Autoritățile au voit să-i reprime pe protestatari, dar mișcarea n-a făcut decât să ia amploare, iar

câteva elemente de avangardă au început să rostească în șoaptă cuvântul „revoluție".

În luna mai 1904, vreo șaizeci de intelectuali hotărât moderniști s-au reunit clandestin într-o suburbie din Teheran, s-au constituit în „Comitet revoluționar" și au elaborat un proiect întru „răsturnarea despotismului" și stabilirea „domniei legii și a dreptății". Câteva luni mai încolo, alt grup numit „Societatea secretă", mai puțin radical, dar având o bază mai largă, publică o serie de propuneri afirmând că, dacă ele ar fi adoptate, ar permite țării „să depășească, în decursul unei singure generații, ceea ce se împlinise prin alte locuri, *chiar și în Japonia*".

În iulie 1905, protestele s-au amplificat, revendicările s-au precizat, iar monarhul a renunțat să le mai stăvilească. Se pornise o adevărată revoluție. Ea a dus la proclamarea unei Constituții și la punerea la punct a unui parlament în care vor fi reprezentate „toate straturile societății", prinți, proprietari de pământuri sau negustori. Unul din martorii acestor evenimente, un britanic anonim, probabil un diplomat, a observat în notațiile-i personale, vădit uluit: „Victoria Japoniei a avut în aparență un remarcabil impact în tot Orientul. Chiar și aici, în Persia..." Precum în Rusia vecină, explica el, o nouă stare de spirit se propaga în rândul populației: „Oamenii au început să creadă că era posibil să aibă un sistem de guvernare diferit și mai bun."

Un alt observator, și el britanic, Edward G. Browne, orientalist eminent și integru, a consacrat curând o remarcabilă lucrare acelorași evenimente – *Revoluția persană din 1905-1909*. El scria încă din primele pagini: „Deșteptarea lumii musulmane, căreia i se observaseră diverse manifestări politice și religioase în cursul

ultimilor treizeci sau patruzeci de ani în Turcia, în Persia, în Egipt, în Maroc, în Caucaz, în Crimeea și în India, a fost considerabil accelerată și accentuată de victoria japoneză asupra Rusiei, care a demonstrat că asiaticii, când au armamentul și echipamentul adecvate, sunt perfect capabili să țină piept celor mai formidabile armate din Europa.

*

Într-adevăr, „deșteptarea" popoarelor musulmane, care se tradusese printr-o revoluție în țara șahilor, avea să ajungă deopotrivă la o revoluție și în țara sultanilor, inspirată în chip firesc de Japonia, de reformele modernizatoare ca și de faptele-i glorioase de pe câmpul de luptă.

Otomanii aveau și ei niște socoteli de reglat cu Rusia țaristă, care profitase de proverbiala slăbiciune a „bolnavului" ca să-l facă să-și abandoneze posesiunile din Balcani și din vecinătatea Mării Negre. Sultanul Abdülhamid al II-lea, ultimul om forte al dinastiei otomane, vedea în evenimentele din Extremul Orient ocazia visată de a modifica raportul de forțe în favoarea sa. Cele mai progresiste elemente ale societății împărtășeau această analiză, dându-i însă o cu totul altă semnificație: din punctul lor de vedere, ceea ce-i permisese Japoniei să se ridice nu era numai faptul că-și ameliorase capacitățile militare, ci și acela că le asigurase cetățenilor săi libertatea de exprimare și de asociere, îi încurajase să exercite toate activitățile industriale și comerciale pe care le doreau. N-ar fi trebuit oare aplicate aceste rețete de succes și în universul otoman?

Când a izbucnit, în 1908, revoluția „Junilor Turci", iar sultanul Abdülhamid a fost dat la o parte, apoi destituit în mod formal, conducătorii mișcării s-au reclamat explicit de la modelul japonez, făgăduindu-și să-l reproducă. În decursul următorilor ani au fost publicate numeroase lucrări care lăudau sagacitatea Mikadoului, patriotismul supușilor săi, asiduitatea cu care se puseseră pe învățat, devotamentul față de sarcinile pe care le îndeplineau, abilitatea militară, precum și rigoarea lor etică. Una dintre aceste lucrări purta un titlu sintetizând el însuși un întreg program: *Învățăminte materiale și morale trase de pe urma războiului ruso-japonez și a motivelor victoriei japoneze: când norocul unei națiuni se află în propriile ei mâini!* Autorul, Pertev Bey, era un ofițer superior otoman pe care sultanul însuși îl trimisese în Extremul Orient ca să urmărească îndeaproape peripețiile conflictului și să tragă învățăminte; el se întorsese de acolo profund admirativ față de Restaurația Meiji și dornic de a vedea o metamorfoză similară și în propria-i țară.

Partizanii modernizării în sânul lumii musulmane nu avuseseră până atunci nici un alt model de urmat decât cel al Occidentului, iar asta a pus întotdeauna, ieri ca și astăzi, probleme greu de rezolvat. A-i lua drept exemplu pe cei contra cărora cauți să te protejezi și cu care va trebui probabil să te bați într-o zi necesită o acrobație mentală extenuantă și o anumită duplicitate. Invers, a lua exemplu de la o țară îndepărtată cu care nu ai nici un contencios istoric și care trebuie să facă față, în plus, acelorași adversari îi procură imitatorului o serenitate stimulatorie, ceea ce explică, cel puțin în

parte, facilitatea cu care popoarele dominate de puterile europene îmbrățișaseră spontan cauza Japoniei.

În anii aceia, fiecare mișcare reformistă sau revoluționară ce se trezea în sânul popoarelor din Orient s-a referit la exemplul erei Meiji și multe revoluții importante s-au produs sub acest impuls. Exemplele sunt nenumărate: în Afganistan, în Siam, în Tonkin, în Java ori în Birmania – unde călugărul budist U Ottama, figură emblematică a luptei anticoloniale, s-a decis pur și simplu să se stabilească în Japonia, ca să se impregneze din plin cu experiența ei, înainte de a se întoarce acasă și a se bate contra englezilor.

Ar fi fastidios să înmulțim exemplele, dar există unul care trebuie obligatoriu menționat aici: la 1 ianuarie 1912, Dr. Sun Yat-sen, deja citat în paginile de mai sus, un mare admirator al Japoniei, unde trăise mult timp și a cărei limbă o vorbea curent, a proclamat la Nanjing instaurarea Republicii Chineze, punând capăt unui regim imperial a cărui istorie cobora cu peste două milenii în urmă. Ultimul „Fiu al Cerului", Pou-Yi, destituit la vârsta de cinci ani, avea să se pună curând în serviciul japonezilor, înainte de a-și termina viața ca funcționar subaltern în administrația comunistă.

Nu e nici o îndoială că sistemul arhaic al împăraților din China fusese șubrezit de numeroase eșecuri, dar cutremurul provocat de înfrângerea Chinei de către tânăra-i vecină niponă și de metamorfoza acesteia a fost un factor hotărâtor al prăbușirii lui.

Japonia se afla pe atunci la apogeul strălucirii sale, dar, fără să-și dea seama, era și pe marginea celei mai vertiginoase prăpăstii.

8

Împăratul Mutsuhito a murit în iulie 1912, la cincizeci și nouă de ani, iar țara sa a încetat curând să mai fie, pentru popoarele din Orient, depozitara tuturor speranțelor.

Totuși, dacă am da crezare bilanțului ei efectiv, Japonia izbutise incontestabil să se metamorfozeze: își recăpătase demnitatea, cetățenii săi erau mai liberi și mai prosperi, iar ea era de-acum recunoscută drept una dintre marile puteri de pe planetă. Nimeni nu-i mai nega apartenența la acest „club" atât de închis, în care nu se vedeau mai înainte decât europeni de spiță înaltă. De aceea, mulți orientali visau mereu să-și vadă națiunea săvârșind fapte glorioase similare, dar începeau să fie din ce în ce mai puțini cei care să vadă în țara Soarelui răsare un aliat de încredere în propria lor luptă.

Conducătorii japonezi puteau mult și bine să repete cu perseverență: „Asia este a asiaticilor!", sloganul lor suna în fiecare zi tot mai dogit, îndeosebi pentru cei mai apropiați vecini ai lor. Nu fuseseră oare coreenii cei dintâi care să se minuneze de progresele realizate în Arhipelag și să vrea să le reproducă și la ei? Dar ei se așteptau să fie tratați ca prieteni, ca aliați, ca frați, nicidecum să fie puși sub tutelă, apoi anexați, cum a fost cazul în 1910. De aici li s-a tras o neîncredere față de Japonia ce nu s-a mai șters niciodată.

Chinezii aveau să cunoască o decepție comparabilă. La început, își spuseseră că modernizarea radicală practicată în era Meiji era calea de urmat și pentru ei, dacă voiau să repare afronturile succesive pe care occidentalii îi făcuseră să le sufere începând de la Războiul Opiului. Nici chiar înfrângerea de către impetuoșii lor vecini în conflictul din 1894-1895 nu repusese în cauză această convingere; mulți dintre ei preferaseră să vadă în ea un avertisment salutar care ar fi putut trezi marea lor națiune din letargie și ar fi ajutat-o să se pună pe picioare. Dar această atitudine binevoitoare va deveni treptat insuportabilă, mai ales când japonezii și-au pus în minte să cucerească Imperiul de Mijloc și să-și însușească imensele lui resurse – un demers temerar în care și-au împotmolit până la urmă armatele și duhul.

Privind de la distanță, se vădește limpede că existau contradicții greu de depășit în legătură cu rolul Arhipelagului în Asia ca și în lumea largă. Putea el să lupte împotriva colonialismului încercând totodată să-și clădească propriul imperiu colonial? Putea să denunțe aroganța marilor puteri aspirând în același timp el însuși să ajungă la același rang cu ele?

Aceste ambiguități aveau să fie ilustrate imediat după Primul Război Mondial de un episod revelatoriu.

Atunci când izbucnise conflictul, în august 1914, Japonia decisese să ia parte la el, rânduindu-se în tabăra britanicilor, francezilor și rușilor, împotriva Imperiilor Centrale. Principala-i contribuție a fost să atace posesiunile germane din China și Pacific, pe care a reușit să le cucerească încă din primele săptămâni de luptă – o operațiune excelentă care i-a permis lesne să-și câștige

un loc alături de învingători când Conferința păcii s-a reunit la Paris în 1919. În cinstea acestui nou aliat, o importantă arteră a orașului, de-a lungul Senei, a fost botezată „avenue de Tokyo" – sau, mai precis, „Tokio", căci așa se scria în epocă, însă numele-i va fi schimbat în 1945, devenind „avenue de New York"; totuși muzeul construit în apropiere își va păstra denumirea inițială, „le palais de Tokyo".

Încurajați de prestigiul ce li se recunoscuse, reprezentanții japonezi au formulat două cereri foarte diferite una de alta și chiar de-a dreptul opuse. Prima era să se introducă în carta viitoarei SDN, Societatea Națiunilor, o „clauză de egalitate între rase" stipulând că resortisanții Statelor membre n-ar mai trebui să sufere de atunci înainte nici o discriminare cauzată de culoarea sau de naționalitatea lor. Șeful delegației le-a explicat interlocutorilor săi că o atare luare de poziție va fi conformă idealurilor noii organizări internaționale, ceea ce era dificil de contestat. Cu toate astea, propunerea s-a lovit de opoziții aprige. Pesemne că egalitatea era absolut acceptabilă în principiu, însă cancelariile vechiului continent se temeau din răsputeri de implicațiile ei: dacă se admitea că popoarele din Asia și din Africa erau egalele europenilor, oare în numele a ce britanicii, francezii, belgienii sau olandezii puteau continua să le colonizeze?

Japonezii s-au îndreptat atunci către președintele Statelor Unite, Woodrow Wilson, care proclamase cu forță când intrase în război dreptul popoarelor la autodeterminare. Dar nici el nu mai avea chef să înscrie într-o cartă egalitatea raselor umane. În Virginia, de unde era originar, lumea nu credea defel în egalitatea

dintre albi și negri, și se pare într-adevăr că opiniile personale ale președintelui erau și mai retrograde în materie decât cele ale contemporanilor săi.

În plus, Statele de pe coasta Pacificului, în special California, nutreau pe vremea aceea o ostilitate crescândă față de venirea imigranților asiatici, descriși mereu de presă și de politicieni ca un „pericol galben", iar tot ce tindea să le recunoască drepturi similare celor ale europenilor era perceput cu mefiență. Această atitudine se alătura celei a unor membri din Commonwealthul britanic precum Australia, terorizată la ideea de a vedea debarcând pe coastele ei mulțimi de migranți veniți din Asia.

Când principalii participanți la Conferința de pace au opus un refuz rușinos, dar irevocabil „clauzei de egalitate", reprezentanții Japoniei și-au formulat a doua cerință: să li se recunoască suveranitatea asupra fostelor posesiuni germane din China, aflate în jurul orașului Tsingtao, în Shandong. Japonia, care le ocupa încă de la începutul conflictului, dorea acum să le păstreze. Avea oare să i se spună „nu" încă o dată? Delegația a dat de știre că dacă i s-ar face un asemenea afront, se va retrage de la conferință și va refuza să semneze carta Societății Națiunilor.

Șantajul avu efectul scontat. O parte importantă din Shandong, provincia natală a lui Confucius, a fost livrată Japoniei, în ciuda protestelor furioase ale delegaților chinezi.

Să fi fost vorba de la bun început de o manevră? Își prezentaseră oare japonezii amendamentul privitor la egalitatea raselor știind dinainte că avea să fie respins

și că puterile vor fi silite, în compensație, să le conceadă altceva? Istoricii sunt divizați în opiniile lor. Ce e sigur este că la conferința de la Paris, care avea să ducă la dezastruosul tratat de la Versailles și care dăduse greș de mai multe ori în diverse regiuni ale lumii, urma să se comită încă o eroare, și nu dintre cele mai nevinovate, în Asia orientală. Acordându-le japonezilor un pământ incontestabil chinez, principalii conducători de pe planetă s-au comportat ca niște ucenici vrăjitori și chiar piromani.

De îndată ce știrea acestei „trădări" s-a aflat la Pekin, studenții s-au adunat cu miile în Piața Tiananmen, pentru a-și urla mânia contra Japoniei, contra marilor puteri, contra „complicilor" acestora și contra propriilor lor guverne, vinovate de corupție și de incompetență.

Era 4 mai 1919, o dată care va marca în Istorie debutul unei puternice mișcări deopotrivă naționaliste, moderniste, comuniste și antioccidentale, ce rămâne până în ziua de azi una din sursele de inspirație fundamentale ale societății chineze și ale conducătorilor ei.

*

Destul de repede, a devenit clar în ochii unui mare număr de japonezi că abilitatea delegației lor la Conferința de pace nu adusese țării o victorie, nici un semisucces, ci premisele unui oribil dezastru. Desigur, li se concedase Tsingtao și împrejurimile sale, dar această „pradă de război" le atrăsese ostilitatea tenace a celei mai mari națiuni din Asia.

Sun Yat-sen a fost ultimul mare patriot chinez care și-a păstrat prietenia față de arhipelagul vecin, continuând să-l viziteze și să stea de vorbă cu conducătorii

lui, în pofida resentimentului încercat de-acum de propriii săi concetățeni. La 28 noiembrie 1924, s-a dus acolo ultima oară, ca să asiste la o întâlnire consacrată „panasianismului", ce se ținea la Kobe. În discursul rostit cu acel prilej, el și-a afirmat din nou credința în necesara unire a popoarelor din Asia și le-a adresat amfitrionilor săi un avertisment ferm, dar amical: „Japonia de astăzi s-a familiarizat cu civilizația occidentală a domniei prin forță, păstrând totodată caracteristicile civilizației orientale a dreptății. Rămâne de văzut dacă ea va fi un șoim, în stilul Occidentului, sau dacă va fi citadela Orientului. Astfel arată opțiunea care îi stă astăzi în față poporului din Japonia".

La fel de catastrofal pentru Arhipelag a fost și efectul produs de comportarea sa la Paris asupra puterilor occidentale. Firește, acestea n-aveau nici o lecție să-i dea în termeni de rapacitate, de cinism, de aroganță ori de duplicitate, însă nu e niciodată foarte abil să-ți dai la iveală un apetit insațiabil, nici să le sucești mâinile interlocutorilor tăi ca să-ți atingi scopurile.

Chiar și cei care avuseseră admirație față de realizările erei Meiji se arătau a fi de-acum suspicioși. Pe culoare, unii delegați le găsiseră japonezilor un pseudonim ce se șoptea uneori în absența lor: „prusacii Asiei".

Să fii întâmpinat cu o astfel de poreclă la o conferință internațională având drept scop tocmai sancționarea militarismului prusac din Europa cu siguranță că nu era un succes diplomatic cu care să te poți lăuda, iar pe acest plan lucrurile n-aveau deloc să se amelioreze în următorii ani.

9

În seara zilei de 18 septembrie 1931, o încărcătură explozivă a deteriorat o porțiune a liniei ferate din apropiere de orașul Mukden, în Manciuria. Deflagrația producându-se la câteva sute de metri de o cazarmă a soldaților chinezi, armata japoneză i-a acuzat pe cei din urmă de a fi fost la originea sabotajului și a lansat pe loc o ofensivă care s-a soldat cu ocuparea întregii provincii. Aceasta a fost de îndată desprinsă de China și erijată într-un Stat marionetă satelit al Japoniei, botezat Manciukuo.

N-a trecut mult până să se afle că explozibilul fusese pus în acel loc de un locotenent din armata japoneză, pentru a provoca invazia. Incidentul nu e departe de a-l aminti pe cel care avea să se producă în zorii zilei de 1 septembrie 1939, când un atac pe nedrept atribuit unor polonezi slujise ca pretext Germaniei ca să-și invadeze vecinul și să declanșeze astfel al Doilea Război Mondial – o paralelă care-și capătă sensul deplin când știm că Japonia urma să fie, în acest conflict, principala aliată a Germaniei naziste și a Italiei fasciste.

Dar între cele două mistificări era o diferență: în timp ce punerea în scenă de la frontiera poloneză fusese ordonată de cei mai sus-puși conducători germani, ei având fixate deja ziua și ora începerii ostilităților, sabotajul din Manciuria fusese decis de către doi colonei

care nu obținuseră aprobare de la ierarhia lor și care căutau tocmai să-i forțeze mâna. Planul lor a izbutit perfect, căci autoritățile politice, neîndrăznind să-i sancționeze pe militarii beliciști, au preferat să reacționeze exact așa cum doreau cei din urmă.

Și nu a fost un caz izolat. În cursul anilor cruciali ce aveau să le facă țara să se împotmolească în China, apoi să atace Statele Unite, conducătorii japonezi s-au lăsat antrenați din dezastru în dezastru, din nebunie în nebunie, de către facțiuni de ofițeri fanatici incontrolabile care demolau cu sloganuri extremiste orice evaluare rațională a situației și terorizau personalitățile cele mai ponderate ale regimului, amenințându-le și uneori chiar eliminându-le. Astfel, când prim-ministrul Inukai Tsuyoshi voi să împiedice trimiterea de noi trupe în China, unsprezece ofițeri tineri din marina imperială s-au dus la domiciliul său, pe 15 mai 1932, și l-au ciuruit cu gloanțe.

Reacția stârnită de crimă a fost și mai groaznică decât fapta propriu-zisă. Ucigașii au fost socotiți eroi de o bună parte a opiniei publice, îndeosebi în rândul forțelor armate, până acolo încât tribunalul însărcinat să-i judece n-a îndrăznit să-i condamne la moarte – au primit pedepse cu închisoarea ușoare, ceea ce a slăbit considerabil prestigiul autorităților, demonstrând că ele puteau fi sfidate pe nepedepsite, chiar cu arma în mână. Yukio Mishima se va inspira copios din acest episod în marea sa tetralogie romanescă, *Marea Fertilității*.

Nu e nici o îndoială că țara a trecut, în anii 1930, printr-o perioadă de rătăcire politică și morală la fel de surprinzătoare pe cât de devastatoare. Încă și astăzi cu greu se înțelege cum, după ce făcuse dovada unei

capacități atât de remarcabile de a-și fixa obiective judicios ambițioase și de a le realiza cu celeritate, rigoare și competență, Japonia putuse să-și piardă în așa hal toate reperele.

Unii istorici explică această derivă prin dispariția generației întemeietorilor și înlocuirea ei de o alta, care n-avea o viziune clară referitoare la calea de urmat. Într-adevăr, la începutul erei Meiji, în 1868, exista un soi de alchimie care lucra admirabil: un tânăr împărat dinamic, iubit și respectat de poporul său ca și de toți cei care-l întâlneau, având în jurul lui o mână de oameni inteligenți, abili, decișI, deschiși către lume și nutrind mai multe ambiții pentru țara lor decât pentru ei înșiși. În câțiva ani, ei reușiseră o metamorfoză pe care nimeni n-o credea cu putință și scoseseră națiunea, o dată pentru totdeauna, din ignoranță și sărăcie.

Patruzeci de ani mai încolo, majoritatea acestor bărbați murise sau părăsise viața activă, iar când marele împărat decedă la rândul său, deodată se făcu un imens gol. Fiul său, Yoshihito, îi urmă la putere, însă el era handicapat din copilărie de diverse boli care-i afectau grav sănătatea fizică și mintală. Nu-și putea asuma cum se cuvine funcțiile de șef de Stat și nici vorbă să joace și rolul de inspirator, cum făcuse tatăl său.

Curând s-a făcut apel la fiul lui Yoshihito, prințul moștenitor Hirohito, care a devenit regent la douăzeci de ani spre a suplini deficiențele tatălui său, înainte de a urca el însuși pe tron cinci ani mai târziu. Era în mod de netăgăduit un om echilibrat, calm și atent la evenimentele de pe planetă, dar era deopotrivă timid, rezervat și veleitar. În jurul lui se agitau diverse personaje animate de felurite opinii și ambiții și care căutau

toate să-i obțină asentimentul pentru propriile lor proiecte. Fiecare dintre ele avea probabil ideea sa privitoare la orientarea pe care țara lor trebuia s-o urmeze, dar nu exista nici o viziune comună.

Alchimia care lucrase atât de minunat pe vremea lui Mutsuhito și a anturajului său n-a mai fost regăsită. Mai rău încă: amintirea acelei vremi de aur, când decizii excelente erau luate fără să se fi știut exact de la cine emanau, le dădea japonezilor ca și străinilor iluzia că exista o instanță invizibilă capabilă să piloteze nava cu o mână sigură în toate împrejurările. Or, nu exista nici una. Nimeni nu mai ținea cârma, nici împăratul, nici miniștrii, nici consilierii, nici generalii săi, fapt cel puțin paradoxal într-o țară care demonstrase de curând lumii întregi virtuțile prodigioase ale voluntarismului.

Ivan Maiski, fostul ambasador sovietic la Londra în ajunul Primului Război Mondial, povestește în *Memoriile* sale cum colegul său japonez Shigeru Yoshida a venit să-l vadă pe neașteptate în ianuarie 1937, pentru a tuna și fulgera împotriva comportamentului militarilor din propria-i țară, prezicând că poporul japonez va plăti foarte scump până la urmă „pentru stupiditățile lor", ceea ce spune multe despre starea de spirit ce domnea în rândul administrației imperiale față cu manevrele belicoase ale unora.

*

De-ar trebui găsite circumstanțe atenuante pentru conducătorii din epocă, ele ar fi de căutat în logica politică ce domnea pe vremea lor.

Inițial, obiectivul Japoniei era de a se sustrage dominației puterilor europene și de a deveni mai degrabă

egala lor decât vasala lor. În această privință, Restaurația Meiji reușise admirabil, făcând țara să treacă, într-o generație, de la înapoiere la modernitate și de la dependență la suveranitate. Totuși, după ce s-a săltat la rangul de mare putere, Arhipelagul s-a simțit obligat să facă ceea ce făceau toate puterile de pe timpul lui, și anume să dobândească un imperiu colonial. Și nu era doar o chestiune de prestigiu, ci nevoia de a avea, pentru industrie ca și pentru forțele-i armate, niște resurse abundente pe care propriul său teritoriu nu le poseda.

Mai târziu, după înfrângerea amară și traumatizantă suferită, Japonia avea să demonstreze în chip admirabil că o țară se putea dezvolta economic fără să cucerească teritoriul altora, și că putea înceta să mai fie o pradă fără să se preschimbe în prădătoare. Nimic însă nu ne îngăduie să afirmăm că o atare cale era de luat în considerare la 1900 sau în anii 1930. Pe vremea aceea, logica militariștilor părea imparabilă, iar cei care căutau s-o contracareze păreau inconsecvenți.

Să însemne oare aceasta că deriva era inevitabilă? Probabil că nu, dar tentația de a te arunca cu capul înainte era puternică și ar fi trebuit pentru a-i rezista un *leadership* înțelept, stabil, vizionar și cu o autoritate morală de necontestat. Din nenorocire nemaiavându-l, Japonia s-a îndreptat către prăpastie ca un om beat, fără nimic și nimeni care s-o rețină – lansându-se mai întâi în cucerirea imensei Chine, ceea ce era o nebunie; apoi atacând Statele Unite, ceea ce era curat suicidar.

Astăzi, când istoricii se apleacă asupra proceselor-verbale ale adunărilor ținute la Palatul imperial în ajunul celui de-al Doilea Război Mondial, ei sunt frapați de o constatare simplă, dar stupefiantă: conducătorii

japonezi au decis să-i arunce mănușa în față Americii *fără să creadă vreodată că ar putea ieși învingători* din această înfruntare.

Tema ce revenea fără încetare în deliberările lor era cea a poziției americane în chestiunea teritoriilor cucerite de trupele japoneze în China, în Coreea și în Pacific. Nu o dată împăratul s-a arătat îngrijorat pe acest subiect față de colaboratorii săi, iar răspunsul lor a fost mereu, în substanță, că niciodată Washingtonul nu le va recunoaște cuceririle – o evaluare perfect realistă care ar fi trebuit, în mod logic, să ridice altă întrebare: oare intrând în război cu americanii ar putea ei să-i facă să-și schimbe părerea? Încă o dată, răspunsul nu putea fi decât negativ. Niciodată Japonia nu i-ar putea învinge pe americani, nici constrânge, prin forța armelor, să-i recunoască cuceririle. Dar în acest caz nu era absurd să se războiască cu ei?

La drept vorbind, în anii 1940 nu exista decât un singur scenariu potrivit căruia Japonia ar fi putut să păstreze teritoriile ocupate: *dacă* Statele Unite ar fi optat în cele din urmă să nu ia parte la războiul mondial, Germania și-ar fi desăvârșit cucerirea Europei și conflagrația s-ar fi terminat printr-un aranjament între Berlin și Washington, datorită căruia naziștii și aliații lor japonezi și-ar fi păstrat cuceririle. Dar ca un asemenea scenariu să fi fost plauzibil, trebuia obligatoriu ca Statele Unite să rămână în afara conflictului. De aceea, atacul lansat împotriva flotei americane de la Pearl Harbor la 7 decembrie 1941 nu a fost doar o provocare nesăbuită și costisitoare; odată cu trecerea timpului, el se vădește ca singurul act susceptibil de a fi dus la înfrângerea Japoniei și a aliaților ei.

Toată lumea știe care a fost urmarea: orașele Hiroshima și Nagasaki au suferit, în august 1945, primele bombardamente atomice din Istorie – din fericire, ele rămân până în ziua de azi singurele. Apoi Japonia a capitulat, iar trupele americane comandate de generalul Douglas MacArthur au debarcat pe teritoriul ei, care nu cunoscuse până atunci nici o ocupație străină.

Împăratul, socotit un simbol al continuității naționale, n-a fost constrâns să abdice, dar n-a mai jucat nici un rol politic activ. O nouă Constituție a fost stabilită, care stipula explicit, în extraordinarul ei „articol 9", că „poporul japonez renunță pentru totdeauna la război ca drept suveran al națiunii, și la amenințare, precum și la folosirea forței ca mijloc de reglare a diferendelor internaționale"; că nu va menține niciodată forțe terestre, navale sau aeriene ori vreun alt potențial de război; și că „dreptul de beligeranță al Statului nu va fi recunoscut". Noul prim-ministru, baronul Kijuro Shidehara, le-a declarat compatrioților săi că era vorba de o exigență a ocupantului american; se va afla mai târziu că el însuși o voise, dar îi atribuise paternitatea lui MacArthur spre a evita orice contestare.

Luând această măsură atât de rară, atât de radicală, Shidehara voia să pună capăt o dată pentru totdeauna tentațiilor militariste ale țării sale, astfel încât aceasta să poată prospera din nou pe cu totul altfel de baze. Pariul era riscant, dar a reușit dincolo de orice așteptări. În câțiva ani, Arhipelagul a redevenit un model pentru celelalte națiuni, într-un fel mai puțin zgomotos decât înainte, însă incomparabil mai constructiv, mai profund și mai durabil.

10

De două ori aşadar, în decursul unui secol, Japonia a fost în stare să uimească lumea: prima dată, cu succesele ei militare; a doua, cu succesele economice. În fiecare caz, s-a vorbit cu îndreptăţire de un adevărat „miracol", iar marea disparitate dintre aceste episoade îi face realizarea şi mai remarcabilă.

În ambele cazuri, totul a început cu irupţia intempestivă a unui ofiţer american temerar şi arogant, comodorul Perry în 1853, generalul MacArthur în 1945. Faţă cu aceste două „incursiuni", japonezii, după ce fuseseră din răsputeri zguduiţi şi descumpăniţi, au reacţionat cu mare sagacitate. Mai degrabă decât să se închidă în refuz, amărăciune şi resentiment, ei au profitat de păţaniile lor umilitoare ca să-şi revină şi să se descotorosească de propriile lor infirmităţi – în primul caz, de izolaţionism; în celălalt, de militarism. Şi de fiecare dată au mers până la capătul logicii lor, cu brio şi hotărâre.

Abolirea radicală a tentaţiei imperialiste imediat după al Doilea Război Mondial a fost cu certitudine un element indispensabil al reuşitei economice, nu numai fiindcă ţara s-a focalizat de atunci înainte pe producţia „civilă", „eliberându-se" de preocupările politice şi militare ce-i alteraseră judecata în anii precedenţi,

ci şi fiindcă le-a dat pe deplin încredere învingătorilor din război că fostul lor duşman de moarte, care-i combătuse cu înverşunare şi căruia i se pomeneau a-i fi dintr-odată „părinţi adoptivi", nu va profita de generozitatea lor ca să li se întoarcă împotrivă.

În fapt, americanii l-au tratat cu un paternalism generos şi lucid, fără multe echivalente în Istorie; iar el însuşi s-a dovedit a fi cu totul loial.

Bineînţeles, atitudinea Statelor Unite nu era călăuzită numai de bunătate. Dincolo de Japonia se aflau, pe ţărmurile continentului asiatic, Uniunea Sovietică, Coreea şi China, trei ţări pe de-a-ntregul sau parţial comuniste, al căror discurs anticapitalist exercita, la finele anilor 1940, o anumită atracţie asupra societăţii japoneze înseşi. Pentru Washington, Arhipelagul trebuia să facă faţă acestei provocări şi chiar să-i opună un contraexemplu, cel al unei democraţii prospere.

Demonstraţia a fost indenegabil concludentă. Sub efectul combinat al transformărilor masive impuse de ocupant şi al măsurilor subtile luate de conducătorii niponi înşişi, „redecolarea" s-a produs cu o iuţeală nemaipomenită. Numai o naţiune capabilă de a fi produs miracolul Meiji putea, imediat după o înfrângere zdrobitoare şi demoralizantă, să se ridice astfel, s-o pornească iarăşi către culmi şi să regăsească în atât de scurt răstimp respectul şi admiraţia întregii omeniri. Un eminent economist japonez, Shigeto Tsuru, a vorbit de o „înfrângere creativă", şi este întocmai ceea ce s-a întâmplat.

În 1946, Arhipelagul era în pragul foametei. Americanii fuseseră chiar constrânşi să-i trimită alimentele de bază în transporturi succesive, spre a evita o catastrofă

umanitară. Infrastructurile erau dărâmate, uzinele oprite și o întreagă categorie de vârstă fusese decimată. Cu toate astea, după câțiva ani, viața economică fusese reluată cu și mai mare avânt.

Paradoxal, conflictele regionale au favorizat redemarajul. Între 1950 și 1953, un război a opus, pe toată întinderea peninsulei coreene, forțele conducătorului comunist Kim Il Sung, susținute de milioane de „voluntari" chinezi, trupelor americane comandate de inconturnabilul MacArthur. În cursul conflictului, s-a dovedit complicat pentru acesta din urmă să aducă din Statele Unite tot ce le era necesar soldaților săi – hrană, îmbrăcăminte, muniții etc. Nu era oare mai simplu să le pună să fie fabricate chiar în apropiere, în arhipelagul vecin? A fost, după cum ne dăm lesne seama, o mană cerească pentru agricultura și industria japoneze – fără a uita turismul, pentru militarii aflați în permisie. Motorul economic era relansat. Țara, încă rănită de înfrângerea-i zdrobitoare, și-a regăsit încrederea și moralul.

În 1960, prim-ministrul Hayato Ikeda a promis că veniturile concetățenilor săi aveau să se dubleze în zece ani. Obiectivul părea îndrăzneț, dar fu atins... în șapte ani. În elanul ei, Japonia izbutise să depășească Franța, Anglia și Germania, pentru a deveni a treia economie mondială, după Statele Unite și Uniunea Sovietică.

Reîntoarcerea-i la prosperitate a fost însoțită de o adevărată renaștere culturală. Artele au început din nou să înflorească. Cinematografia, literatura, teatrul tradițional și multe alte elemente ale modului de viață japonez au cunoscut o strălucire internațională care nu s-a mai dezmințit niciodată.

Însă cel mai semnificativ fapt nu e numai capacitatea de a se redresa și a-și lua din nou avânt, ci și acela că Japonia s-a priceput cum să redevină, fără zarvă, un model de imitat pentru popoarele din Orient, și într-un cu totul alt mod decât în trecut.

În vremea victoriei sale răsunătoare asupra Rusiei țariste, în 1904 și 1905, făcuse să se abată o furtună revoluționară asupra unor numeroase regiuni – națiuni se răsculaseră, tronuri se prăbușiseră, scriitori indieni, turci sau arabi compuseseră ode în cinstea „Mikadoului", în care unii au crezut a vedea, pentru un timp, un modern „comandor al credincioșilor". Frenezia n-a durat mult. Zece ani mai încolo, flacăra pâlpâia deja și nu s-a mai întețit niciodată.

Al doilea miracol japonez, inaugurat totuși îndată după Hiroshima, avea să aibă altă soartă. N-a suscitat nici lungi poeme, nici visuri mesianice, nici mișcări revoluționare. Ce s-a produs era abia detectabil de seismografele actualității. Și totuși s-a produs, cum ar fi spus marele Galilei.

Era Meiji, care-și pierduse suflul din pricina rătăcirilor militariste, și-a reluat cu calm locul în Istorie trecând printr-o metamorfoză pașnică ce va schimba Asia și restul lumii mai tare decât ar fi fost în stare s-o facă pretențiile hegemonice sau revoluțiile violente.

*

Într-adevăr, succesele rapide ale Japoniei aveau să le dea idei câtorva „vecini" atenți – în special unui militar sud-coreean pe nume Park Chung-hee.

Atunci când a ajuns la putere, în 1961, totul lăsa să se creadă că va fi încă un autocrat în Lumea a Treia.

Erau mulți în acei ani acolo, unii susținuți de Moscova, alții de Washington. Generalul Park aparținea ultimei categorii. Țara sa, lovită de războaiele succesive care-i devastaseră teritoriul, sconta încă pe ajutorul occidental pentru a evita sărăcia extremă, de care nu era de altfel departe: venitul ei pe locuitor era inferior celui din Madagascar, din Sri Lanka sau din Somalia, jumătate din cel din Liban și o treime din cel din Peru.

Mai grav încă: până la începutul anilor 1970, statisticile instituțiilor internaționale situau uneori Coreea de Sud *sub nivelul* „fratelui inamic" al ei din nord, ceea ce crea temeri privind posibilele consecințe politice dezastruoase.

Generalul Park avea patruzeci și trei de ani în momentul loviturii lui de Stat, iar în urma sa un parcurs foarte controversat. Pe vremea tinereții sale, țara în care trăia era o provincie japoneză și el însuși își începuse cariera militară ca ofițer nipon. În această calitate, slujise cu devotament și fusese de mai multe ori decorat. Adoptase chiar un nume și un prenume japoneze, și se vădea atât de zelos încât a fost admis la prestigioasa Academie a Armatei Imperiale, situată într-o suburbie din Tokyo, spre a-și perfecționa pregătirea.

Nu i-a fost ușor să-și vină în fire după înfrângere. Mai întâi s-a raliat mișcării comuniste; a fost chiar arestat, judecat pentru tentativă de complot și condamnat la moarte, înainte de a fi grațiat. Dar la declanșarea războiului din Coreea, în 1950, s-a dat de partea americanilor fără nici o șovăială.

Încrederea dobândită printre noii săi mentori i-a asigurat o ascensiune rapidă în cadrul armatei. Park

făcea parte dintre acele personaje, destul de numeroase, care colaboraseră cu ocupantul japonez – sau, în Europa, cu naziștii – și care, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, fuseseră „recuperate" de aliații occidentali fiindcă le puteau fi de folos în lupta împotriva comunismului.

Omul avea, pe lângă incontestabilele-i defecte, și calități la fel de incontestabile: brutal, lipsit de scrupule și arivist, însă cutezător, ingenios și dedicat trup și suflet luptelor pe care le ducea – cele ale războiului propriu-zis, ca și cele ale războiului contra ignoranței, incompetenței și subdezvoltării. Încă și astăzi compatrioții săi sunt divizați în părerile lor despre el. Mulți rămân critici față de metodele-i dictatoriale și de faptul că era apropiat de „dușmanul ereditar" japonez; totuși, atunci când se fac sondaje pentru a desemna personalitatea istorică preferată de ei, coreenii din sud îl numesc adesea pe el, fiindcă a reușit, în prelungirea miracolului japonez, un miracol coreean și mai spectaculos, care a făcut o țară săracă din Lumea a Treia să ajungă la rangul de a douăsprezecea putere industrială de pe glob, având – la ora la care scriu rândurile de față – un venit pe locuitor identic cu media din Uniunea Europeană și ușor superior celui din Japonia!

Apropierea față de țara din urmă, care-i atrăsese generalului Park eticheta de „colaboraționist", îi va fi atras totodată și reușita acolo unde atâția alții ar fi eșuat. Observând îndeaproape ce se petrecea în fosta putere colonială și uimit de „miracolul" economic izbutit de ea, Park ajunsese să se întrebe dacă propriii săi compatrioți n-ar putea să înfăptuiască o realizare similară.

Constatase, de pildă, că succesele Japoniei erau datorate, în bună parte, rolului jucate de grupurile mari, puternic susținute de Stat, și care reprezentau pentru industrie, pentru bănci și pentru comerțul exterior, „locomotive" de neînlocuit. Coreea ar trebui să urmeze aceeași cale, a decretat generalul-președinte. N-avea oare Arhipelagul Misui, Mitsubishi, Toyota sau Honda? Peninsula avea să aibă Samsung, Hyundai, LG sau Kia.

Și mai important, omul acesta crescut într-o familie de tradiție confucianistă înțelegea mai bine decât alții importanța capitală a educației ca fundament al dezvoltării – era primul articol al crezului său. Dacă Coreea va investi în învățământ, dacă populația ei va deveni în totalitate instruită și la un nivel înalt, prosperitatea nu va întârzia și ea va fi virtual ireversibilă.

Evident, ideea nu era nouă, dar a fost ridicată la un nivel neegalat. Când comparăm astăzi nivelul de instruire din diferitele țări ale lumii, Coreea se situează sus de tot, deseori chiar pe primul loc, net deasupra marilor țări din Europa, ca și peste Statele Unite...

Importanța acordată studiilor în societatea coreeană devine uneori obsesivă. Nenumărate familii se concentrează asupra performanțelor școlare ale copiilor lor, cu certitudinea că statutul social, nivelul de viață, respectabilitatea și chiar demnitatea lor depind de acestea. Preocuparea aceasta este uneori excesivă, până într-acolo încât provoacă depresii, dușmănii maladive și sinucideri. Literatura, cântecele, filmele și serialele televizate produse în Coreea de Sud, și care cunosc de-acum o audiență globală, se învârt deseori în jurul acestei teme, într-un mod când tragic, când comic.

Este aici o critică sănătoasă și perfect justificată, dat fiind că presiunea exercitată asupra tinerilor și părinților lor ajunge nu o dată la hărțuire; trebuie totuși să avem în minte că e vorba de reversul unei medalii eminamente râvnite. Majoritatea țărilor lumii suferă de o maladie inversă, s-ar putea spune: în loc de o insistență exagerată asupra învățării, cunoștințelor, studiilor, iese la iveală prea mult o complezență iresponsabilă și de-a dreptul criminală față de ignoranță și analfabetism, deși oricine știe astăzi că tocmai nivelul de instruire a femeilor și a bărbaților, a tinerilor și a vârstnicilor, determină într-o societate modernă capacitatea-i de a trăi în prosperitate, progresul, democrația, libertatea, egalitatea, respectul din partea altor societăți umane și chiar supraviețuirea într-o lume dificilă precum a noastră.

În orice caz, fiind vorba de Coreea de Sud, e limpede că ridicarea generală a nivelului de instruire n-a facilitat doar emergența unei industrii prospere și puternic inovatoare, ci a ajutat deopotrivă țara să iasă foarte repede din dictatură și să-și clădească o adevărată democrație, cu alegeri libere și o viață culturală animată.

*

„Molipsirea" de cel de-al doilea miracol japonez nu s-a limitat la Coreea de Sud, nici numai la ceilalți „mici dragoni" asiatici, precum Singapore, Hong Kong sau Taiwan, care au trecut, cam în aceeași epocă, prin propria lor decolare economică, în parte datorită impulsului dat de Arhipelag. Apoteoza n-a fost atinsă decât în ziua în care „Imperiul de Mijloc" a venit el însuși să se școlească la „tânărul" său vecin – un moment crucial

în istoria Asiei și chiar, putem spune fără nici o exagerare, o cotitură decisivă în parcursul întregii omeniri.

Evenimentul emblematic a fost în această privință turneul efectuat în Japonia, în octombrie 1978, de noul stăpân al Chinei, Deng Xiaoping. El nu fusese încă formal „întronat", dar era deja la comenzi și reflecta intens la tot ce ar trebui să facă spre a-și scoate țara din marasmul în care se afla.

Scopul călătoriei sale fusese clar anunțat, fără falsă pudoare, celor ce-l primiseră: venise ca să învețe. Astfel, în timp ce vizita incomparabilul Kyoto, când amfitrionii săi i-au explicat curtenitor că vechea capitală japoneză fusese construită pe modelul vechii capitale chineze Chang'an, actuala Xi'an, Deng le-a răspuns imperturbabil: „Astăzi rolurile s-au inversat, voi sunteți învățătorii, noi suntem elevii".

Este laitmotivul ce revenea neîncetat în cursul turneului său. China are nevoie să se modernizeze, are nevoie să se dezvolte cât mai repede posibil, iar pentru a izbuti, trebuie să se sprijine pe exemplul Japoniei. Da, desigur, între cele două țări a fost o istorie cam complicată – războaie, masacre, umiliri. Dar în timp ce discursul oficial al comuniștilor chinezi, tovarășii săi, nu contenea să descrie Japonia ca pe un agresor detestabil, Deng voia să le transmită amfitrionilor săi un cu totul alt mesaj: am avut, le-a spus el în substanță, două mii două sute de ani de istorie comună, între care un mic secol de neînțelegeri; trebuie să închidem această oribilă paranteză și să reînnodăm, pe baze noi, afinitatea noastră milenară.

În atmosfera de entuziasm produsă de vizita lui Deng, un fost prim-ministru japonez, Kakuei Tanaka,

a descris apropierea dintre cele două mari țări drept „evenimentul cel mai fericit de la Restaurația Meiji încoace". Expresia poate părea hiperbolică, dar nu era nejustificată. Dacă zisa „Restaurație" făgăduia să trezească popoarele din Asia și să le îndrepte hotărât pe calea modernizării, un asemenea obiectiv nu putea fi atins câtă vreme uriașul continentului rămânea la o parte de mișcare. Venise oare în sfârșit acel moment crucial mult timp întârziat de rătăcirile Chinei, ca și ale Japoniei? Aveau cele două țări să-și regăsească împreună drumul seninătății, al prosperității și al progresului?

În orice caz, „reîntâlnirea" din 1978 lăsa să se creadă că Arhipelagul era pe punctul de a reuși, datorită performanțelor sale economice, ceea ce nu putuse înfăptui prin aventurile sale militare, iar China, cât o privește, se pregătea să-și reconsidere felul de a vedea Istoria, concepția economică, precum și relațiile cu restul lumii.

Trebuie spus că, în intervalul dintre cele două „miracole" japoneze, o altă mare țară ridicase făclia emancipării popoarelor din Orient și bătuse din nou cărțile cu vigoare și cu promisiuni extrem de atrăgătoare, dar cu rezultate cel puțin derutante.

II

„Paradisul" celor ce muncesc

„Du passé faisons table rase,
Foule esclave, debout, debout!
Le monde va changer de base,
Nous ne sommes rien, soyons tout!"*

Eugène Pottier (1816-1887),
versuri din *L'Internationale*

* În versiunea românească din 1907 a lui C.Z. Buzdugan, versurile *Internaționalei*: „Sfârșiți odată cu trecutul negru,/ Sculați, popor de osândiți!/ Azi nu sunteți nimic în lume,/ Luptați ca totul voi să fiți!" (n. trad.).

1

Dintre toate scânteile țâșnite din arhipelagul nipon după irupția lui tumultuoasă pe scena mondială, au înrâurit viitorul omenirii cele care au atins două mari națiuni pe care el le bătuse: Rusia și China. Dinastiile lor domnitoare, Romanovii și manciurienii Qing, amândouă aflate la putere din secolul al XVII-lea, aveau să se năruie foarte repede, cedând locul unor regimuri politice de un soi inedit, care promiteau să răstoarne rânduiala statornicită până atunci în lume. Reclamându-se de la una și aceeași ideologie socialistă și internaționalistă, cele două țări vor duce mai departe, fiecare în felul ei, „torța" aprinsă de era Meiji, cea a unei sfidări radicale și globale a supremației seculare a Occidentului.

În privința Rusiei, asumarea unui asemenea rol avea ceva straniu. Prestigiul dobândit de Japonia printre popoarele din Orient nu era datorat tocmai faptului că provocase o înfrângere unei mari puteri europene? Cum de însăși acea putere se putea erija, vreo doisprezece ani mai târziu, în citadelă a luptei împotriva Occidentului și în purtătoare de drapel a celor oprimați?

Această ciudățenie aparentă este reflexul poziției paradoxale pe care o ocupa Rusia în lume la începutul secolului XX – și pe care, în esență, încă o mai ocupă: o mare putere europeană, incontestabil, căci ea era și

rămâne ţara cea mai populată şi mai mare a continentului, iar călăreţii ei, redutabilii cazaci, poposiseră în plin centru al Parisului la căderea lui Napoleon I; dar şi o mare putere orientală, căci se întindea de la Urali până la Marea Japoniei, ocupa tot nordul Asiei şi avea graniţe comune cu Imperiul Otoman, Persia, Afganistanul, China şi Coreea.

Masiv „euroasiatică", Rusia creştină nu s-a perceput nicicând ca fiind *occidentală*. Firește, a înţeles, ca atâţia alţii, că trebuia să se şcolească în Occident; nimic nu ilustrează mai bine atitudinea ei ca turneul efectuat incognito de ţarul Petru cel Mare în diverse ţări din Europa, între care Anglia, Ţările de Jos, Prusia şi Austria, la sfârşitul secolului al XVII-lea, pentru a pricepe şi învăţa câte ceva de acolo; s-ar putea chiar spune că în această privinţă a fost precursorul şi inspiratorul unui mare număr de conducători de prin lume, printre care şi reformatorii din era Meiji. Cu toate astea, au existat întotdeauna între Occident şi Rusia adâncuri greu de trecut, îndeosebi cel reprezentat de schisma aproape milenară dintre Bisericile din Orient şi cele din Occident. Dacă nu a împiedicat alianţele şi nici schimburile, ea a menţinut mereu, între lumea ortodoxă şi restul creştinătăţii, o piedică puternică pe care nimic nu a putut-o aplana.

Neîncrederea mutuală avea să se amplifice odată cu căderea ţarilor şi răsturnarea ideologică a ţării, ca şi cum o a doua schismă s-ar fi ivit, agravând-o pe prima.

Devenind liderul luptei globale împotriva hegemoniei Occidentului, Rusia a dat înfruntării o cu totul altă tonalitate intelectuală. De pe vremea când arhipelagul

nipon juca același rol, chestiunea rasială era omniprezentă. Puterile europene erau mai întâi percepute drept „albe", ceea ce ele își asumau pe deplin, iar orientalii se identificau cu japonezii, fiindcă ei erau de altă culoare. Revoluția rusă avea să modifice acest mod de a vedea. De-acum aspectul determinant în definirea Occidentului va fi sistemul său socio-economic, capitalismul, cu corolarul său imperialismul, descris de Lenin ca fiind „stadiul suprem" al capitalismului, fără a uita exploatarea muncitorilor din țările colonizatoare înseși.

Schimbarea de perspectivă care a atenuat dimensiunea rasială a conflictului era inevitabilă din clipa în care sfidarea supremației Occidentului fusese lansată de o națiune majoritar albă și europeană. Conducătorii ei trebuiau obligatoriu să scape de criteriile prin care se asemănau cu opresorii, pentru a le scoate la iveală pe cele care-i făceau să semene cu oprimații. Dușmanul nu mai era nici Albul, nici Europeanul, ci capitalistul, care-i exploata și oprima pe Negri și pe Galbeni, plus pe o mulțime de Albi. Câtă vreme marxismul va rămâne ideologia dominantă a revoluționarilor din lumea întreagă, apartenența rasială a indivizilor și a grupurilor va fi rareori dată la iveală.

Așa se face că sfidarea rusă a Occidentului a fost în măsură să capete, într-un mare număr de țări, bogate sau sărace, colonizatoare sau colonizate, un răsunet uriaș. Pentru prima oară în Istorie, o doctrină laică și internaționalistă se propaga pretutindeni pe glob. În unele momente, a părut chiar pe cale de a triumfa.

Paginile ce urmează vor evoca aventura sovietică amorsată în 1917 și care avea să se continue, cu sorți

de izbândă diverşi, de-a lungul a trei sferturi de veac, nu pentru a aminti numeroasele evenimente dramatice care au jalonat-o, ci potrivit cu optica precisă ce interesează cartea de faţă, cea a formidabilei sfidări lansate de Rusia supremaţiei seculare a Occidentului, o sfidare ce a stat multă vreme în centrul vieţii politice şi intelectuale a planetei şi ale cărei consecinţe rămân încă foarte prezente.

*

De-a lungul secolului al XIX-lea, imboldul către schimbare nu încetase să ia amploare în imperiul Romanovilor. Pe când ţara lor începea să se industrializeze, mai târziu şi mai încet decât rivalele ei occidentale, mulţi ruşi îşi pierduseră răbdarea. Seduşi de ideile venite din Franţa, din Anglia sau din Germania şi frustraţi că nu le puteau experimenta în propria lor societate, pe care o considerau despotică şi înapoiată, ei cultivau cu îndrăzneală, cu pompă, cu devotament, dar de multe ori şi orbeşte, diverse utopii revoluţionare. Mult înainte de apariţia comuniştilor, imaginea Rusiei în Occident era deja asociată cu insurecţia „decabristă" a prinţului Trubeţkoi, cu scrierile anarhiste ale lui Bakunin şi ale lui Kropotkin, ca şi cu terorismul practicat de *Narodniki*...

Această fierbere politică şi socială fusese însoţită de o luxuriantă culturală de o remarcabilă fecunditate. În câteva decenii, Rusia dăduse naştere unuia dintre marile momente ale literaturii universale, cu scriitori precum Puşkin, Gogol, Tolstoi, Dostoievski, Cehov sau Turgheniev, ca şi unei mari tradiţii muzicale, ilustrate de Ceaikovski, Musorgski sau Rimski-Korsakov. Au

existat și oameni de știință de renume, precum chimistul Mendeleev sau fiziologul Pavlov. În numeroase domenii țara se dezvolta rapid, fără ca cei care o conduceau să țină socoteală de metamorfoza ei. Ultimul țar, Nicolae al II-lea, influențabil și neîndemânatic, s-a discreditat până la urmă după o serie de hotărâri necugetate și incoerente. Pe deasupra, hemofilia de care suferea tânărul său moștenitor, țareviciul Alexei, și prezența apăsătoare la Palatul imperial a neliniștitorului vindecător Rasputin întăreau sentimentul unui sfârșit de domnie iminent.

Dacă războiul împotriva Japoniei fusese catalizatorul revoluției din 1905, Primul Război Mondial, purtat cu aceeași incompetență, va servi de cadru revoluției din 1917, care s-a produs în doi timpi: o răscoală populară la sfârșitul lui februarie – începutul lui martie, după calendarul gregorian –, care a dus la abdicarea monarhului și la formarea unui guvern de coaliție; apoi, la sfârșitul lui octombrie – începutul lui noiembrie pe stil nou –, un atac îndrăzneț împotriva Palatului de Iarnă din Petrograd, actualul Sankt-Petersburg, ce-i aduse la putere pe bolșevici. Ei au anunțat de îndată că Rusia avea să se retragă din conflictul mondial, ceea ce i-a înfuriat pe principalii ei aliați, Franța, Anglia și Statele Unite. Lenin și tovarășii săi au trebuit să facă față unui război civil, unor răscoale militare, unor intervenții armate străine și unei prăbușiri a economiei și chiar foametei. Le-au trebuit cinci ani ca să se instaleze solid la comenzi.

Fostul imperiu al țarilor, curând rebotezat „Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice", avea să se reclame

de-acum de la marxism-leninism, o doctrină compozită al cărei prin element reprezenta temeiul teoretic, iar cel de-al doilea „instrucțiunile de instalare", s-ar putea spune. Într-adevăr, Karl Marx era convins că socialismul se va impune ineluctabil când proletariatul, mai cu seamă cel al marilor națiuni industriale ca Germania sau Anglia, va fi suficient de puternic ca să-l instaureze, pe când militantul rus considera a fi aberant să aștepte ca proletariatul rus să sporească și să se structureze sau ca muncitorii din Europa occidentală să se revolte primii.

Voluntarismul leninist urma să aibă asupra soartei comunismului un efect stimulant și amplificator, dar și pervers. Ideea conform căreia un mic grup de activiști hotărâți, îndoctrinați, bine organizați, putea pune mâna pe putere în orice țară, oricare ar fi fost gradul de avans al societății, i-a permis mișcării să se propage rapid prin lume. Totuși felul acesta de a vedea lucrurile a favorizat peste tot emergența unor regimuri autoritare, guvernând în numele muncitorilor, dar fără să le ceară părerea, și derivând mereu înspre arbitrariul birocratic și represiune. Această infirmitate originară a puterii sovietice n-a putut fi niciodată depășită și în cele din urmă ea i-a cauzat ruina.

Cu toate astea, începuturile fuseseră entuziaste și eminamente promițătoare.

2

În martie 1919, în vreme ce regimul lor, în vârstă de un an şi jumătate, încă lupta pentru supravieţuire, Lenin şi tovarăşii săi s-au lansat într-o acţiune ambiţioasă vizând construirea „unui partid mondial al proletarilor". În acest scop, ei au întemeiat o „A Treia Internaţională", zisă „Internaţionala comunistă" sau „Komintern", având misiunea de a uni în cadrul ei toate mişcările politice care aveau să se formeze pe acelaşi model şi cu aceeaşi doctrină, în lumea întreagă. Fiecare urma să aibă propriile-i instanţe naţionale, însă pentru deciziile importante toate trebuiau să consulte Moscova, unde-şi avea sediul Comitetul Executiv, prezidat de unul dintre principalii conducători bolşevici, Grigori Zinoviev.

Crearea Kominternului nu era numai punerea în practică a concepţiilor internaţionaliste ale noilor stăpâni din Rusia; ea purcedea dintr-o stare de spirit ce pare cu siguranţă, odată cu trecerea timpului, extrem de naivă, dar care era atunci foarte răspândită printre militanţii de bază, ca şi printre şefi. Mulţi dintre ei erau convinşi, într-adevăr, că revoluţia mondială era iminentă. Cam cum unii discipoli ai lui Isus erau convinşi că împărăţia lui pe pământ avea să se statornicească în timpul vieţii lor, mulţi revoluţionarii ruşi credeau

că revolta lor aprinsese un fitilul unei bombe ale cărei efecte aveau să se facă simţite imediat.

Într-un articol publicat în mai 1919, Zinoviev prezicea că „peste un an, vom fi început să uităm că a existat în Europa o luptă spre a face să triumfe comunismul, dat fiind că întreaga Europă va fi devenit comunistă". E posibil ca, adăuga el, capitalismul să mai supravieţuiască vreun an în plus în Anglia, dar cu siguranţă nu şi în restul continentului. Lenin însuşi, într-un articol publicat în iulie 1919, le făgăduia militanţilor că peste un an se va fi pus la punct deja o Federaţie sovietică planetară, iar această victorie urma să fie „completă şi finală".

În anul următor, victoria întârziind să vină, cei doi conducători au trebuit să recunoască faptul că se arătaseră puţin prea optimişti şi că ar trebui să fie pregătiţi pentru o luptă mai lungă decât se prevăzuse şi mai aprigă.

În acest climat de mare însufleţire revoluţionară, Kominternul a decis să organizeze la Baku, pe ţărmul Mării Caspice, în septembrie 1920, un „Congres al popoarelor din Orient". Celor două mii de delegaţi, ţinând de zeci de etnii din interior şi din afara Imperiul Rus, Zinoviev le-a lansat, în discursul său de deschidere: „Proletari din toate ţările *şi popoare oprimate din lumea întreagă*, uniţi-vă!". Şi nu s-a mulţumit să amplifice astfel formula originară a lui Marx, ci a mers mult mai departe: „Tovarăşi şi fraţi, datoria ce vi se oferă este de a aprinde focul războiului sfânt împotriva capitaliştilor englezi şi francezi" – o idee pe care a reluat-o în peroraţia sa, focalizându-şi mai mult atacul: „Să jurăm că vom dezlănţui războiul sfânt înainte de orice

împotriva imperialismului britanic!" – ceea ce iscă, din partea delegaților, un tunet de aplauze și strigăte entuziaste: „Jurăm!".

Pe urmă, altă mare figură a Kominternului, Karl Radek, s-a urcat la tribună pentru a prezenta un raport asupra situației internaționale și „sarcinile ce le incumbă maselor muncitorești din Orient". A insistat pe lângă delegați asupra „comunității de destin" care lega popoarele lor de revoluția rusă: „Fie ne unim forțele pentru a accelera victoria proletariatului din Europa occidentală, fie *noi* vom muri, iar *voi* veți fi aserviți".

Comunicatul final al congresului a reluat aceleași recomandări: „Porniți ca un singur om în războiul sfânt împotriva ocupanților britanici! Pentru a elibera popoarele din Orient, pentru a pune capăt împărțirii omenirii în popoare oprimante și popoare oprimate și pentru a ajunge la egalitatea completă între toate popoarele și rasele, oricare le-ar fi limba sau culoarea pielii și oricare ar fi religia în care cred."

În darea de seamă publicată după congresul de la Baku, *Times* de la Londra n-a scăpat ocazia de a ironiza „spectacolul celor doi evrei care cheamă lumea Islamului la *jihad* împotriva colonialismului britanic". Dar paradoxul de care râdea ziarul nu era decât aparent. Ceea ce tânăra revoluție rusă le cerea popoarelor din Orient era să facă un „troc", dându-și înflăcărarea religioasă pe o altă înflăcărare, anticolonialistă și eliberatoare.

Această dorință era clar formulată într-un apel solemn adresat congresiștilor de la Baku de către principalii conducători comuniști din epocă, începând cu Lenin și Troțki: „Odinioară", le spuneau ei, „străbăteați deșerturile ca să vă duceți să vedeți locurile sfinte. Astăzi

aşijderea ar trebui să vă croiţi drum peste munţi şi fluvii, prin codri şi deşerturi, dar pentru a vă întâlni între voi ca să discutaţi împreună în ce fel v-aţi putea elibera din lanţurile servituţii şi pentru a vă uni într-o alianţă cordială ce vă va permite să trăiţi în egalitate, libertate şi fraternitate. Fie ca acest congres al vostru să le aducă forţă şi încredere milioanelor de fiinţe umane care rămân oprimate, pretutindeni în lume! Să le insufle credinţă în propria lor putere! Să grăbească ziua triumfului definitiv şi a eliberării lor!".

La doi ani după întemeiere, Kominternul îşi revendica deja patruzeci şi opt de partide membre, repartizate pe tot ansamblul planetei, din Mexic în Indii şi din Suedia în Africa de Sud. Noi mişcări se creau zi de zi, în împrejurări foarte diferite de la o ţară la alta. Multe dintre ele, precum partidele chinez, vietnamez, cubanez, francez, italian, portughez sau ungar, erau sortite să aibă un rol major în istoria ţării lor; altele aveau să rămână, decenii la rând, nişte cercuri restrânse.

Numeroase personalităţi aveau să se ivească în cadrul acestei largi mişcări planetare, având cele mai diverse şi mai aparte parcursuri. Detractorilor comunismului le place să înşire nume ca Stalin, Beria, Vîşinski, Lîsenko, Pol Pot sau Mengistu, când partizanii săi preferă să-şi amintească de Antonio Gramsci, Oscar Niemeyer, Pablo Neruda, Pablo Picasso, Paul Éluard, Louis Aragon sau Nazim Hikmet. Ce-i sigur este că o formidabilă speranţă fusese stârnită de Revoluţia din Octombrie şi că ea avea să sfârşească într-o imensă deziluzie.

La începutul anilor 1920, nu exista încă decât speranţa – în Occident, speranţa că Primul Război Mondial

va fi și ultimul, că oribilul măcel nu se va mai repeta, că muncitorii din Franța, din Germania și din Anglia își vor redescoperi solidaritatea, fraternitatea și vor redeveni camarazi; iar în Orient, speranța de a se pune capăt colonialismului, rasismului, mizeriei și obscurantismului.

*

Mulți dintre aceia care văzuseră în emergența Japoniei o mare oportunitate istorică, dar fuseseră descurajați de șovinismul crescând al conducătorilor ei, și-au întors de-acum privirile către Moscova, unul din cele mai bune exemple fiind, încă o dată, Sun Yat-sen.

În discursul pe care-l rostise la Kobe cu câteva luni înainte de moarte, chiar acela în care se întreba dacă Japonia se va preschimba în „șoim" – întrebare pur retorică, dat fiind că mutația deja avusese loc –, părintele Republicii Chineze aducea un vibrant elogiu Rusiei: „Există astăzi în Europa o națiune nouă pe care albii o privesc chiorâș și încearcă s-o expulzeze din familia lor. O socot un șarpe veninos sau un animal feroce și nu mai îndrăznesc să se apropie de ea. Națiunea aceasta e Rusia. Ea tocmai s-a despărțit de Occident ca să se alăture Orientului. Principiile care o călăuzesc sunt în acord cu propriile noastre principii de benevolență și dreptate, dar sunt inacceptabile pentru europeni, fiindcă ar pune capăt domniei forței lor."

Continuând să se exprime cum se făcea în tinerețea sa, cu fast de referințe geografice și rasiale, Dr. Sun legitima totodată din plin noul portdrapel al Orientului. El schița chiar o sinteză între comunism și confucianism – două doctrine sortite să se înfrunte dur în sânul națiunii chineze, înainte de a se reconcilia.

Cuvintele omului de Stat fuseseră precedate de o inițiativă extrem de surprinzătoare. În ianuarie 1923, el le ceruse formal conducătorilor bolșevici să delege un plenipotențiar pe lângă el, ceea ce Lenin acceptase în toată regula. Cel desemnat pentru această misiune, Mihail Borodin, era unul dintre cei mai străluciți și mai abili operatori din Komintern. El avea să devină, în câteva luni, mâna dreaptă a conducătorului chinez și consilierul său cel mai ascultat.

Pe adevăratu-i nume Mihail Gruzenberg, Borodin se născuse în apropiere de Vitebsk înainte de a emigra în Statele Unite, unde studiase la Universitatea din Indiana, apoi fondase o școală la Chicago ca să-i învețe engleza pe imigranții ruși. Era mai degrabă rezervat față de Lenin, pe care-l cunoștea întrucâtva și-l socotea dogmatic și aventurist. De aceea urmărise cu sentimente amestecate știrile provenite din țara sa natală. Dar, văzând că bolșevicii, de-acum la putere, se aflau în mare dificultate față de toți cei care le erau ostili, avu mustrări de conștiință și plecă în iulie 1918 la Moscova, din care noii conducători își făcuseră capitala, înlocuind Sankt-Petersburgul.

Abia sosit, a fost primit, spre marea lui surpriză, de însuși Lenin, care i-a vorbit din inimă, ca unui vechi prieten, și care a scris cu mâna lui special pentru el o lungă scrisoare adresată „muncitorilor americani", în care spunea: „Noi ne aflăm astăzi oarecum ca într-o fortăreață asediată, așteptând ca alte contingente ale revoluției socialiste mondiale să ne vină în ajutor. Aceste contingente există, încep să se formeze și sunt mult mai puternice decât ale noastre... Într-un cuvânt, suntem invincibili, pentru că revoluția proletară mondială e invincibilă."

Electrizat de întâlnire, Borodin s-a pornit să cutreiere lumea pentru a propaga ideile Revoluției și a favoriza nașterea unor mișcări politice de obediență comunistă. A contribuit în special la crearea unui „Partid Socialist Muncitoresc" în Mexic și de asemenea, indirect, a „Partidului Comunist din India".

În China a reușit să devină, în foarte scurt timp, un actor major al scenei politice. Sun Yat-sen avea deplină încredere în el, îl lua la toate reuniunile importante și-i cerea să-l reprezinte când el însuși nu se putea duce la ele. Și cum Borodin nu vorbea chineza, iar cunoștințele lui despre țară, cultura și obiceiurile ei erau insuficiente, Kominternul i-a plasat în preajmă un tovarăș vietnamez pe cât de inteligent tot pe-atât de discret, care vorbea corect cantoneza, engleza, franceza și rusa. Își spunea Ly Thuy, dar lumea întreagă avea să-l cunoască, peste câțiva ani, sub un alt pseudonim: Ho Și Min.

Cei care l-au frecventat pe Borodin au observat întotdeauna la el un amestec neobișnuit de urbanitate burgheză și eficacitate militantă, ca și o cultură întinsă, atât clasică cât și revoluționară, care-i permitea să recite pasaje întregi din Shakespeare, Pușkin ori Marx. Sun Yat-sen a fost fascinat mai ales de capacitatea consilierului său foarte special de a pricepe cât ai clipi o situație extrem de complexă, a o rezuma în două-trei idei clare și a propune de îndată soluții plauzibile. Înconjurat de moștenitori potențiali care se suspectau unii pe alții și care-și puneau ambițiile personale deasupra intereselor țării, conducătorul chinez se simțea în siguranță cu acest străin a cărui întreagă autoritate îi venea de la el. Fără îndoială că trimisul Kominternului

își avea propriile obiective strategice, însă acestea, estima Dr. Sun, nu erau incompatibile cu interesele națiunii chineze în acea fază critică a istoriei sale.

Când unele persoane, invidioase pe influența crescândă a lui Borodin, l-au întrebat într-o zi pe Sun Yat-sen dacă știa adevăratul nume al omului său de încredere, probabil pentru a-i semnala că Gruzenberg era evreu, părintele Republicii Chineze a replicat: „Bine-înțeles că-i știu numele; îl cheamă Lafayette!" Un răspuns tot atât de șfichiuitor precât de grăitor, și care spunea în substanță: la fel cum aristocratul francez se repezise în ajutorul coloniilor nord-americane răsculate împotriva Coroanei britanice, tot așa activistul sovietic a venit să ajute China în propria ei luptă pentru independență națională; iar dacă Borodin juca în această „alegorie" rolul lui Lafayette, atunci el însuși, primul președinte al Chinei, juca rolul lui George Washington, primul președinte al Statelor Unite.

La 11 martie 1925, când se afla pe patul de moarte înconjurat de familie și de cei mai apropiați prieteni și tocmai își semnase testamentul politic și testamentul privat, Sun Yat-sen își manifestă dorința de a adăuga un al treilea document: o scrisoare solemnă adresată, lucru foarte ciudat, conducătorilor Uniunii Sovietice: „Spunându-vă bun rămas, dragi tovarăși, doresc să-mi exprim speranța fierbinte că în curând vor răsări zorii zilei în care URSS va saluta, ca aliată și prietenă, o Chină puternică și independentă, ziua în care cei doi aliați se vor îndrepta împreună către victorie în marea luptă pentru eliberarea popoarelor oprimate din lumea întreagă."

Redactată în engleză de un tânăr militant din anturajul său, scrisoarea îi fusese citită muribundului de

cumnatul său, înainte de a fi semnată cu o mână tremurândă. Conținutul ei era conform cu opiniile pe care întemeietorul Chinei moderne le profesa la crepusculul vieții sale, dar el n-ar fi voit probabil să sfârșească pe această notă cel puțin neobișnuită de n-ar fi fost prietenia ce-l legase de consilierul său sovietic și marea încredere pe care o avusese în el.

„Sun Yat-sen a spus, înainte de a muri: «Cuvintele lui Borodin sunt cuvintele mele»", observă André Malraux admirativ în primul său roman, *Cuceritorii**, în care umbra emisarului Kominternului este omniprezentă.

* André Malraux, *Cuceritorii*, București, Ed. RAO, 2005[3], p. 69, trad. Mioara Izverna (n. trad.).

3

Ceea ce Borodin a putut realiza în China era, incontestabil, un tur de forță, dar nu e decât un exemplu dintre atâtea alte acțiuni militante angajate, în aceeași epocă, în lumea întreagă, inclusiv în propria mea țară natală.

Evident, ce s-a întâmplat acolo n-a avut un răsunet planetar, iar personajele care au participat la acțiune n-au căpătat o mare notorietate, dar am impresia că observând rând pe rând o țară uriașă și una mică ne dăm mai bine seama ce elan extraordinar a stârnit la vremea ei Revoluția din Octombrie.

Dacă zăbovesc aici cale de câteva pagini este și pentru că hazardul existenței a făcut să-l întâlnesc la Beirut, pe când aveam douăzeci de ani, iar el avea șaptezeci, pe omul care fusese la originea creării unui partid comunist în Liban. Pe vremea aceea, nu-i cunoșteam prea bine trecutul militant – nu l-am descoperit decât mult mai târziu, când el nu mai era pe lumea asta.

Avea un suflet de poet romantic mai curând decât de combatant al revoluției mondiale. În vremea tinereții sale, publica în presă niște articole semnate „Stafia plângătoare", în care se arăta dezolat de nenorocirile compatrioților săi, trecuți fără tranziție de la dominația otomană la dominația franceză, deși ei năzuiau la independență.

Descria suferințele țăranilor și critica fără menajamente autoritățile politice și religioase, amuzându-se uneori să adauge, la sfârșitul articolului: „Scris în bordeiul meu roșu din inima cartierului bogătașilor, în Anul Șase de la A Treia Internațională".

De obicei, își semna textele cu pseudonimul său, dar la 19 octombrie 1924 a preferat să-și treacă pe hârtie adevăratul nume: Youssef Ibrahim Yazbek. Prilejul era solemn, fiindcă scrisese elogiul funebru al unuia dintre autorii lui preferați, Anatole France. Romancier și intelectual de renume, laureat al Premiului Nobel pentru literatură, acesta s-a vădit a fi, în ultimii ani ai vieții, un înfocat admirator al revoluției ruse. În noiembrie 1922, publicase în *L'Humanité*, organ al Partidului Comunist Francez, o vibrantă „Salutare Sovietelor!", care începea așa: „Acum cinci ani, Republica Sovietelor se năștea săracă și invincibilă. Aducea un spirit nou, amenințător pentru toate guvernămintele de oprimare și de nedreptate care-și împart pământul. Lumea cea veche nu s-a înșelat. Șefii ei au recunoscut inamicul. Au înarmat împotriva lui calomnia, bogăția, violența. Au vrut s-o înăbușe; au trimis împotrivă-i hoarde de bandiți. Republica Sovietelor și-a ridicat armatele roșii și i-a strivit pe bandiți".

Aceste cuvinte combative i-au atras scriitorului admirația unora și ostilitatea multor altora, îndeosebi în Academia franceză, căreia-i era unul dintre cei mai eminenți membri. Și ei l-au făcut să apară în ochii contemporanilor săi ca un mare prieten al bolșevicilor. De aceea tânărul Yazbek, care împărtășea aceleași înclinații, vedea în el un model.

Elegia pe care i-a consacrat-o debuta cu aceste cuvinte: „Chitara libertății a amuțit, iar cei oprimați

sunt înlăcrimați." Și se termina printr-o „Salutare lui Anatole France!", care făcea ecou celei adresate de scriitorul dispărut Sovietelor.

Patru zile mai târziu, un emisar al Kominternului debarca la Beirut. După ce-și luă o cameră la l'Hôtel d'Europe, situat foarte aproape de port, se porni să-l caute pe autorul vibrantului elogiu funebru.

N-avu nici o dificultate să-l găsească, fiindcă Yazbek, ale cărui articole rareori erau remunerate de ziarele ce le publicau, lucra tocmai ca traducător pe lângă căpitănia portului, unde era tot timpul nevoie de serviciile unui poliglot spre a se comunica cu călătorii străini. Celor doi bărbați nu le luă mult ca să se recunoască și ei își dădură întâlnire la hotel.

— În preambulul articolului dumitale ești prezentat ca scriitor socialist. Așa te definești? îl întrebă vizitatorul.

— M-aș descrie mai degrabă drept comunist, rectifică cel în chestiune.

Interlocutorul său zâmbi.

— Mai sunt și alte persoane în țara asta care gândesc ca dumneata?

— Suntem vreo câțiva...

— Ar fi și proletari printre voi?

— Fouad ar fi. E muncitor la manufactura de tutun.

Călătorul îi explică atunci direct că primise sarcina de a contacta persoanele care împărtășeau aceleași opinii politice și care ar fi gata să se angajeze în acțiunea militantă.

— În cazul ăsta, trebuie neapărat să stai de vorbă cu tovarășul Fouad, conchise Yazbek. O să-i trimit un mesaj să vină pe la noi.

Emisarul era una dintre tinerele speranțe ale Kominternului. Când cu misiunea lui de la Beirut, n-avea decât nouăsprezece ani. Se prezentase cu numele de Joseph Berger. Nu era adevăratul lui nume, dar avea să-l folosească toată viața, până și în Memoriile sale, publicate în anii 1970. La naștere, în Cracovia, se numea Isaac Jeliaznik. La cincisprezece ani emigrase în Palestina, dar se detașase iute de mișcarea sionistă din care făcea parte, pentru a întemeia, dimpreună cu câțiva tovarăși, Partidul Comunist Palestinian, căruia-i devenise secretar general la vârsta de șaptesprezece ani. Fascinat de maturitatea-i precoce, Zinoviev îl însărcinase să scruteze în numele Kominternului Orientul Apropiat, în căutarea unor persoane susceptibile de a fonda partide frățești.

Cei trei „conjurați" din Beirut s-au adunat în aceeași seară la l'Hôtel d'Europe, într-o cameră de la ultimul etaj. „Berger avea ochelari negri, o barbă foarte stufoasă și haine care-i trădau apartenența la clasa de mijloc", va scrie „tovarășul Fouad" câțiva ani mai târziu, cu un accent de dezaprobare muncitorească.

Era, la treizeci de ani, cel mai puțin tânăr dintre cei trei și singurul care nu provenea din sus-numita „clasă de mijloc". Născut într-o modestă familie de maroniți din munții libanezi, emigrase în copilărie în Egipt cu mama sa, care era văduvă. Muncise încă din adolescență în manufacturile de țigări din Cairo, apoi din Alexandria, unde contribuise la întemeierea unui sindicat foarte activ, precum și la înjghebarea unui partid muncitoresc.

În august 1923, ziarele egiptene anunțau că numitul Fouad Chémali fusese arestat pentru „activități

subversive" şi că avea să fie expulzat în ţara-i de origine. Yazbek s-a pus să urmărească vapoarele provenind din Alexandria şi într-o zi l-a văzut sosind pe surghiunit. S-a dus să-l întâmpine şi i-a şoptit discret la ureche că-i împărtăşea ideile şi că i-ar plăcea să-l revadă.

În lunile următoare reîntoarcerii sale în ţara natală, fostul emigrat a izbutit să-şi găsească din nou de lucru la o manufactură de tutun, la Bikfaya, în Guvernoratul Muntele Liban, unde n-a întârziat să înfiinţeze, aşa cum învăţase să facă în Egipt, un sindicat activ, dublat de o mişcare politică.

A doua zi după sosirea lui Berger, a fost organizată o adunare lărgită la domiciliul bunicului lui Yazbek, în foburgul Hadath, aproape de Beirut. Tovarăşul Fouad a venit cu doi muncitori din sindicatul său. Emisarul a trecut în revistă unele din cele douăzeci şi una de reguli pe care Kominternul le edictase pentru organizaţiile ce voiau să i se afilieze. Persoanele prezente şi-au dat acordul formal. Era 24 octombrie 1924, iar această dată este astăzi considerată drept cea a întemeierii Partidului Comunist Libanez, chiar dacă, spre a evita ca autorităţile franceze împuternicite să-l interzică, se preferase, în acea zi, să nu fie numit „comunist". Aşadar, el şi-a început existenţa sub numele de „Partidul Poporului Libanez".

*

La acea primă adunare, vreo zece participanţi erau întâmplător toţi de confesiune creştină, exceptându-l

pe Berger. Puțin mai târziu, aveau să li se alăture alți militanți aparținând tuturor comunităților din țară, dar această caracteristică va rămâne, în Levant ca și în alte părți, și ea merită să fie subliniată: deseori minoritarii, în special creștinii din Orient și evreii, au găsit în mișcările de obediență marxistă un cadru propice angajării lor politice. Accentul pus pe internaționalism și pe apartenența de clasă mai degrabă decât pe religie, etnie sau rasă le permitea să-și transcendă statutul de minoritari și să se considere, pentru prima oară în viața lor, drept cetățeni cu drepturi depline.

Una din hotărârile adunării de la Hadath a fost de a se înzestra noul partid cu un imn în limba arabă inspirat din *Internaționala*. Misiunea i-a fost firește încredințată lui Yazbek, poetul grupului. Unele din cupletele compuse de el reflectau temele proletare și reprezentările lor tradiționale:

Mult timp trăit-am sub un jug ce ne sleiește de puteri
Să-l dărâmăm dară tovarăși, cu-ale noastre ciocane și securi!

Alte cuplete traduceau preocupări specific libaneze:

Nici creștini și nici evrei printre noi, nici musulmani,
Nici druzi, doar o făgăduială de fraternitate între toți.

„Textierul" imnului a fost desemnat secretar general. Dar el a înțeles, după câteva luni, că era făcut ca să scrie, nu să construiască o organizație militantă, nici s-o conducă. Și-a cedat locul „tovarășului Fouad" și s-a îndepărtat de partid.

Renunțând de-acum la orice activitate politică, își alese misiunea de a aduna documente necunoscute despre istoria Libanului și exact de aceea dorisem eu să-l văd la sfârșitul anilor 1960. Îi cerusem sfatul în legătură cu o cercetare pe care o făceam, în cadrul studiilor mele universitare, cu privire la răscoalele țăranilor din Munte în secolul al XIX-lea. Mi-a sugerat câteva titluri de citit, care s-au dovedit foarte utile. N-am vorbit despre nimic altceva și nu l-am mai văzut de atunci.

Privind acum înapoi, regret că n-am putut să-i pun întrebări despre acea perioadă din viața lui. Din fericire, cei trei „eroi" ai acelei zile și-au scris toți Memoriile, ceea ce ne permite să ne facem o idee precisă despre eveniment și atmosfera care-l înconjura, ca și de parcursul anevoios al fiecăruia.

Lectura cărților lor este instructivă, dar prea puțin plăcută, căci dacă Yazbek vorbește cu seninătate și fără nostalgie excesivă de rolul pe care l-a putut juca, la cei doi camarazi ai săi nu e deloc cazul.

„Tovarășul Fouad", după ce și-a exercitat funcția de secretar general vreme de câțiva ani și a participat la al VI-lea Congres al Kominternului de la Moscova în 1928, a fost dintr-o dată destituit, într-un mod brutal și insultător, căci l-au acuzat că a fost dintotdeauna informator în solda autorităților franceze împuternicite. Numele i-a fost interzis vreme de peste patruzeci de ani în cadrul partidului pe care-l întemeiase și, chiar dacă până la urmă a fost reabilitat, rămâne în mare măsură uitat.

Cui oare nu-i fusese pe plac și pentru ce abatere a fost pedepsit? Cei care au cercetat chestiunea încă n-au

aflat adevăratul motiv ascuns al poveștii sale. El însuși a murit în 1939 în sărăcie, profund îndurerat, părăsit de toți. N-avea decât patruzeci și cinci de ani.

Cât despre Joseph Berger, nici soarta lui n-a fost de invidiat, căci a trebuit să sufere, din partea propriilor săi camarazi sovietici, persecuțiile și umilințele împărtășite de majoritatea militanților atât de cutezători și entuziaști ai generației sale.

4

S-a spus adesea că Stalin resimţea neîncredere faţă de Komintern, de ideologia, de reţeaua sa, de emisarii şi conducătorii săi istorici. Ar fi mai just să spunem că detesta toată această lume cu tenacitate.

Avea el oare o ură aparte faţă de intelectualii evrei care conduceau organizaţia la naşterea ei, precum Zinoviev, Buharin sau Radek, pe motivul originii lor? Este foarte posibil. Astfel de sentimente nu-i erau străine şi s-au manifestat amplu la sfârşitul vieţii sale. Dar se poate de asemenea vedea în atitudinea lui ostilitatea unui om rudimentar, stângaci, provenit dintr-un mediu rural modest şi care a crezut întotdeauna că percepe aroganţă şi dispreţ în ochii camarazilor săi orăşeni, sofisticaţi şi poligloţi. Înverşunarea lui a fost sistematică şi neobosită, chiar şi împotriva celor care nu mai reprezentau pentru el nici o ameninţare politică.

Din acest punct de vedere, exemplul lui Borodin este elocvent: fusese expulzat din China în 1927 la ordinul lui Cian kai-şi, care se impusese ca moştenitor politic al lui Sun Yat-sen, dar fără să împărtăşească absolut deloc simpatia acestuia pentru sovietici. Sosit la Moscova după o lungă şi anevoioasă călătorie cu trenul, sclipitorul emisar al Kominternului spera să plece de îndată în India, unde fondatorul partidului

comunist, Manabendra Nath Roy, se număra printre bunii săi prieteni. I s-a dat însă de înțeles că pagina „eroică" a existenței sale trebuia să fie întoarsă și de atunci înainte a fost silit să accepte roluri lipsite de strălucire – de pildă, cel de director adjunct al unei întreprinderi de stat care producea pastă de hârtie; în chip vădit, nu era ceva la care să se fi priceput, așa că s-a dovedit oribil de incompetent, drept care a fost mustruluit în public într-un fel umilitor. A fost apoi numit redactor-șef al unei publicații de limbă engleză, *Moscow News*; acolo s-a achitat corect de sarcini, dar fără brio și având grijă să nu se îndepărteze niciodată de linia oficială.

Cei care l-au întâlnit în epocă descriu un om stins, al cărui unic obiectiv era să supraviețuiască și să-și protejeze soția și copiii. Părea convins că dacă nu va face valuri, Stalin îl va lăsa în pace. A fost efectiv cruțat, în esență, până în februarie 1949, când a fost arestat, interogat câteva zile în șir la Lubianka, unde se afla cartierul general al poliției politice, apoi trimis, din motive obscure, într-un lagăr de prizonieri, unul din cele mai severe, undeva pe lângă Iakutsk. N-a mai ieșit de acolo niciodată.

Mult mai târziu, avea să se afle că murise în mai 1951, în împrejurări neelucidate, probabil împușcat.

Supliciul său a fost tardiv – mulți camarazi ai lui îl precedaseră pe aceeași cale. Grigori Zinoviev, care prezida destinul Kominternului de la întemeierea sa, fusese destituit din post încă din 1926, alungat din partid, arestat, torturat, apoi deportat în Siberia și împușcat pentru „terorism". Succesorul lui, Nikolai Buharin, a

fost şi el executat, pentru „conspiraţie menită să răstoarne puterea"; adevărata-i crimă consta în faptul că era un excelent orator şi idolul intelectualilor marxişti, ceea ce Stalin nu suporta.

Karl Radek, care a jucat un rol capital la Conferinţa popoarelor din Orient, a murit şi el în Gulag, după o lungă şi înjositoare mizerie povestită într-o manieră zguduitoare de un om care l-a cunoscut bine şi l-a admirat mult timp: Joseph Berger.

Radek răspundea de „Biroul oriental" al Kominternului, căruia naşul „Partidului Poporului Libanez" îi era unul dintre cei mai activi agenţi. „L-am cunoscut încă de la prima mea vizită la Moscova, în 1925", povesteşte Berger în Memorii sale, intitulate *Nimic altceva decât adevărul*. În epocă, Radek se deosebea de ceilalţi conducători prin vorbirea-i directă, simţul umorului şi „modul neortodox în care prezenta opiniile ortodoxe". Când au început epurările, l-a cuprins teama, îndeosebi pe motivul vechii prietenii care-l lega de Troţki, însă Stalin i-a promis să-l cruţe dacă se alătura taberei sale, ceea ce el a şi făcut, cu din ce în ce mai mult zel, dezlănţuindu-se contra tuturor celor de care tiranul se hotărâse să se descotorosească, în special Zinoviev, pe care Radek l-a calificat cât se poate de public, într-o emisiune la radio, drept „trădător", „fascist internaţional" şi „câine turbat".

Ceea ce descrie Berger este dezintegrarea morală a unei fiinţe umane, sub efectul fricii. „Cum oare un om atât de talentat s-a putut pomeni într-o situaţie atât de jalnică?" se întreabă fostul său camarad, care-şi face o datorie din a sublinia că această decădere nici măcar

nu i-a slujit lui Radek ca să-și scape viața, de vreme ce și-a sfârșit-o, ca atâția alții, într-un lagăr siberian, bătut până la moarte de un agent provocator.

Berger însuși a avut șansa de a ieși viu din Gulag, nu însă fără a-și fi petrecut douăzeci de ani din viață acolo, în cursul cărora a fost de două ori condamnat la moarte, fără a fi executat. N-a fost eliberat și reabilitat decât în 1956, în momentul destalinizării, și și-a petrecut restul existenței adunându-și amintirile, reconstituind conversațiile avute cu nenumărați codeținuți, care-și aveau fiecare opiniile, temperamentul, spaimele și partea lor de Istorie, încercând să înțeleagă cum de visul tinereții sale putuse într-atât să se transforme în coșmar.

„Piară păcătoșii de pe pământ și cei fără de lege, ca să nu mai fie", scrie el în epilog, citând Psalmul 104*, dar se grăbește să adauge că ar trebui să scăpăm de „păcate" mai degrabă decât de „păcătoși", cel mai rău dintre păcate fiind, după el, „credința în niște *imperative revoluționare* cărora noi, comuniștii anilor 1920, trebuia să le subordonăm tot restul activității noastre politice". Conceptul în cauză s-a dovedit a fi foarte periculos, explică el, fiindcă a fost utilizat „spre a-i discredita și umili pe cei mai buni reprezentanți ai unei întregi generații".

Aceste cuvinte, meditate și aprofundate în decursul lungilor nopți siberiene, sunt purtătoare de remușcări tot atât cât și de melancolie.

---

* Respectiv, în *Biblia* editată de Institutul Biblic și de Misiune al B.O.R., București, 2005, p. 615a, *Ps.* 103, 36, folosit aici (n. trad.).

Una din consecințele faptelor comise și suferite de camarazii săi, „comuniștii anilor 1920", este că „paradisul celor ce muncesc" s-a vădit de-acum și pentru mult timp a fi un teritoriu infernal unde nici o ființă umană cu drag de libertate n-ar fi suportat să trăiască.

Chiar un scriitor binevoitor față de Soviete ca Anatole France nu va zăbovi să se distanțeze de ele. El, a cărui capodoperă, *Zeilor le e sete**, este o denunțare implacabilă a atrocităților comise în numele Revoluției Franceze, cum s-ar fi putut obișnui cu cele comise în numele Revoluției Ruse? A murit mult înainte de „epurările" staliniste, dar deja sub Lenin se petrecuse un prim proces politic de anvergură vizându-i pe eseri, socialiștii-revoluționari care se întorseseră împotriva bolșevicilor după ce le fuseseră aliați. Scriitorul francez a apucat pana pentru a implora autoritățile de la Moscova: „În numele intereselor superioare ale umanității, nu exercitați asupra adversarilor politici acte care ar putea fi interpretate ca răzbunare! Ați aduce astfel un prejudiciu ireparabil cauzei eliberării muncitorilor din lume." Această luare de poziție, care a fost făcută publică, a contribuit poate la a tempera înfocarea răzbunătoare a conducătorilor sovietici – au acceptat să comute cele douăsprezece condamnări la moarte pronunțate de tribunal, dar cei astfel cruțați au fost în final masacrați toți, fără excepție, sub domnia lui Stalin.

Incidental, președintele tribunalului, Piatakov, a fost și el executat în cursul acelorași „epurări".

---

* Anatole France, *Zeilor le e sete*, Cluj, Ed. Dacia, 1978, p. 214, trad. Virgil Bulat (n. trad.).

*

Multe lucruri s-ar fi schimbat în Istorie dacă, în octombrie 1929, când economia capitalistă a trecut prin cea mai devastatoare criză, ar fi existat în lume vreo țară mare ce să propună o cale diferită de urmat. Dar n-a fost cazul. Ceea ce demonstrase regimul sovietic în cursul celor doisprezece ani care despart Revoluția din Octombrie de crahul de pe Wall Street este că trebuia să se gândească de două ori înainte de-a o fi sfârșit cu „trecutul negru" și că sistemul capitalist, în pofida tuturor defectelor lui, era finalmente un rău mai mic.

Firește, capitalismul trebuia ponegrit în continuare, combătut, blestemat, în timp ce socialismului și egalitarismului li se înălțau cântece de laudă. Dar să înlocuiești regimurile instalate în Statele Unite, în Anglia sau în Franța printr-o tiranie sanguinară ca aceea a lui Stalin? Nu, mulțumesc.

Nu e inutil să amintim câteodată că unul dintre argumentele lui Lenin pentru a justifica împrejurarea ca marea revoluție să se producă în țara lui mai degrabă decât altundeva era că trebuiau evitate chinurile capitalismului pe care le descrisese Dickens în orașul său, Londra, în secolul al XIX-lea. Dacă s-ar putea „sări această etapă" și construi un „paradis" pentru cei ce muncesc fără a trece prin „purgatoriul" exploatării inumane, câte suferințe ar fi evitate! Imediat după Revoluția din Octombrie, lucrul părea plauzibil, ceea ce explică poate exaltarea naivă din acei ani; la marea criză economică din 1929, această perspectivă entuziasmantă nu mai exista.

Prima consecință a acestei deziluzii a fost emergența în Europa a unei creaturi politice monstruoase care plănuia să termine o dată pentru totdeauna cu internaționalismul. Născut din frustrările poporului german secvente Primului Război Mondial, nazismul n-ar fi cunoscut același succes dacă speranțele nutrite până atunci de „proletarii din toate țările" îndrăgiți de Marx n-ar fi fost anihilate de experiența dezastruoasă a puterii din Rusia.

Dar dacă bolșevicii le favorizaseră indirect ascensiunea celor mai virulenți dușmani ai lor, aceștia din urmă aveau să le „întoarcă politețea" foarte repede, ca să spunem așa, de vreme ce s-au comportat cu atâta aroganță, brutalitate și cruzime încât au redat în cele din urmă elanul mișcării comuniste și chiar, pentru un timp, i-au mai lustruit imaginea lui Stalin, în ciuda atrocităților sale proprii.

Ar fi multe de spus despre responsabilitatea stăpânului de la Kremlin în tragedia pricinuită Europei de către nazism – pentru pervertirea și denaturarea idealului revoluționar; pentru împiedicarea comuniștilor germani de a se alia cu social-democrații, ceea ce i-ar fi blocat poate calea către putere lui Hitler; și pentru încheierea cu acesta, în august 1939, a pactului care i-a permis să declanșeze al Doilea Război Mondial. Nu e mai puțin adevărat că Uniunea Sovietică și șeful ei au ieșit cu măreție din acest calvar.

După ce a jucat un rol determinant în înfrângerea Germaniei, Stalin a dobândit de la o zi la alta o statură și o credibilitate pe care nu le avusese niciodată, de parcă motivele născocite de el ca să-și justifice nenumăratele epurări ar fi fost dintr-odată confirmate de

fapte și ca și când caracterul incomprehensibil al unora dintre acțiunile sale – ca de pildă pactul cu Hitler – ar fi devenit un exemplu grăitor al perspicacității, al abilității strategice și al geniului său.

Răsturnarea situației fusese stupefiantă. În iunie 1941, însăși supraviețuirea „patriei socialismului" părea compromisă. Incapabile de a face față invadatorilor germani, trupele sovietice dădeau înapoi pe toate fronturile, Stalin era descumpănit, iar dezastrul său era dublat de rușine, fiindcă pactizase cu monstrul înainte de a fi fost atacat și de asemenea fiindcă, în ajunul conflictului, decapitase Statul-major al Armatei Roșii. Dar în primăvara anului 1943 deja relua inițiativa, diviziile sale se revărsau în Europa, iar el era curtat de întreaga omenire, începând cu Winston Churchill, Prim-ministrul britanic, și cu Franklin D. Roosevelt, președintele Statelor Unite. Ostilitatea manifestată în Occident, încă din prima zi, față de revoluția bolșevică nu mai era de actualitate. Crimele săvârșite de naziști avuseseră, prin ricoșeu, acest efect.

Stalin triumfa. Apoteoza lui a fost incontestabil bătălia de la Stalingrad – una din cele mai feroce din toate timpurile, căci a făcut în șase luni aproape două milioane de victime; ea a marcat începutul sfârșitului pentru al Treilea Reich, tocmai când el părea pe cale de cuceri întreaga Europă. Nici un alt conducător din Istorie nu avusese până atunci privilegiul de a vedea soarta omenirii pusă în cumpănă într-un oraș ce-i purta numele.

Este cu atât mai semnificativ că una din primele hotărâri pe care a luat-o în beția victoriei a fost să dizolve Kominternul. Motivul oficial fusese că voia

să-şi încredinţeze aliaţii arătându-le că nu va căuta să-şi exporte revoluţia la ei. Dar raţional e să ne gândim că voia de asemenea să marcheze astfel trecerea de la o eră la alta – de la era revoluţiei „artizanale" la cea a raportului de forţe dintre marile puteri; de la era lui Lenin la cea a lui Stalin. Şi chiar dacă succesorul s-a ferit întotdeauna să-şi atace pe faţă maestrul, el putea de-acum să spere că în cărţile de istorie va fi pus la acelaşi nivel cu el şi poate chiar deasupra lui.

De ce nu? Bilanţul lui nu devenise oare mai impresionant decât cel al tovarăşului său mai vârstnic? În 1919, când Lenin îşi exprimase încrederea în iminenţa victoriei comunismului, unul din motivele optimismului său nemăsurat era faptul că un camarad de-al lui, ziaristul Béla Kun, tocmai instaurase la Budapesta o „Republică Sovietică Maghiară", care s-a prăbuşit totuşi după câteva luni, iar fondatorul ei, refugiat în Rusia şi reconvertit în activist al Kominternului, şi-a încheiat viaţa împuşcat, ca atâţia alţii, la ordinul lui Stalin, cu ocazia unei epurări. În prezent însă, întreaga Ungarie se regăsea în mâinile Sovietelor.

Lenin mai spera şi că, la sfârşitul Primului Război Mondial, comuniştii germani aveau să pună curând mâna pe putere. N-au izbutit, însă la finele celui de-al Doilea Război, Berlinul şi toată partea orientală a Germaniei au fost ocupate de Armata Roşie, care a cucerit de asemenea Polonia, România, Bulgaria, Cehoslovacia şi alte câteva ţări – aproape o jumătate din Europa.

La fel de semnificativ din punct de vedere concret şi totodată simbolic: Stalin a şters dintr-o trăsătură de

condei cel mai teribil afront suferit de Rusia sovietică de la crearea ei, respectiv tratatul de la Brest-Litovsk.

Când Lenin, ajungând la putere, hotărâse să-și retragă țara din Primul Război Mondial și să negocieze o pace separată cu Germania, aceasta, știindu-l într-o poziție de slăbiciune, îi impusese condiții umilitoare, în special abandonarea unor vaste teritorii. Socotind că n-avea de ales, conducătorul bolșevic trebuise să accepte, făgăduindu-și să-și ia revanșa mai târziu. N-a mai avut niciodată ocazia de a o face, dar în 1945 Stalin a izbutit să reia toate teritoriile pierdute și multe altele pe deasupra. În plus, le-a luat înapoi japonezilor pământurile pe care ei le smulseseră din imperiul țarilor când îl bătuseră în 1905.

Artizanul acestor revanșe spectaculoase n-avea oare motive serioase să creadă că locul său în istoria comunismului, ca și în istoria Rusiei, era definitiv asigurat, și încă pe cea mai înaltă treaptă?

5

Aureolată de victoria asupra Germaniei naziste, Uniunea Sovietică avea să reprezinte, începând din 1945, odată cu Stalin şi apoi cu succesorii lui, o formidabilă sfidare la adresa supremaţiei seculare a Occidentului.

Pentru cei care ştiu deja cum s-a terminat acest „război rece" dintre cele două tabere este tentant să creadă că rezultatul bătăliei n-a făcut niciodată obiectul vreunei îndoieli. Nu era şi sentimentul celor care au trăit în acei ani. Lumea cunoştea atunci un gigantic braţ de fier politic, economic, intelectual şi mediatic, când fiecare protagonist obţinea succese şi suferea eşecuri, şi care s-ar fi putut încheia cu victoria unuia sau a celuilalt.

Chiar denumirea ce li se dă astăzi acelor decenii nu s-a impus decât treptat. La începutul aşa-numitului „război" nimic nu permitea să se afirme cu certitudine că el va rămâne „rece".

În Europa a dăinuit multă vreme teama de a vedea armatele sovietice reluându-şi înaintarea pentru a subjuga şi jumătatea occidentală a continentului. Pe plan militar, lucrurile aveau să se stabilizeze până la urmă, dar Statele-majore şi institutele de studii strategice nu s-au oprit niciodată din numărarea diviziilor de blindate,

din compararea avioanelor de vânătoare și din a calcula cât timp le-ar trebui trupelor staționate pe malurile Oderului spre a atinge Rinul.

Această neliniște începuse chiar înainte ca războiul mondial să se fi terminat. Totul dă de crezut că debarcarea aliată în Normandia la 6 iunie 1944 era motivată nu atât de voința de a sfărâma Germania nazistă, care era deja practic învinsă, cât de spaima de a vedea armatele sovietice cucerind întreaga Europă. Documente recent aduse la lumină arată că Stalin, care nu încetase să-i hărțuiască pe Churchill și pe Roosevelt, cu începere din vara anului 1941, ca să deschidă un al doilea front în vest, își schimbase atitudinea după victoria-i de la Stalingrad și dorea de-atunci să fie lăsat să „termine treaba" singur, pentru a-i culege roadele tot singur. Ambasadorul său la Londra, Ivan Maiski, deja citat, o exprimă candid în *Memoriile* sale, chiar dacă afirmă că e vorba de analiza sa personală mai curând decât de directivele guvernului său.

Din fericire pentru Europa, debarcarea a venit să restabilească echilibrul. Nici Franța, nici Belgia, nici Țările de Jos, nici Germania de Vest n-aveau să vadă năvălind trupele lui Stalin. Invers, jumătatea orientală a continentului avea să plătească un greu tribut pentru eliberarea ei.

„De la Stettin, la Marea Baltică, până la Trieste, la Marea Adriatică, o cortină de fier s-a coborât de-a curmezișul continentului european", va spune Winston Churchill într-un discurs rostit pe 5 martie 1946 la Universitatea [Westminster] din Fulton, în Missouri. Formula nu va fi uitată. În rândul întâi al asistenței se afla Harry S. Truman, care-i succedase cu zece luni mai

devreme lui Franklin D. Roosevelt, mort de o hemoragie cerebrală.

Înainte de a asculta spusele vizitatorului britanic, președintele avusese prilejul de a citi o lungă telegramă sosită de la ambasada sa din Moscova, cu câteva zile mai devreme. Redactată de George F. Kennan, numărul doi al delegației, ea îi prevenea pe responsabilii americani împotriva tentației de a avea încredere în sovietici. Nu trebuie să credem că ei vor rămâne aliații noștri, spunea el în substanță, și mai ales nu trebuie să ne închipuim că ne vor deveni prieteni: „Între sistemul lor și al nostru înfruntarea este inevitabilă, însă noi putem evita ca ea să degenereze într-un conflict armat".

Kennan și-a perfectat analiza într-un articol pe care l-a publicat în anul următor, în care îndemna la a „stăvili" și a „conteni" tentativele de expansiune a Uniunii Sovietice. Această politică de *„containment"* a fostului aliat necesita să i se bareze calea de fiecare dată când încerca să înainteze, să se răspundă propagandei sale printr-o propagandă mai eficace și mai agresivă decât a lui, să nu se încerce nici „îmblânzirea" și nici „potolirea" lui și să fie susținute cu toate mijloacele guvernele și mișcările politice care i se opuneau.

Unul din elementele acestui dispozitiv a fost cel de a „centura" teritoriul sovietic printr-o rețea de alianțe militare, începând cu OTAN, Organizația Tratatului Atlanticului de Nord. Un alt element, și mai crucial, a fost planul Marshall, care a adus un ajutor economic masiv națiunilor europene ruinate de război. Jumătatea occidentală a continentului a putut astfel să-și revină în mod spectaculos și de atunci prăpastia n-a încetat să se adâncească față de jumătatea-i orientală.

Acestui decalaj de prosperitate i s-a adăugat o diferențiere sporită în atmosfera politică și intelectuală. În timp ce în Franța sau în Italia instituțiile democratice își reluau funcționarea normală după anii de dictatură ori de ocupație, țările din Europa orientală, chiar cele ce avuseseră înainte de război o democrație înfloritoare, vedeau dispărând puțin câte puțin orice viață politică demnă de acest nume.

Tragedia cea mai traumatizantă a fost „lovitura de Stat de la Praga" din februarie 1948, când comuniștii, care erau deja primul partid de guvernământ, dar care se temeau să nu fie bătuți la alegerile ce se apropiau, l-au forțat pe președintele cehoslovac Edvard Beneš să le încredințeze lor totalitatea puterii; principalul lor adversar, Jan Masaryk, ministru de Externe, a căzut, câteva zile mai târziu, de la fereastra apartamentului de serviciu pe care-l ocupa la etajul al treilea al ministerului, fără a se ști cu certitudine dacă fusese moralmente împins la sinucidere de nenorocirea patriei sale, sau fizic împins în gol de o mână criminală.

Ultima ipoteză rămâne totuși cea mai plauzibilă, cu atât mai mult cu cât omul de Stat era în pijama. Dacă și-ar fi conceput gestul ca pe o imolare solemnă, oare nu s-ar fi îmbrăcat altfel?

Prin alte părți, în Polonia, în Ungaria, în România sau în Bulgaria, confiscarea puterii s-a făcut într-un mod mai puțin spectaculos, dar la fel de brutal. Orice opoziție a dispărut, presa a fost redusă la tăcere, cultura pusă în pas cu vremile și curând s-a întreprins organizarea, în majoritatea „democrațiilor populare", a unor procese-spectacol în cea mai pură coregrafie stalinistă,

cu umiliri publice, torturi, mărturisiri și spânzurări, în plus cu un iz puternic de antisemitism, în general sub pretext de combatere a „cosmopolitismului".

În această atmosferă dezesperantă a scris Orwell *1984*, zugrăvind o lume aservită în care oamenii nu se vor mai putea întâlni, nici vorbi, nici chiar reflecta fără să fie mereu supravegheați de obsedantul „Big Brother". Pentru scriitorul britanic, precum și pentru toți cei ce îndrăgeau libertatea, se temuseră să n-o piardă și tocmai celebrau înfrângerea nazismului, a vedea Europa derivând deja înspre un nou totalitarism era profund descurajant. Publicat în 1949, romanul se situează într-o Anglie supusă unei tiranii de tip stalinist și rebotezată cu numele monstruos de banal de „Pistă de aterizare numărul unu". Pentru a scăpa de o asemenea soartă, pare a spune Orwell, va trebui să ne batem cu acest nou inamic cum ne-am bătut cu celălalt, cu aceeași îndârjire – nu întâmplător eroul romanului său poartă prenumele de Winston.

Și tot neîntâmplător, în momentul evocării evenimentelor care au dus la aservirea țării sale, naratorul face aluzie la „ravagiile războiului atomic din anii 1950" – exact în 1949 sovieticii au experimentat explozia primei lor „bombe A", la patru ani după americani. Aceștia știau că adversarii lor lucrau la bombă, dar nu credeau că vor reuși atât de repede s-o facă. Truman a reacționat cerând savanților și militarilor din țara sa să accelereze fabricarea unei arme și mai redutabile, „bomba H", care va fi efectiv testată în noiembrie 1952, într-un atol al Insulelor Marshall, cu o putere de o mie de ori mai mare decât cea care distrusese Hiroshima.

Cursa înarmării era lansată. Ea avea să continue în următoarele decenii. Mii de ogive vor fi construite, din ce în ce mai sofisticate, susceptibile de a nimici întreaga omenire și chiar orice fel de viață pe pământ dacă, din nenorocire, vreun conducător impetuos ori dezaxat și-ar pune în minte într-o bună zi să le folosească.

*

Mulți observatori se temeau ca un astfel de cataclism să nu se declanșeze cu ocazia vreunui nou conflict în Europa – în jurul Berlinului de Vest, de exemplu, rămas mult timp o enclavă în teritoriul comunist. Însă cum partida se juca de-acum pe vastul eșichier al lumii, nu se putea exclude ca fitilul să fi fost aprins altundeva.

Bineînțeles, încă nimeni nu-și închipuia că un braț de fier sovieto-american implicând rachete nucleare va putea să aibă loc în Cuba, la câteva mile de Florida. Mai curând în direcția Asiei orientale priveau contemporanii cu aprehensiune.

În octombrie 1949, Partidul Comunist Chinez, condus de Mao Zedong, proclama la Pekin nașterea unei „republici populare", în timp ce Cian kai-și se replia în Taiwan, susținut de Statele Unite, care vor continua să-l considere, vreme de peste douăzeci de ani, drept președinte legitim al Chinei.

Între timp, Coreea vecină se împărțise deja în două, cu prilejul capitulării Japoniei, Nordul devenind comunist, iar Sudul pro-occidental; tărâm de înfruntare seculară între puteri, ea avea să treacă, din 1950 în 1953, printr-un prim „adevărat" război între cele două tabere

ideologice ce-şi disputau de-acum planeta şi de asemenea prin cea dintâi înfruntare militară directă dintre chinezi şi americani. Conflictul s-a derulat pe toată întinderea Peninsulei, a făcut sute de mii de victime şi s-a încheiat cu stabilirea unei linii de demarcaţie aproape identice cu cea care exista la începutul ostilităţilor. La ora la scriu cuvintele de faţă, această frontieră, reputată ca fiind „provizorie", a rămas tot nemişcată.

În cursul războiului, trupele americane mandatate de Naţiunile Unite erau conduse de generalul MacArthur. Când s-a pomenit în dificultate, el i-a cerut lui Truman autorizaţia de a lansa atacuri contra teritoriului chinez, neexcluzând, dacă trebuia, recursul la armele atomice. S-a informat chiar cu privire la siturile nucleare sovietice, spre a le putea bombarda dacă Stalin ar fi îndrăznit să-i vină în ajutor lui Mao. Opinia publică americană nu era ostilă unei asemenea escaladări, însă Truman a refuzat să se angajeze pe această cale.

Pentru a ocoli „moliciunea" preşedintelui, MacArthur s-a adresat atunci presei, care-i era larg favorabilă, precum şi Congresului, în care Partidul Republican era majoritar. Şeful executivului a ripostat destituindu-l pe erou. Un vânt de indignare şi furie s-a abătut asupra ţării. Insultat din toate părţile şi acuzat de unii că e marioneta comuniştilor, Truman a atins recorduri de impopularitate. Însă cei mai mulţi istorici sunt astăzi convinşi că fermitatea lui faţă cu aventurismul lui MacArthur a scutit ţara şi lumea de un dezastru fără precedent.

În Vietnam, războiul a fost şi mai lung, şi mai devastator decât în Coreea. Dacă şi aici s-a început printr-o

separare între un Nord comunist și un Sud pro-occidental, lupta pentru unirea lor s-a întins pe treizeci de ani și a regresat în două războaie: primul, contra Franței, s-a încheiat la 7 mai 1954 la Dien Bien Phu; al doilea, contra Statelor Unite, s-a încheiat la 30 aprilie 1975 la Saigon. Orașul a fost de îndată botezat cu numele celui ce inspirase lupta aceasta lungă pentru independență și unire: Ho Și Min.

Discretul prieten al lui Borodin este astăzi singurul dintre toți „misionarii" Kominternului care să fi rămas o icoană pentru națiunea sa. Dar nu prea ne surprinde să citim în Memoriile lui Nikita Hrușciov că Stalin n-avea nici o simpatie pentru conducătorul vietnamez, că nu-i acorda nici o încredere și că îl califica, în privat, drept „comunist al cavernelor".

6

La moartea lui Stalin, în 1953, caracterul opresiv al regimului n-a fost repus în cauză. Nici în URSS, nici în „democrațiile populare", nimeni n-a avut îndrăzneala să facă pasul cu hotărâre. Cu toate astea, nu e nici o îndoială că o anumită formă de teamă s-a risipit de la o zi la alta.

Lupta pentru succesiune a fost scurtă și relativ puțin letală. Dacă exceptăm execuția câtorva torționari unanim detestați, ca Lavrenti Beria, n-au existat reglări de conturi sângeroase. De-acum înainte, conducătorii Kremlinului aveau să fie invariabil aleși prin cooptare, conflictele aveau să se regleze printr-un vot al înaltelor instanțe ale partidului, iar pierzătorii aveau să se întoarcă acasă ca să-și digere în liniște eșecul.

Ultima vânătoare de vrăjitoare poruncită de Stalin n-a fost dusă până la capăt. Îi viza în special pe propriii săi medici, în majoritate evrei, acuzându-i că-l asasinaseră pe Andrei Jdanov, omul său de încredere, și că voiau să-l otrăvească și pe el însuși. Mai mulți dintre ei erau deja supuși unor interogatorii strânse, spre a li se smulge mărturii. Mașina de măcinat suflete s-a gripat în clipa când tiranul a murit. După o lună, viitorii supliciați s-au pomenit liberi, iar torționarii lor după gratii, acuzați că născociseră dovezi ca să-i incrimineze.

În mod clar, atmosfera nu mai era aceeași. E drept că în momentul funeraliilor „părintelui popoarelor" s-a plâns din belșug pentru o mie de motive complexe pe care psihologii și sociologii se pricep să le analizeze mai bine decât istoricii; dar lacrimile au fost șterse de îndată cu un suspin de ușurare reținut în piepturi de lustri.

Demnitarii partidului, precum Hrușciov, Malenkov, Molotov, Bulganin sau Voroșilov, fără a-l uita pe Beria, resimțiseră și ei o imensă ușurare, poate ceva mai multă decât restul populației. Mai mulți au afirmat pe urmă că atunci când se duceau la Stalin nu știau niciodată dacă se vor mai întoarce acasă. Acest sentiment de insecuritate permanentă îi înjosea și-i paraliza. Joseph Berger scrie în Memoriile sale: „Când Hrușciov a spus că nu putea discuta cu Bulganin decât în mașina ce-i ducea la Kremlin sau îi aducea de acolo, nu l-a crezut nimeni, fiindcă se știa că era prea prudent ca să spună ce gândea, fie și între patru ochi cu Bulganin. Invers, după moartea lui Stalin chiar și noi, prizonierii, aveam de-acum interminabile discuții și nu numai între prieteni."

Dar dacă „moștenitorii" respirau mai ușor în absența omului ce-i terorizase multă vreme, totuși ei nu știau ce trebuia făcut după el. În chip vădit, lucrurile trebuiau să se schimbe, nu se putea continua să se guverneze cu biciul, cum făcea „el". Însă mai întâi trebuia slăbit frâul fără a se provoca prăbușirea întregului sistem.

Când se evocă astăzi „destalinizarea" operată de noii conducători, nu se subliniază întotdeauna cât timp le-a trebuit ca să îndrăznească s-o pună în aplicare. Dictatorul a murit la 5 martie 1953 și doar la 25 februarie 1956

Hruşciov şi-a prezentat dinaintea celui de-al XX-lea Congres al partidului raportul intitulat *Despre cultul personalităţii şi consecinţele sale*. Şi chiar după răstimpul de trei ani, denunţarea crimelor staliniste nu s-a făcut decât cu uşile închise, sub interdicţia difuzării discursului, astfel încât acesta a circulat încă vreo câteva luni pe sub mână, într-un vârtej de zvonuri, şi şi-a păstrat în cărţile de istorie denumirea de „raport secret".

Explicaţia evidentă a acestei „timidităţi" a noilor stăpânitori ai ţării este că se temeau ca regimul sovietic să nu fie desconsiderat de dezvăluiri, să nu-şi piardă faţa dinaintea lumii întregi şi să nu-şi mai poată menţine autoritatea, în particular în „democraţiile populare", de unde le veneau deja semne prevestitoare.

Astfel, imediat după moartea lui Stalin, serviciile de securitate primiseră numeroase informaţii despre nişte „chefuri clandestine" organizate în Polonia, în Ungaria sau în România pentru celebrarea evenimentului, ceea ce necesitase, în unele oraşe, o interdicţie provizorie a vânzării de alcool. În cursul lunilor următoare, evenimente mult mai grave se iviseră alarmând autorităţile, îndeosebi un val de manifestaţii masive la Berlin şi în toată Germania de Est, a cărui reprimare a făcut vreo patruzeci de morţi; răzmeriţe în oraşul industrial Pilsen din Cehoslovacia, unde sediul partidului a fost jefuit de manifestanţii care agitau portretele lui Jan Masaryk, ca spre a-i oferi martirului loviturii de Stat de la Praga o revanşă postumă; apoi, când s-a anunţat arestarea lui Beria, o răzvrătire în lagărul de la Vorkuta, în nordul îndepărtat, dincolo de cercul polar. Soljeniţîn relatează întâmplarea în *Arhipelagul Gulag*. Prizonierii hotărând să facă grevă, comandantul îi adunase pentru a-i soma

să-și reia munca: „Țara are nevoie de cărbune!", le strigase el. „Iar noi avem nevoie de libertate, du-te-n...!", îi răspunse un deținut*.

Nu era oare de așteptat ca asemenea gesturi de nesupunere să se generalizeze dacă autoritățile ar fi denunțat public faptele lui Stalin?

*

Exact așa s-a întâmplat la Budapesta în octombrie 1956. Aflând principalele elemente din „raportul secret" al lui Hrușciov, mii de studenți au umplut piețele publice și curând întreaga Ungarie a intrat în stare de insurecție. Noul Prim-ministru, Imre Nagy, un comunist reformist care îmbrățișase cauza compatrioților săi revoltați, a anunțat că țara se va transforma într-o democrație pluralistă și va ieși din pactul de la Varșovia ce unea URSS cu țările din orbita ei, pentru a adopta o atitudine de neutralitate între Est și Vest. Niciodată hegemonia sovietică din Europa orientală nu fusese confruntată cu o asemenea sfidare.

Conducătorii de la Kremlin n-au șovăit mult înainte de a se pronunța în favoarea unei intervenții militare. Știau că spectacolul tancurilor Armatei Roșii strivind o revoltă studențească va avea un efect dezastruos, dar

---

* Alexandr Soljenițîn, *Arhipelagul Gulag*, București, Ed. Univers, 2008, vol. III, pp. 244-245, trad. și note de Nicolae Iliescu. Nota de la p. 245 dă o variantă: „După alte relatări, undeva au atârnat chiar un afiș: «Libertate pentru noi, cărbune pentru patrie!» «Libertate pentru noi...» înseamnă răzvrătire, dar se grăbesc să adauge pentru a fi scuzați: «...cărbune pentru patrie!»" (n. trad.).

știau și că de-ar lăsa Ungaria să se desprindă din „lagărul socialist", toate „democrațiile populare" se vor lua după ea. „Când eu nu voi mai fi aici, imperialiștii vă vor suci gâtul ca la puii de găină", îi prevenise Stalin. Îi vor da dreptate succesorii săi? Aveau ei să „irosească" astfel tot ce cucerise el?

Unul din argumentele care militau contra liniei dure, dar nu îndeajuns spre a face balanța să se încline, era impactul pe care o reprimare sângeroasă risca să-l aibă asupra opiniei publice din Occident. Era clar că repercusiunile vor fi devastatoare și efectiv așa a fost.

Una din principalele caracteristici ale Revoluției din Octombrie și neîndoielnic una din marele-i reușite este de a fi provocat o uriașă dezbatere de idei care a dominat viața intelectuală a întregii planete o bună parte din secolul XX. Mai cu seamă în Europa, cei mai mulți intelectuali fuseseră seduși, într-un moment sau altul, de gândirea marxistă și majoritatea făcuse o bună bucată de drum împreună cu partidele comuniste din țările ei. Conducătorii sovietici, inclusiv Stalin, nu erau indiferenți față de soarta acestor mișcări și ascultau adesea vocile scriitorilor, pictorilor, arhitecților și savanților renumiți, chiar dacă arareori le urmau sfaturile. Or, când scrutăm itinerariul acestor personaje, constatăm că înăbușirea insurecției maghiare din 1956 a constituit, pentru mulți dintre ei, un mare moment de ruptură.

De ce acest eveniment mai degrabă decât un altul? Pesemne pentru că „paradisul celor ce muncesc" tocmai obținuse, odată cu dispariția lui Stalin, o șansă de reabilitare, s-ar putea chiar spune o ultimă ocazie de a-și regăsi credibilitatea morală, iar el o irosise pe loc.

Comunismul îi pusese dintotdeauna în dilemă pe intelectualii europeni, ca și pe societățile cărora le aparțineau ei. Pe de o parte, exista o ideologie seducătoare ce chema la luptă împotriva obscurantismului, împotriva exploatării omului de către om și împotriva aroganței claselor avute. Dar pe de altă parte exista și un bilanț istoric al experienței sovietice, represiunea, cenzura și epurările sângeroase. Primii pași către destalinizare, de care presa internațională începuse să dea seamă în iunie 1956, păreau extrem de promițători. Din păcate, speranțele au fost iute înșelate. Înainte de sfârșitul anului, „destalinizatorii" înșiși își lansaseră deja blindatele contra Budapestei. Coșmarul o lua de la început. Cei care mai visau încă să concilieze exigența dreptății sociale cu exigența libertății erau în prezent devastați, dezgustați și demoralizați.

Verdictul definitiv a fost rostit de Albert Camus, care reprezenta, mai mult decât oricine altcineva, conștiința morală a europenilor din vremea sa. Într-un text intitulat „Sângele ungurilor", el a scris: „Eu nu fac parte dintre cei care cred că poate exista o acomodare, chiar resemnată, chiar provizorie, cu un regim de teroare ce are dreptul de a se numi socialist tot atât cât aveau dreptul călăii Inchiziției de a se numi creștini".

În anii următori, Uniunea Sovietică avea totuși să repurteze mari succese și să-și întărească considerabil prestigiul, precum în 1957, odată cu lansarea primului satelit artificial (*Sputnik*) pus pe orbită în jurul Pământului. Marea putere comunistă părea a fi pe cale de a recupera întârzierea tehnologică față de Occident. În termeni de relații publice, era un succes indiscutabil,

dar pe plan etic, daunele pricinuite de evenimentele de la Budapesta n-au fost niciodată reparate.

Pierderea credibilității morale s-a accentuat chiar de-a lungul anilor, din când în când cu episoade spectaculoase ce veneau să le amintească celor care ar fi uitat cât de incurabil devenise regimul sovietic, exemplul cel mai frapant fiind, desigur, construirea zidului de la Berlin în august 1961.

Cu greu se înțelege cum de conducătorii de la Kremlin n-au văzut cât de monstruoasă și degradantă era această idee. Să clădești o împrejmuire în jurul unui oraș ca să-l protejezi de agresorii potențiali era ceva ce se practica de milenii; dar să înalți un zid pentru a-i împiedica pe locuitori să iasă este un act de tiranie, un abuz de autoritate și de asemenea o constatare a eșecului din partea sistemului, de vreme ce el recunoaște că fără o astfel de barieră copiii țării ar opta să plece să trăiască altundeva.

E drept că anul Zidului a fost totodată cel al zborului spațial al lui Iurii Gagarin, primul cosmonaut din Istorie, și de asemenea anul în care rămășițele lui Stalin au fost în sfârșit scoase din mausoleul construit în Piața Roșie și când orașele ce-i purtau numele și l-au schimbat – inclusiv Stalingradul.

După opt ani de bâjbâieli, procesul destalinizării ajungea la sfârșit, însă era deja târziu, mult prea târziu, bătălia pentru „inimi și suflete" nu mai putea fi câștigată.

7

Chestiunea libertăților și a drepturilor fundamentale ale persoanei umane n-avea să înceteze să bântuie Uniunea Sovietică până în ultima ei zi. Scoasă în evidență de occidentali, din ce în ce mai agresiv după intrarea lui Jimmy Carter la Casa Albă în 1977, ea avea să afecteze în chip decisiv rezultatul războiului rece, chiar dacă impactul ei a fost în general mai perceptibil în țările din Nordul industrializat decât în cele din Sud, care aveau, spre a-și hotărî alianțele, priorități diferite. Angajați în lupte dificile împotriva dominației politice și economice a fostelor puteri coloniale sau a Statelor Unite, numeroși conducători din Africa, din Orientul Apropiat, din Asia Meridională sau din America Latină erau tentați de o apropiere de Moscova, care propovăduia tocmai lupta împotriva colonialismului și imperialismului.

De regulă, „lagărul socialist" îi susținea pe toți cei care se băteau contra influenței occidentale și care erau, în esență, naționaliști mai degrabă decât marxiști. Unii dintre ei se arătau a fi, de altminteri, cu înverșunare ostili comunismului; o doctrină care ataca pe față religia, clasele avute, ca și orice ierarhie socială tradițională li se părea prea puțin consensuală și chiar de-a dreptul stânjenitoare la ceasul când se năștea sau renăștea națiunea lor.

În India, de exemplu, Partidul Congresului, principal artizan al independenței, a predicat mereu un socialism moderat și a practicat un parlamentarism ferm pluralist, care nu semăna întru nimic cu regimurile în vigoare în țările comuniste, ceea ce n-a împiedicat „cea mai mare democrație din lume" să fie, pe vremea Prim-ministrului Nehru și a moștenitorilor săi, un aliat strategic al Uniunii Sovietice.

Un alt exemplu, foarte diferit, dar la fel de revelatoriu, este cel al președintelui egiptean Gamal Abdel Nasser care, în țara lui, îi persecuta fără milă pe comuniști, dintre care mai mulți conducători au murit sub tortură chiar atunci când el era, în relațiile-i internaționale, un aliat apropiat al Moscovei.

Ceea ce încerc să spun este că brațul de fier dintre sovietici și Occident nu era doar o înfruntare între două sisteme ori două ideologii. Așa era în primul rând, desigur, dar mai era și altceva. Fiecare țară, fiecare conducător, fiecare formațiune politică își aveau propria poziționare în jocul echilibrului din războiul rece. Astfel, mareșalul Tito, președintele comunist din Iugoslavia, se apropia de occidentali ca să se sustragă hegemoniei „frățești" a URSS, iar generalul De Gaulle, președinte al Franței și figură emblematică a lumii occidentale, își făcea o plăcere din a aminti că Europa ținea „de la Atlantic la Urali", sperând ca, prin includerea rușilor, să reducă înrâurirea americanilor asupra vechiului continent.

Cu toate astea și în pofida acestor subtilități, nu e nici o îndoială că regimul sovietic a exercitat, în mod voluntar, dar adesea și involuntar, o influență semnificativă asupra vieții politice și economice a aliaților

săi, iar această influență s-a relevat a fi, pe ansamblu, o calamitate.

Într-adevăr, dacă numeroși conducători din Lumea a Treia au adoptat după independență sistemul partidului unic, este fiindcă acest model, greu de apărat în principiu, era „legitimat" oarecum de exemplul marii țări care era Uniunea Sovietică. Noțiunea însăși de „democrație" fusese pervertită de instaurarea în Europa orientală și prin alte părți a dictaturilor botezate „democrații populare", ca și de disprețul manifestat față de „democrația burgheză". Aceasta a fost mereu denigrată de regimurile comuniste, care o acuzau de a fi doar un simulacru și de a perpetua puterea claselor avute, discurs ce a fost reluat cu înfocare de numeroșii autocrați care visau să se descotorosească de partidele din opoziție, de ziarele libere și de orice voce disonantă.

Pentru a relua exemplul cu Nasser, dacă e neîndoielnic faptul că acest bun prieten al Moscovei era, ideologic vorbind, ostil marxism-leninismului, este la fel de neîndoielnic și că se aliniase la modelul sovietic ca să interzică toate partidele de stânga și deopotrivă de dreapta, să reducă la tăcere o presă egipteană odinioară abundentă și să adopte, în gestionarea economiei, un mod dirijist greoi și birocratic.

*

Când scrutăm epoca în care popoarele din Lumea a Treia se luptau pentru emancipare politică, constatăm că Uniunea Sovietică beneficia pe atunci de un imens credit moral și nu numai la autocrații pe care-i seducea partidul unic; personaje eminamente respectabile,

precum Julius Nyerere sau Nelson Mandela, şi-au exprimat în mod constant recunoştinţa pentru susţinerea nedezminţită din partea Moscovei.

Nici un moment istoric nu ilustrează mai bine rolul ambivalent al Uniunii Sovietice, putere imperialistă *şi* totodată anti-imperialistă, decât ceea ce s-a petrecut în toamna anului 1956. Două crize majore au izbucnit în acel an – una în Europa, când cu insurecţia maghiară, cealaltă în Orientul Apropiat, odată cu naţionalizarea de către Nasser a Canalului Suez. Printr-o curioasă concordanţă a datelor, cele două crize şi-au atins paroxismul împreună, în ultimele zile din octombrie şi primele zile din noiembrie, astfel că trupele sovietice au purces la înăbuşirea revoltei de la Budapesta în acelaşi moment când trupele britanice, franceze şi israeliene îşi lansau asaltul împotriva Egiptului.

Mareşalul Bulganin, Prim-ministru sovietic, le-a scris la 5 noiembrie conducătorilor în cauză nişte mesaje care au rămas antologice în analele diplomatice.

Omologului său britanic, Sir Anthony Eden, i-a adresat o ameninţare foarte puţin voalată: „Nimic nu poate justifica faptul că forţele armate ale Marii Britanii şi ale Franţei, două mari puteri, membri permanenţi în Consiliul de Securitate, atacă o ţară care abia şi-a obţinut independenţa şi care nu are mijloacele de a se apăra. În ce poziţie s-ar afla Marea Britanie dacă ar fi atacată de nişte ţări mai puternice ca ea şi care ar dispune de tot felul de arme moderne de distrugere? Există ţări care n-au nevoie să-şi trimită marina sau forţele aeriene înspre coastele britanice, dar care ar putea utiliza alte mijloace, precum rachetele, de exemplu.

Dacă ar fi fost folosite rachete împotriva Marii Britanii și Franței, ele ar vorbi probabil de o faptă barbară. Cu ce diferă atacul inuman al forțelor Dvs. armate contra Egiptului?".

Eden i-a răspuns chiar a doua zi: „Lumea știe că, în ultimele trei zile, forțele sovietice din Ungaria au purces la înăbușirea necruțătoare a rezistenței eroice demonstrate de o autentică mișcare pentru independență – o mișcare ce, proclamându-și neutralitatea, a dovedit că nu constituia nici o amenințare pentru securitatea Uniunii Sovietice. Într-un astfel de moment, guvernul sovietic este prost plasat ca să califice drept «barbare» acțiunile guvernului Maiestății Sale".

Președintelui Consiliului francez, socialistul Guy Mollet, Bulganin i-a scris: „Cu prilejul întâlnirii noastre de la Moscova, în mai, am vorbit de faptul că acțiunile Dvs. erau inspirate de idealurile socialiste. Cum se face că un act de banditism precum atacul împotriva Egiptului, care seamănă leit cu un război colonial pe față, poate avea ceva de-a face cu socialismul?" După care adaugă, fără ocolișuri: „Guvernul sovietic este absolut hotărât să facă uz de forță pentru a strivi agresorii și a restaura pacea în Orient."

Iar în mesajul său către Prim-ministrul David Ben Gurion, conducătorul sovietic socotea că operațiunea întreprinsă de armata sa contra Egiptului „iscă atâta ură față de Israel printre popoarele din Orient" încât aceasta „nu poate decât să compromită însăși existența Israelului ca Stat".

Explicația probabilă a tonului foarte neobișnuit folosit de Bulganin este că el voia, printr-o ieșire atât

de scandaloasă, să atragă toate privirile către Orientul Apropiat și să le abată de la ceea ce se petrecea în Ungaria.

Americanii au priceput și le-au cerut prietenilor lor britanici, francezi și israelieni să pună imediat capăt operațiunilor lor militare. Președintele Eisenhower nu-și mai venea în fire: cum adică, tocmai când sovieticii erau pe cale de a-și pierde orice credibilitate în ochii întregii lumi, de ce naiba să le oferi prilejul unei asemenea diversiuni? Era atât de furios că a hotărât să-i aplice coerciții guvernului de la Londra, într-un mod ce părea până atunci de neconceput între cei doi aliați.

Britanicii ceruseră un împrumut de la Fondul Monetar Internațional pentru a face față unei situații financiare delicate, iar americanii, care făceau ce voiau ei în cadrul acestei instituții, au refuzat să le acorde împrumutul câtă vreme nu vor fi acceptat să pună capăt ostilităților și să-și retragă trupele din Egipt. Temându-se să nu pună în pericol lira sterlină, Londra a trebuit să se supună.

În ochii istoricilor, acest episod marchează momentul simbolic în care fostele puteri coloniale și-au ratat definitiv capacitatea de a interveni pe cale militară în crizele regionale fără acordul Washingtonului și totodată momentul în care celălalt mare învingător din al Doilea Război Mondial s-a instalat temeinic în propriu-i rol de superputere. Spusele lui Bulganin, care-i indignaseră pe conducătorii europeni, îi încântaseră pe arabi, pe indieni, pe africani și pe mulți alții.

Pentru Moscova, criza Suezului a compensat în sudul planetei ceea ce criza de la Budapesta o făcuse să piardă în emisfera nordică.

8

Sovieticii aveau să cunoască în deceniile următoare multe alte succese, dar și numeroase eșecuri.

Una din marile lor victorii a fost venirea la putere în Havana, la 1 ianuarie 1959, a unui tânăr avocat revoluționar, Fidel Castro, care le va rămâne până la capăt un aliat dintre cei mai de încredere și mai militanți.

Situată la mai puțin de două sute de kilometri de coastele Floridei, Cuba fusese până atunci o semi-colonie a Statelor Unite. Ultimul ei om forte, Fulgencio Batista, era legat de interlopii new-yorkezi, care posedau pe insulă rețele lucrative de cazinouri, de prostituție și de droguri. De când o ajutaseră să scape de colonizatorii spanioli, în 1898, nu o dată americanii trimiseseră în Cuba trupe de-ale lor ca să restabilească ordinea sau să se descotorosească de vreun guvern ce nu le era pe plac. Îi impuseseră chiar să-și înscrie în Constituție umilitorul „amendament Platt", care-i autoriza să intervină de fiecare dată când apreciau că e util s-o facă, iar în Golful Guantánamo instalaseră o mare bază navală pe care n-au vrut niciodată s-o părăsească.

În ochii lui Castro, singura protecție a țării sale față cu încălcările recurente ale graniței de către puternicul ei vecin era să se folosească din plin de rivalitatea dintre cele două superputeri planetare. Într-adevăr, el

a putut să țină piept Washingtonului și regimul său a supraviețuit. Dar boicotul economic american a sărăcit considerabil Cuba, a cărei populație a emigrat masiv în Statele Unite.

În octombrie 1962, susținerea lui Fidel Castro de către sovietici a fost cât pe ce să provoace o înfruntare atomică. Au fost și alte momente periculoase în cursul războiului rece, însă ele erau în general rezultatul unor erori sau al unor neînțelegeri și nici unul n-a pricinuit o spaimă planetară de acest ordin.

Ca toți contemporanii, am trăit evenimentul în cauză ceas de ceas, cu neliniște. În epocă se vorbea mult de arsenale nucleare ce se umflau peste măsură, primejdios, și a căror capacitate de distrugere era de-a dreptul înspăimântătoare. Cu un an înainte, sovieticii explodaseră o bombă de 50 de megatone, de cinci mii de ori mai puternică decât cea care nimicise Hiroshima. Aveam oare să vedem asemenea arme năpădind planeta cu un potop de foc?

Hrușciov instalase rachete în Cuba, ceea ce americanii au descoperit datorită fotografiilor aeriene ce arătau silozurile prevăzute pentru ele. Kennedy a reacționat impunând o blocadă maritimă și cerând la 22 octombrie, într-o alocuțiune dramatică transmisă la televiziune, demontarea arsenalului.

Ziua cea mai agitată a fost sâmbătă 27 octombrie, când un avion american de recunoaștere a fost doborât deasupra Cubei, iar pilotul ucis. Robert Kennedy, procuror general al Statelor Unite și frate al președintelui, l-a chemat pe ambasadorul sovietic ca să-i spună, în substanță: „Istoria va reține că Dvs. ați tras primii!" Câteva ore mai

târziu, un incident și mai grav a fost evitat la limită: un submarin sovietic dotat cu rachete nucleare primise salve de somare și comandantul său era pe punctul de a ordona o ripostă. Din fericire, superiorul lui imediat i-a cerut să aștepte, ca lucrurile să se lămurească.

În ajun, Hrușciov îi adresase lui Kennedy o scrisoare pe un ton alarmist, dar care deschidea calea dialogului: „Domnule Președinte, acum ar trebui să ne oprim amândoi de a mai trage de capetele coardei cu care ați făcut nodul războiului, căci cu cât vom trage de ele mai tare, cu atât mai strâns va fi nodul și va veni un moment când chiar cel care l-a făcut nu-l va mai putea desface. Atunci nodul va trebui să fie tăiat și nu e nevoie să vă explic ce anume va însemna asta, fiindcă știți prea bine de ce forțe teribile dispun țările noastre. Dacă vreți cu adevărat să nu se ajungă la cataclismul termonuclear, ar trebui să vă opriți de a mai strânge coarda și să căutați soluții. Din partea noastră, noi suntem gata pentru asta."

Conducătorul sovietic și-a înaintat propunerile: el își va retrage rachetele din Cuba, iar americanii, în schimb, își vor retrage rachetele pe care le instalaseră cu un an înainte în Turcia, și nu vor mai căuta să-l răstoarne de la putere pe Fidel Castro, cum încercaseră să facă de mai multe ori, îndeosebi odată cu invazia ratată din Golful Porcilor, în aprilie 1961. Washingtonul a acceptat propunerile și a cerut doar ca retragerea propriilor sale rachete să rămână secretă și să nu fie pusă în aplicare decât șase luni mai târziu, spre a menaja susceptibilitatea conducătorilor turci. Tensiunea s-a risipit instantaneu. Lumea a început din nou să respire.

Una dintre consecinţele acestui aranjament a fost de a asigura supravieţuirea regimului castrist, care a devenit un aliat major pentru sovietici în politica lor internaţională – în America Latină, în cadrul mişcării nealiniate şi mai mult încă în Africa, unde intervenţia trupelor cubaneze în războiul civil angolez a fost un factor determinant al victoriei partidului susţinut de Moscova.

Puţini au fost cei care să fi prezis la apariţia lui Fidel Castro că el va rezista atât de mult timp ostilităţii active a Statelor Unite. Totuşi a rămas în fruntea ţării sale o jumătate de veac, mai mult decât oricare alt conducător din istoria continentului american, şi i-a putut transmite puterea fratelui său Raúl, înainte de a muri în patul lui la nouăzeci de ani. Nu e exagerat să credem că modul în care a fost rezolvată criza din 1962 a fost unul din factorii ce i-au favorizat longevitatea.

Cei doi principali protagonişti ai acestui braţ de fier, Kennedy şi Hruşciov, nu au scăpat la fel de bine. S-ar putea chiar spune că au fost, şi unul, şi celălalt, victimele lui colaterale.

Cel dintâi a fost asasinat la Dallas un an mai târziu, iar misterul ce-i înconjoară moartea încă nu s-a disipat, în pofida deschiderii arhivelor. Unii istorici serioşi cred că asasinatul a fost aranjat de fraţii Castro, ca răspuns la numeroasele tentative de ucidere pe care fraţii Kennedy nu încetau să le urzească împotriva lui Fidel. Alţi istorici, la fel de respectabili, acuză lumea interlopă, sau pe anticastrişti, sau pe ambele părţi împreună, şi citează chiar numele asasinului presupus, un ucigaş profesionist de naţionalitate franceză. Oricare ar fi adevărul,

totul ne îndeamnă să credem că a existat în această tragedie o dimensiune cubaneză și că maniera în care s-a rezolvat criza rachetelor i-a pecetluit soarta tânărului președinte.

Cât despre Hrușciov, el a fost îndepărtat de la putere pe 14 octombrie 1964, la mai puțin de doi ani după criza rachetelor, care a fost evocată drept unul dintre motivele căderii sale. Tovarășii săi de la cârma partidului comunist fuseseră iritați, pare-se, de „aventurismul", ca și de „năzbâtiile" sale. A fost înlocuit de Leonid Brejnev, socotit mai ponderat, mai chibzuit și având un stil mai puțin flamboaiant.

*

Oricare ar fi felul în care judecăm criza din 1962 și modul cum Hrușciov a gestionat-o, însuși faptul că Moscova a avut un braț de fier cu Washingtonul la câteva mile marine de coastele americane stă mărturie pentru importanța planetară pe care superputerea comunistă o dobândise în acei ani.

Dar exemplul lui Fidel Castro a rămas unic. Nicăieri în lume sovieticii n-au avut un aliat strategic de calibrul lui – trup și suflet cu ei și capabil să joace un rol semnificativ în alte regiuni ale lumii.

În Asia au existat, desigur, comuniștii vietnamezi. Victoria lui Ho Și Min asupra francezilor, în 1954, reprezentase și pentru Moscova un mare succes, iar victoria moștenitorilor săi asupra americanilor, în 1975, dăduse lumii întregi sentimentul că „lagărul socialist" era pe cale să prevaleze și că bastioanele Occidentului vor cădea unul după altul, „ca niște piese de domino".

Dar expansiunea sovieticilor în această parte a lumii s-a lovit de un obstacol major şi cumva paradoxal: China populară. Nici o clipă comuniştii chinezi n-au simţit că puteau avea deplină încredere în tovarăşii lor sovietici. Fie înainte, fie după venirea lor la putere în 1949, Mao Zedong şi tovarăşii lui se ţineau mereu în gardă. Stalin nu se jena să negocieze cu adversarii lor fără măcar să-i prevină, să-i spioneze de propriii săi agenţi sau să utilizeze militantismul lor în serviciul propriilor sale calcule strategice, Astfel, nu se poate exclude ca el să fi provocat deliberat războiul din Coreea în 1950, pentru a-i face pe chinezi să intre în conflict direct cu americanii.

Neîncrederea dintre cele două mari ţări comuniste nu s-a estompat niciodată, nici la succesorii lui Stalin, nici la cei ai lui Mao. Discursul s-a schimbat uneori, însă conţinutul era, în esenţă, acelaşi: China nu voia nici să se transforme în vasală a Rusiei, nici ca Rusia să se comporte ca suzerană în ţările ce aparţineau tradiţional ariei de influenţă a Imperiului de Mijloc.

Au existat chiar, în două rânduri, înfruntări militare cât se poate de simbolice. Prima în 1969, într-o zonă frontalieră pe care Imperiul Rus o dobândise în virtutea unuia din tratatele inegale ce-i fuseseră impuse Chinei pe vremea marii sale slăbiciuni. Atunci mesajul era limpede: să-i înfăţişeze pe conducătorii sovietici drept continuatori ai politicii imperialiste a ţarilor. Au avut loc ciocniri în cursul lunilor ce au urmat, făcând câteva zeci de victime. În chip vădit, nimeni nu voia să pară că nu face faţă conflictului, dar nici nu căuta să-l escaladeze. Era plin război în Vietnam, unde cele două ţări

se aflau de aceeași parte. Prim-miniștrii lor, Aleksei Kosîghin și Ciu Enlai, s-au întâlnit chiar la Hanoi în septembrie, la funeraliile lui Ho Și Min; au profitat de ocazie spre a încheia un acord de încetare a luptelor.

Nu l-a fel s-a întâmplat la a doua înfruntare, zece ani mai târziu, care a fost indirectă, însă mult mai violentă, de vreme ce a făcut câteva mii de victime. Era în februarie 1979. Vietnamezii și aliații lor cambodgieni tocmai răsturnaseră cumplitul regim al Khmerilor Roșii, care se reclama de la doctrina lui Mao. În China, noul om forte, Deng Xiaoping, a socotit că era cazul să dea o mare lovitură. Fără a fi el însuși în vreun fel un adept înverșunat al doctrinei amintite, nu putea tolera ca vietnamezii, cu binecuvântarea sovieticilor, să-i atace pe protejații Pekinului. A lansat deci o adevărată „expediție punitivă" împotriva vecinului său din sud, spre a-l face să priceapă că nu trebuia să sconteze prea mult pe alianța-i cu Moscova și de asemenea spre a-i face pe americani să priceapă că țara sa ar putea fi pentru ei un aliat activ și decis dacă sovieticii s-ar vădi prea agresivi ori prea lacomi. Din punct de vedere militar, n-a fost deloc convingător, însă pe plan politic operațiunea a avut efectul urmărit.

Astfel, China populară, care era percepută în anii 1950 ca una din principalele ținte ale politicii americane de „*containment*", lucra în prezent ea însăși pentru a-i „conteni" pe ruși. Izbutea la perfecție: după 1979, nici un „domino" asiatic nu mai avea să cadă în tolba Moscovei.

9

O altă arie, foarte vastă, în care expansiunea sovieticilor demarase în forță înainte de a derapa și apoi a se împotmoli, este lumea arabo-musulmană.

Alianța încheiată cu Nasser când cu criza Suezului fusese avantajoasă pentru cei doi parteneri. Succesul politic al raisului îi adusese un imens prestigiu în ochii arabilor și ai multor altor popoare din Lumea a Treia, ceea ce s-a răsfrânt asupra aliaților săi. Moscova l-a ajutat apoi să construiască un mare baraj pe Nil și de asemenea să-și formeze o armată modernă ce părea puternică și contribuia la a spori statura conducătorului egiptean. Dar distrugerea aviației sale de către israelieni la 5 iunie 1967, urmată de înfrângerea rapidă a forțelor sale terestre la Sinai au repus totul în cauză. Iar când Nasser a murit la cincizeci și doi de ani de o criză cardiacă, la 28 septembrie 1970, și a fost înlocuit de vicepreședintele său, Anwar el-Sadat, a sosit începutul sfârșitului pentru sovietici. Tot ce construiseră de la turul de forță din Suez va cădea în ruină.

Cât timp a trăit predecesorul său, Sadat n-a făcut niciodată caz de dezacordurile dintre ei, ceea ce ar fi dus cu siguranță la eliminarea sa. Se străduia chiar să pară docil, șters și lipsit de anvergură. Dar asta era în mod cert o viclenie de supraviețuire, practicată mereu

de-a lungul Istoriei de cei care creșteau la umbra unor conducători harismatici și autoritari. Hrușciov nu se comportase la fel sub Stalin?

De îndată ce accedase el însuși la putere, noul președinte egiptean a arătat clar că avea propriu-i punct de vedere asupra lucrurilor și că știa să-l impună cu abilitate și stăruință.

Vedea prea bine, de pildă, că economia dirijistă predicată de Nasser funcționa prost și se grăbea să se îndepărteze de modelul în vigoare în țările socialiste, pentru a se apropia de occidentali și de țările producătoare de petrol pe care predecesorul său le considerase ca adversare.

La opt luni după preluarea puterii, Sadat a anunțat că, fiind pe mai departe de acord , „în esență", cu linia urmată de Nasser, „Dumnezeu să-l miluiască", i se părea necesar să-i aducă „unele rectificări". Era, firește, un eufemism, căci se porni să repună sistematic în cauză toate politicile stabilite înaintea lui. Pentru a încerca să-l destabilizeze, fidelii predecesorului său au demisionat în bloc, fără să-și dea seama că-i fac noului rais un cadou nesperat, căci îl scăpaseră dintr-odată de toți cei care i-ar fi putut pune bețe în roate.

Cum demisionarii reprezentau aripa stângă a regimului, sovieticii începură să se neliniștească. Ca să-i potolească, Sadat a acceptat să semneze cu ei pe loc un „tratat de prietenie și de cooperare" pentru o durată de cincisprezece ani. Însă în anul imediat următor, cu un gest care a făcut multă zarvă și pe care Moscova l-a perceput ca pe o umilire publică, el a anunțat că trimitea

acasă câteva mii de consilieri sovietici, atât civili cât și militari.

Rușii erau descumpăniți, dar Egiptul căpătase o asemenea importanță în strategia lor mondială, încât nu se resemnau încă să renunțe la el. Ca un investitor sau un jucător care pusese deja prea mulți bani pe masă, voiau într-atât să-și salveze miza, încât s-au îndatorat și mai mult.

Astfel, când Sadat i-a întrebat dacă acceptau să-i dea un ajutor militar masiv ce i-ar permite să recupereze cu forța teritoriile ocupate de israelieni în timpul „Războiului de Șase Zile", au văzut în asta ocazia de a lua din nou situația sub control. Într-adevăr, i-au acordat ajutorul voit, în material și sfaturi tactice, iar armata egipteană a putut să realizeze, în octombrie 1973, performanța de a străbate pe neașteptate Canalul Suez, a demola fortificațiile liniei Bar-Lev și a înainta prin Sinai.

A fost un moment de glorie pentru noul președinte, care a reușit astfel, și în foarte scurt timp, să repare, cel puțin în parte, afrontul suferit de predecesorul său. Și a fost deopotrivă un moment de mare tensiune între Moscova și Washington, cât pe ce să degenereze într-o confruntare directă.

Sovieticii au fost totuși incapabili să culeagă roadele angajării lor. Întărit de succesul său, Sadat s-a întors mai degrabă spre americani ca să-l ajute să obțină un acord cu Israelul. Pe urmă, cum negocierile de pace se prelungeau, a decis să le accelereze ducându-se el însuși la Ierusalim, în noiembrie 1977 – eveniment nemaipomenit, spectaculos, și care a făcut efectul unei bombe în lumea întreagă.

Conducătorii sovietici au avut, pe drept cuvânt, sentimentul de a fi fost trași pe sfoară de Sadat, care se slujise de ei și de armele lor ca să se apropie de lagărul occidental. Iar lucrurile nu s-au oprit aici; ce era mai grav – pentru ei, dar și pentru Sadat – abia urma să vină.

*

Una din constantele politicii lui Nasser fusese de a-i „conteni" și reprima pe Frații Musulmani, interzicându-le organizațiile, întemnițându-le conducătorii și mergând chiar până la a-i executa pe unii dintre ei, dar și, mai ales, ocupând el însuși întregul spațiu patriotic al luptei împotriva colonialismului. Succesorul lui a vrut, încă de la începutul mandatului său, să pună capăt acestei politici. Mediile oficiale au primit consemnul de a-l numi de-atunci înainte „președintele credincios Muhammad Anwar el-Sadat". Nu era doar pentru a le face cu ochiul islamiștilor, ci era începutul unei orientări cu totul noi, ce avea să aibă repercusiuni în lumea întreagă.

De la apariția comuniștilor pe scena mondială, adversarii lor au avut întotdeauna grijă să le pună în evidență ateismul și ostilitatea militantă față de orice religie. Nimic de mirare deci că Statele Unite au încercat să-și mobilizeze aliații din lumea musulmană contra invadării Afganistanului de către armatele sovietice în 1979. Nouă în această luptă era hotărârea cu care a fost dusă de administrația președintelui Carter și în particular de principalul său consilier în materie de securitate națională, Zbigniew Brzeziński.

Americanii, care tocmai suferiseră o înfrângere răsunătoare în Vietnam ca și în restul Indochinei, își doreau mult să-i facă să sufere „un Vietnam invers" pe adversarii lor sovietici, lansați cu imprudență în aventura lor militară din Afganistan. Monarhiile petroliere erau gata să participe la operațiune finanțând trimiterea de „voluntari" recrutați din toată lumea musulmană ca să participe la jihadul împotriva comuniștilor. Unul dintre acești militanți avea să-și facă un nume într-o zi, în împrejurările cunoscute: Osama bin Laden.

Se-nțelege de la sine că pe vremea lui Nasser Egiptul nu s-ar fi asociat niciodată unei asemenea operațiuni. Odată cu Sadat, atmosfera se schimbase. Și exact la Cairo Brzeziński s-a dus mai întâi când și-a întreprins turneul în țările musulmane ca să le mobilizeze în lupta contra sovieticilor – o luptă care s-a dovedit redutabil de eficace. Afganistanul a devenit efectiv „un Vietnam" pentru Uniunea Sovietică, ce s-a împotmolit acolo vreme de vreo zece ani și și-a pierdut aproape cincisprezece mii de oameni, ceea ce a contribuit indiscutabil la o face să piardă războiul rece.

E drept că, pe termen lung, instrumentalizarea politică a religiei va avea consecințe destul de dezastruoase pentru toți participanții, fără excepție. Sadat însuși n-a profitat mult timp de deschiderea sa față de mișcările islamiste, fiindcă a căzut, în octombrie 1981, sub gloanțele unui militar radicalizat care voia să-l facă să plătească pentru reconcilierea cu israelienii.

Cât despre Statele Unite, și ele aveau să sufere câteva decenii efectele secundare ale acestei politici. După ce-i ajutaseră pe islamiști să-i alunge pe sovietici, au decis să-și oprească ajutorul, ceea ce a fost interpretat de

unii militanți radicali ca fiind un abandon și o trădare. În consecință, au fost lansate atentate foarte violente împotriva unor ținte occidentale, cele mai ucigătoare petrecându-se la 11 septembrie 2001 cu dărâmarea Turnurile Gemene din New York, unde bilanțul s-a ridicat la trei mii de morți.

Ca ripostă la aceste atacuri, Statele Unite au invadat Afganistanul, unde s-au împotmolit la rândul lor vreo douăzeci de ani, înainte de a se retrage fără glorie în august 2021.

Dar dacă Occidentul și aliații săi din lumea arabo-musulmană au suferit și ei în cele din urmă consecințele creșterii islamismului politic, Uniunea Sovietică nu mai putea extrage din dezastrele lor tardive nici o satisfacție și nici un avantaj, de vreme ce se dezintegrase deja.

10

Când privim îndeaproape vicisitudinile suferite de Moscova în politica ei internațională – în Egipt, în Ungaria, în Polonia, în China și în alte părți –, constatăm că factorii regionali specifici, cu caracter cultural, ideologic sau geostrategic, au avut un rol de jucat. Dar pentru toate aceste necazuri exista și o explicație comună: economia.

Uniunea Sovietică degeaba și-a înmulțit aliații, clienții și „sateliții", în van a semnat cu ei promisiuni de veșnică prietenie, le-a făcut complexuri industriale, baraje faraonice ori formidabile armate și ea însăși s-a înzestrat zadarnic cu un arsenal apocaliptic capabil de a nimici întreaga omenire, căci a suferit mereu de-a lungul existenței sale de o slăbiciune constitutivă pe care n-a putut niciodată s-o depășească: disfuncția sistemului ei economic dirijist, centralizat și peste măsură de birocratizat.

Peste tot unde a fost pus în aplicare, s-a dovedit inoperant, din motive care au fost de o mie de ori studiate și decorticate: când nu se dorește ca cererea să determine prețul unui produs și cantitatea produsă, se intră foarte repede în absurd. Se produce prea mult sau prea puțin. Se încetează să se mai inoveze și nimeni nu se mai sinchisește de îmbunătățirea calității. Pe piața

internă se vinde în continuare, de vreme ce cumpărătorii n-au de ales, însă la export produsele nu mai sunt competitive. Se regresează, se intră în declin, se sărăcește.

Totuși, în teorie, nimic din toate acestea n-ar trebui să se întâmple. Dacă decidenții sunt competenți și dispun de date adecvate, ei pot lua și pune în aplicare măsurile bune mai bine decât în sistemele descentralizate, unde actorii sunt nenumărați, numai că asta nu se petrece niciodată așa. La toate eșaloanele, responsabilii locali se străduiesc să dovedească faptul că au atins obiectivele fixate de partid sau că le-au depășit. De aceea datele primite de autoritățile centrale sunt sistematic falsificate, directivele ce rezultă de aici nu corespund nevoilor reale și sunt aplicate haotic. Foarte repede se instalează un cerc vicios al ineficacității care afectează iremediabil toate angrenajele societății, ca o artroză.

Nicăieri dirijismul birocratic n-a permis o dezvoltare armonioasă. El a produs peste tot în lume incompetență, demotivare, penurii și chiar inegalități strigătoare la cer între cei care puteau ocoli sistemul și cei care erau izbiți în plin de el.

Am fi tentați să tragem de aici concluzia că o putere autoritară este *prin forța împrejurărilor* incapabilă de a înregistra succese în domeniul economic. Ar fi o aserțiune cinstită, dar inexactă. Demarajul Coreei de Sud s-a petrecut sub dictatura lui Park Chung-hee, cel al Chinei sub egida unui partid comunist, iar bilanțul economic al generalului Pinochet, în Chile, nu era defel dezastruos. Cu toate astea, privind Uniunea Sovietică nu e nici o îndoială că scleroza economică era inseparabilă de scleroza-i politică.

Ultimii ani ai regimului au fost în această privință crepusculari. Imaginea forte care ne rămâne în minte este a celor trei conducători supremi care au murit unul după altul în mai puțin de doi ani și jumătate. S-a ironizat mult în legătură cu „boșorogii" care cădeau ca muștele. Privind mai îndeaproape lucrurile, problema nu era cu adevărat vârsta. Dacă Leonid Brejnev a murit la șaptezeci și cinci de ani, Iurii Andropov s-a stins la șaizeci și nouă de ani, iar Konstantin Cernenko avea șaptezeci și trei când a închis „hecatomba", în martie 1985; la acea dată, președintele Statelor Unite, Roland Reagan, abia își sărbătorise a șaptezeci și patra aniversare, iar China era angajată în cea mai uimitoare din revoluțiile sale, după voia lui Deng Xiaoping, care era deja octogenar. Ideea e că vârsta nu era aici decât o metaforă comodă. Adevărata problemă este că într-o sală din Kremlin se aflau vreo zece conducători imuabili care-și treceau puterea din mână în mână fără să le pese de ce puteau crede concetățenii lor.

Brejnev fusese ales în locul lui Hrușciov fiindcă părea chibzuit și responsabil. În fapt, el nu și-a permis să-și scoată un pantof la ONU ca să bată cu el în pupitru și nu s-a băgat într-un poker fals atomic, precum predecesorul său în criza din Cuba. Însă chibzuința lui era foarte relativă. Putea și el să fie aventurist, după cum stă mărturie hotărârea-i pripită de a-și trimite trupele în Afganistan.

Și avea și celălalt defect care este probabil inversul aventurismului, dar care se poate dovedi, pe termen lung, la fel de hazardat: imobilismul. De-a lungul întregii sale domnii, care a durat optsprezece ani și a fost deci cea mai lungă din era sovietică după domnia lui Stalin,

Brejnev s-a străduit să evite marile tulburări. N-au existat nici epurări sângeroase, nici reprimări masive, dar nici deschidere și nici urmă de democratizare a regimului, ale cărui încălcări în domeniul drepturilor fundamentale au continuat, stricându-i imaginea cu fiecare zi mai mult. Iar dacă reprimarea Primăverii de la Praga în 1968 a fost incomparabil mai puțin sângeroasă decât cea a insurecției de la Budapesta, cu doisprezece ani înainte, efectul pe care l-a produs asupra opiniei publice europene a fost la fel de dezastruos.

În domeniul economic și tehnologic, visul nutrit de Hrușciov de a ajunge din urmă Occidentul și chiar de a-l „îngropa" n-a mai fost niciodată la ordinea zilei. Rămasă fără suflare în urma ritmului impus de Statele Unite în cursa înarmării, economia sovietică a fost tot timpul în suferință. Populația nu s-a revoltat totuși; s-a mulțumit să supraviețuiască dezabuzată, demotivată, stinsă, nemaicrezând în nimic.

*

Apoi s-a ivit un chip nou, ce nu semăna cu cele care-l precedaseră. Era mai tânăr, mai expresiv, mai zâmbitor și inspira încredere la brațul elegantei sale Raisa. Nu peste mult, a izbutit să amestece toate cărțile și să întoarcă pagina războiului rece. Ar fi putut să schimbe lumea și mai durabil și să pună fundamentele unui cu totul alt viitor. Nu s-a priceput s-o facă și nici n-a fost îndestul ajutat.

Mihail Gorbaciov era conștient de declinul marii sale țări bolnave și își făgăduise s-o vindece. Voia s-o termine cu opacitatea, stângăcia, practicile autoritare,

orbirea, risipa și alcoolismul. De la o zi la alta, întreaga lume a memorat cuvintele magice „glasnost" și „perestroika". Iar dacă unii mai aveau încă îndoieli în privința necesității de a se merge către mai multă transparență și către o serioasă repunere în cauză a sistemului instalat, accidentul nuclear de la Cernobîl venise să le reamintească, în aprilie 1986, de urgența unei schimbări.

Bineînțeles, la fiecare pas reformele suscitau rezistențe și erau însoțite de riscuri. În particular, cei care cunoșteau istoria de după război știau că, mai curând sau mai târziu, noul stăpân de la Kremlin avea să se confrunte cu dificila dilemă deja întâlnită de predecesorii săi: ce era de făcut dacă s-ar fi pomenit în fața unei răscoale în țările din Est?

În 1956, Hrușciov își trimisese tancurile la Budapesta, compromițând astfel destalinizarea pe care o inițiase; apoi, în 1968, Brejnev pusese capăt Primăverii de la Praga, pretinzând că primise chemări într-ajutor. Gorbaciov avea să cuteze oare să se abată de la această linie? Nu va fi ispitit să intervină în ultimul moment spre a-și păstra hegemonia asupra jumătății orientale a Europei?

Era testul, iar el ținea să-l treacă. Conducătorii partidelor „frățești" nu mai conteneau să se lamenteze și să denunțe un „abandon", însă Gorbaciov nu voia să devieze de la calea pe care și-o trasase și a mers până la capăt – până la căderea Zidului, în noiembrie 1989; până la prăbușirea tuturor regimurilor instalate în țările din Est; și până la reunificarea Germaniei.

Pariul său era că Uniunea Sovietică, descotorosită de povara țărilor cucerite de Stalin și apoi „convertite" cu forța la comunism, va putea să pornească din nou

cu dreptul – să-și restructureze economia, să-și liberalizeze viața politică, să se deschidă, să se democratizeze și să prospere. Pentru a se angaja pe această cale promițătoare, trebuia lichidat trecutul, în mod ferm, cu orice preț.

În acest frumos scenariu, exista însă un mic hop de trecut care putea să pară minor, dar care îl va împiedica pe Gorbaciov să întoarcă pagina cu seninătate: națiunile baltice. Estonia, Letonia și Lituania făceau parte dintre cele cincisprezece republici ale Uniunii Sovietice și multă vreme aparținuseră imperiului țarilor. Cu toate astea, fuseseră independente între cele două războaie mondiale și numai în urma pactului încheiat cu Hitler fuseseră recucerite. În prezent, voiau să-și recâștige independența.

Gorbaciov, care era deja acuzat că dezmembrează „lagărul socialist", avea să accepte oare, pe deasupra, ca trei republici membre ale Uniunii Sovietice să facă secesiune? Nu se putea resemna cu inima ușoară, dar o mai putea împiedica?

În august 1989. pe când grupuri favorabile democrației începeau să se miște la Praga, în Berlinul de Est, la Varșovia, la Budapesta și în alte părți, a fost lansat un apel în țările baltice de a se forma „un lanț uman". De la Tallinn la Vilnius, trecând prin Riga, două milioane de persoane, femei și bărbați de toate vârstele, de toate condițiile sociale și de diverse convingeri politice, și-au dat mâna, pe o distanță de peste 600 de kilometri – o acțiune spectaculoasă, emoționantă, pașnică, civilizată, care a suscitat simpatia lumii întregi și a scos în evidență voința balticilor de a întoarce pagina sovietică a istoriei lor.

Câteva luni mai târziu, când zidul Berlinului tocmai căzuse, Estonia, Letonia și Lituania și-au anunțat solemn intenția de e redeveni independente. Dilema lui Gorbaciov era de astă dată extrem de greu de rezolvat. Dacă le lăsa să se desprindă, ce împiedica Kazahstanul, Georgia, Armenia, Azerbaidjanul și pe celelalte să se separe la rândul lor? N-ar fi fost sfârșitul Uniunii Sovietice? În disperare de cauză, și-a trimis trupele în Letonia pentru a relua controlul situației. Populația a ridicat baricade, au fost câteva incidente care au făcut șase-șapte morți și câteva zeci de răniți, fără alt rezultat decât de a păta puțin imaginea lui Gorbaciov și a-i fragiliza puterea.

Uniunea Sovietică începea să se dezintegreze. Dispariția ei a fost anunțată, cu solemnitate și tristețe, la 25 decembrie 1991, într-un discurs televizat al lui Mihail Gorbaciov, care va fi fost ultimul ei conducător. Spusele sale erau impregnate de demnitate, de solemnitate, dar și de o imensă tristețe: „Soarta a făcut ca, în momentul când accedeam la cele mai înalte funcții din Stat, țara să meargă deja foarte prost. Totuși, aveam de toate din abundență: pământ, petrol, gaz, cărbune, metale prețioase și multe alte bogății naturale, plus inteligența și talentul pe care Dumnezeu ni le-a dat din belșug. În ciuda tuturor acestor lucruri, trăiam mult mai rău decât în țările dezvoltate și rămâneam și mai mult în urmă față de ele.

De ce? Pentru că societatea noastră se sufoca în chingile unui sistem autoritar care o silea să se conformeze unei dogme și să ducă povara teribilă a unei militarizări frenetice. Toate tentativele de reforme parțiale

au eșuat una după alta. Țara și-a pierdut orice perspectivă de viitor. Nu mai putea continua astfel. Totul trebuia schimbat radical.

Din toate aceste motive, nici măcar o singură dată n-am fost tentat să mă slujesc de postul meu de secretar general doar pentru «a domni» ca un țar câțiva ani. Ar fi fost iresponsabil și imoral.

Știam că era greu și chiar riscant să inițiez niște reforme de o asemenea anvergură într-o societate ca a noastră. Dar nu exista altă posibilitate".

Regimul sovietic adus pe lume de Revoluția din Octombrie s-a prăbușit așadar înainte de a fi putut să-și sărbătorească a șaptezeci și cincea aniversare. „Paradisul celor ce muncesc" în care atâtea femei și atâția bărbați crezuseră pe toate continentele nu-și ținuse făgăduințele.

Probabil că Rusia avea să-și urmeze istoria cu alte viziuni, alte ambiții, alte doctrine și alte aventuri, însă visul ei de a croi o nouă cale pentru întreaga omenire eșuase definitiv.

III

Un marş foarte lung

„Celestul nostru Imperiu posedă totul din belşug înăuntrul hotarelor sale şi nimic nu-i lipseşte. Nu are deci nevoie să aducă din afară ceea ce produc barbarii."

Scrisoare a împăratului Qianlong către regele Angliei George al III-lea, din 1793

1

Dacă principala slăbiciune a Rusiei sovietice a fost incapacitatea de a construi un sistem economic eficace, iar cea a Japoniei imperiale incapacitatea de a ieşi dintr-o viziune strict naţionalistă a rolului ei, ce se va întâmpla în ziua când o mare ţară din Orient va izbuti să combine o perspectivă globală inspirată din marxism cu o eficacitate modernizatoare ca aceea din era Meiji?

O astfel de întrebare a încetat să fie o simplă ipoteză şcolărească de când China a reînnoit, şi la o scară extrem de vastă, miracolul economic deja realizat de alte ţări din Asia, continuând totodată să se reclame de la „socialismul ştiinţific", fie el şi „cu caracteristici chineze". Această a treia sfidare lansată supremaţiei Occidentului ar putea să se dovedească mult mai serioasă decât cele precedente, în măsura în care este susţinută de o naţiune deosebit de numeroasă, o naţiune care a trecut vreme de veacuri printr-o decadenţă umilitoare şi a cărei deşteptare a fost însoţită de o lungă serie de rătăciri, dar care astăzi pare hotărâtă să-şi reia locul printre marile puteri, şi anume chiar în fruntea lor.

Mult timp se considerase ca fiind „Imperiul de Mijloc". Suveranul ei era „Fiul Cerului", vecinii apropiaţi îi recunoşteau preeminenţa, iar ţările îndepărtate n-o

interesau. China a trebuit să sufere multe chinuri înainte de a înțelege că o asemenea suficiență nu putea decât s-o ducă la dezastru și că trebuia să se metamorfozeze cu orice preț.

E drept că, în cazul ei, ispita retragerii în sine era de înțeles. Teritoriul ei este imens, populația e relativ omogenă, iar referințele-i culturale, pe care le ilustrează figura inconturnabilă a lui Confucius, se caracterizează printr-o rară continuitate. Desigur, a întâmpinat de-a lungul veacurilor incursiuni și invazii, ceea ce a necesitat construirea Marelui Zid. Dar totdeauna cuceritorii s-au topit până la urmă în realitatea țării și au adăugat încă un capitol istoriei sale milenare, fără să-i repună în cauză fundamentele civilizației. Cei care vegheau destinul Imperiului de Mijloc erau convinși că lucrurile se vor petrece mereu așa.

Totuși, în primele decenii ale secolului al XV-lea, în momentul când Occidentul își începea Renașterea, preludiu la ascensiunea sa către supremația globală, China cunoscuse și ea o tentativă îndrăzneață și spectaculoasă de a ieși din izolare și a țese legături comerciale cu diverse națiuni apropiate ori îndepărtate.

Într-adevăr, un suveran vizionar reușise să armeze o flotă imensă, care ar fi trebuit să-i asigure o prezență vie pe toate oceanele. Dacă aventura sa ar fi putut să continue, istoria omenirii s-ar fi derulat într-un cu totul alt mod.

Asia tocmai cunoscuse o răsturnare strategică. Spațiul imens cucerit de mongoli, care acoperea odinioară o mare parte a continentului și se întindea până în Europa orientală, se dislocase puțin câte puțin. În China

chiar, dinastia întemeiată de Kubilai, nepotul lui Genghis-Han, fusese de curând răsturnată de o dinastie autohtonă, Ming.

De îndată ce au venit la putere, noii miniştri ai imperiului au trebuit să facă faţă unei probleme spinoase: lungile căi ale caravanelor care legau domeniul lor de restul lumii şi cărora se obişnuise să li se spună, simbolic, „drumurile mătăsii", deveniseră mult mai riscante fără protecţia călăreţilor mongoli. Dar cum s-ar fi putut continua să te încrezi în ei, când tocmai ce fuseseră goniţi de la putere şi erau trataţi drept duşmani? N-ar fi fost mai judicios să se caute pentru fluxurile comerciale nişte drumuri pe care China să le poată controla ea însăşi, în loc de a sconta pe bunăvoinţa altora?

Aceasta era preocuparea prinţului Zhu Di, mezinul fondatorului dinastiei, iar convingerea sa era gata făcută: dacă se voia să se păstreze prosperitatea imperiului, singura soluţie era de a se înlocui drumurile comerciale terestre, care străbăteau Asia centrală, cu căi maritime. Pentru a atinge acest obiectiv, trebuia cu orice preţ să se construiască o flotă capabilă să asigure stăpânirea mărilor.

În 1402, prinţul a luat puterea cu forţa şi s-a proclamat împărat, adoptând titlul de Yongle, „Fericire perpetuă". Aşa era tradiţia la monarhi, să dea domniei lor o deviză menită să le rezume ambiţia. Cea a lui Zhu Di era prin urmare de a asigura o prosperitate durabilă imperiului. Dar n-a izbutit. Formidabila-i tentativă de renaştere s-a soldat cu un eşec. Nu din pricina duşmanilor din afară, ci din cauza incapacităţii clasei conducătoare confucianiste din epocă, conservatoare până la imobilism, de a regândi locul Chinei în lume şi relaţiile

ei cu ceilalți. Cu trecerea timpului, domnia lui Zhu Di se vădește a fi fost o scurtă paranteză – câțiva ani de luciditate, urmați de un lung somn agitat.

Într-o perspectivă globală, deșteptarea avortată a gigantului din Asia reprezintă o cotitură decisivă în mersul întregii omeniri, de vreme ce exact în acel moment, când se zărea Il Quattrocento, Occidentul și-a început irezistibila ascensiune către supremația globală.

Nu e deci întâmplător dacă artizanii noii renașteri a Chinei, începând cu Deng Xiaoping și Xi Jinping, au văzut în acea pagină a istoriei lor, veche de șase veacuri, un model, o referință și un izvor de inspirație.

Zhu Di era un vizionar și un constructor fără pereche. El a instalat puterea imperială la Pekin, dându-i orașului numele actual, Beijing, care înseamnă pur și simplu „capitala de la miazănoapte". A început să clădească acolo ceea ce se cheamă astăzi Orașul interzis și a restaurat Marele Zid, care începea să cadă în ruină; de altminteri, lui i se datorează fortificațiile mai solide pe care vizitatorii le mai admiră încă. Poruncise de asemenea să se alcătuiască o uriașă enciclopedie, care număra douăzeci și două de mii de intrări și din care n-au mai rămas, din păcate, decât vreo câteva fragmente risipite pe glob. Dar proiectul său cel mai ambițios a fost construirea marii flote imperiale, menită să asigure Chinei stăpânirea mărilor.

Misiunea aceasta i-a fost încredințată amiralului Zheng He, deja menționat la începutul cărții de față și a cărui soartă avea să se dovedească și mai uimitoare decât cea a însuși împăratului.. Provenit dintr-o familie

de înalți funcționari musulmani originari din Buhara și dedicați de șase generații slujirii suveranilor mongoli, viitorul amiral s-a născut în 1371, în cel mai rău moment pentru ai săi, căci moștenitorii lui Kubilai tocmai fuseseră răsturnați, iar servitorii lor loiali erau de-acum alungați.

Numele-i de la naștere era Ma He. „Ma" este un patronim frecvent la musulmanii chinezi, deseori o formă prescurtată de la Mahmud sau Muhammad. Tatăl și bunicul său se numeau amândoi Ma Hagi, ceea ce dă de crezut că făcuseră împreună un pelerinaj la Mecca.

Un strămoș de-al lor, pe nume Chamseddin, fusese guvernator în Yunnan, iar familia se bucura de mare prestigiu în provincie. Dar când, în 1381, dinaștii Ming au trimis o armată spre a-și stabili autoritatea și a-i alunga pe demnitarii vechiului regim, tatăl lui Ma He a fost ucis, iar copilul, în vârstă de zece ani, luat în captivitate, apoi sălbatic castrat, cum se făcea pe-atunci pentru a împiedica din partea clanurilor rivale vreo descendență.

Pradă nefericirii, Ma He a avut însă un noroc nesperat: cel de a fi afectat în serviciul lui Zhu Di, cu unsprezece ani mai mare ca el, care a înțeles repede că avea de-a face cu un băiat prea puțin obișnuit și care l-a îndrăgit. I-a încredințat responsabilități din ce în ce mai grele, punându-l curând în fruntea casei sale princiare, o funcție ce-i revenea adesea unui eunuc de rang înalt și care făcea din el mâna dreaptă a stăpânului. În exercitarea acestei sarcini, s-a luat obiceiul de a-l numi „eunucul San Bao" – „eunucul cu Trei Giuvaiere" sau „cu Trei Protecții".

Pe deasupra acestor funcţii civile, Ma He s-a ales şi cu comanda unor unităţi militare importante, sarcină de care se achita de fiecare dată cu inteligenţă şi curaj. În amintirea unei bătălii în care se ilustrase prin bravură, într-un loc numit Zhenglunba, în împrejurimile capitalei, stăpânul său începu să-i spună afectuos Zheng He, ceea ce-i va deveni numele onorific.

Dar misiunea care i-a adus un renume durabil şi un loc în Istorie a fost evident construirea şi comandamentul marii flote.

*

La drept vorbind, nici amiralul, nici suveranul nu aveau nici cea mai mică experienţă în treburile mării. Hotărârea de a se înzestra cu o astfel de armadă fusese luată din raţiuni pur strategice, după o evaluare raţională a ameninţărilor ce pândeau comerţul extern al Chinei şi a mijloacelor de a le face faţă. Dacă voia să-şi păstreze controlul schimburilor cu restul lumii, Imperiul de Mijloc trebuia să se metamorfozeze obligatoriu într-o mare putere maritimă, ceea ce necesita cât mai repede posibil construirea unei flote cum nu se mai văzuse alta până atunci.

Era o sarcină titanică şi care cerea nu un navigator priceput, ci un organizator fără pereche, care să pună pe picioare şantiere navale unde să se construiască sute de nave, să recruteze căpitani buni şi mii de marinari, să găsească traducători capabili de a comunica cu popoarele ce vor fi întâlnite, să pună să se fabrice obiectele – de porţelan, mătase, jad sau hârtie – ce vor fi duse spre a fi vândute şi care să ştie ce produse ar trebui

cumpărate în porturile străine, să atașeze flotei o forță armată în stare s-o apere, fără a-i da prin aceasta ținuta unui corp expeditionar pornit să cucerească țări străine. Într-un cuvânt, era nevoie de cineva care să posede totodată însușirile unui șef militar, ale unui administrator civil, ale unui diplomat, ale unui negustător, ale unui explorator și ale unui om de Stat. Trebuia de asemenea să știe să mențină tot timpul un echilibru subtil între chibzuință și cutezanță.

Această misiune, cea mai delicată a domniei sale, Zhu Di i-a încredințat-o singurului om din anturajul său care i s-a părut capabil de a se achita de ea.

Flota amiralului Zheng He ar merita să i se consacre lungi expuneri, atât pentru viziunea strategică ce o însuflețea, cât și pentru realizările sale. Am avut prilejul de a-i evoca dimensiunile impresionante, numărul de nave, dimensiunile lor și pe cei douăzeci și opt de mii de oameni pe care-i transporta. Citind diversele relatări care i-au fost consacrate, nu poți fi decât impresionat de inventivitatea, competența și, oarecum, modernitatea ce a caracterizat operațiunea, de faptul că o ambarcațiune era în întregime folosită la gestionarea apei potabile, cu misiunea de a se aproviziona cu ea de fiecare dată când putea și a o distribui circulând de la o navă la alta, de faptul că existau, pe navele mai mari, care măsurau peste o sută douăzeci de metri în lungime și cincizeci în lățime, ferme plutitoare în care erau crescute anumite animale și cultivate anumite plante cărora marinarii nu voiau să le ducă lipsa, că toate vasele mari dispuneau de hărți maritime și de busole magnetice, sau că anumite ambarcațiuni posedau niște compartimente

etanșe, inspirate din structura bambusului și care le protejau de infiltrații.

Dacă odiseea marii flote ni se pare astăzi demnă de admirație, ea nu era percepută la fel de demnitarii curții imperiale. Mulți dintre ei judecau că aventura era extrem de costisitoare și că sărăcea țara în loc s-o îmbogățească. Insensibili la mizele strategice ale operațiunii, nu vedeau în ea decât un capriciu ruinător. Faptul că amiralul adusese de pe coastele africane o girafă amuzase galeria, iar pictorii au lăsat superbe reprezentări ale animalului minunat, dar vechii funcționari își încruntau sprâncenele cu dispreț.

Când Zhu Di a murit în 1424 și a fost înlocuit de fiul său Zhu Gaochi, acesta a anunțat de îndată că expedițiile maritime nu vor mai continua. Din punctul lui de vedere, ansamblul proiectului se îndepărta grav de învățătura lui Confucius, care recomanda modestia și frugalitatea și dezaproba orice ostentație.

Zheng He abia își încheiase al șaselea voiaj, care-l dusese către țara somalezilor și până în Zanzibar. I s-a adus la cunoștință fără menajamente că aventura era de-acum încheiată. Dar noul împărat muri la rândul său subit de o criză cardiacă, după numai nouă luni de domnie, iar propriul său fiu, care i-a succedat, se vădi mai puțin ostil față de ideile bunicului său Zhu Di. După oarece șovăială, își reînnoi încrederea în Zheng He, îngăduindu-i să organizeze un al șaptelea voiaj, care-l duse până la Strâmtoarea Ormuz și care avea să fie ultimul, căci amiralul muri pe drumul de întoarcere, la Calicut, pe coasta indiană a Malabarului, în 1433.

Când tânărul monarh a decedat la rându-i doi ani mai târziu, lăsându-i tronul unui băiețaș de șapte ani, demnitarii Palatului au fost în măsură să pună capăt, o dată pentru totdeauna, aventurilor marii flote. S-a poruncit distrugerea ei, li s-a interzis chinezilor să construiască nave capabile de a ieși în largul mării și s-a împins înverșunarea până la a se arde hărțile maritime și toate documentele referitoare la expediții.

Numai faptul de a evoca isprăvile lui Zheng He a fost de-acum socotit ca un act de nesupunere, iar cronicarii care nu voiau să aibă necazuri evitau să vorbească despre ele. Se știe că doi sau trei însoțitori ai amiralului, printre care principalul său traducător, Ma Huan, au lăsat descrieri a ceea ce văzuseră, dar scrierile lor au fost păstrate doar fragmentar și prea puțin răspândite. Către sfârșitul secolului al XVI-lea, un om de litere pe nume Luo Maodeng a publicat o lucrare intitulată *O relatare a voiajului către Vest al eunucului San Bao*, care se sprijinea pe amintirile păstrate în familiile marinarilor, ca și pe documentele scăpate de la distrugere, amestecându-le însă și cu ficțiune. Romanul, căci asta era, a cunoscut un oarecare succes, dar adevărata istorie a epopeii maritime a rămas în mare parte necunoscută până ce artizanii noii deșteptări a Chinei din secolul XX au repus-o la loc de onoare.

Există totuși în literatura mondială o operă ce perpetuează, în felul ei, ecoul acelor expediții – sunt călătoriile lui Sindbad marinarul. La prima vedere, lucrul pare imposibil, de vreme ce, în *O mie și una de nopți*, aceste aventuri sunt presupuse a se situa pe timpul marilor califi abbasizi, la șase veacuri înainte de Zheng

He. Dar cercetătorii care au studiat chestiunea n-au găsit nici o menţionare a lui Sindbad în manuscrisele anterioare secolului al XV-lea, ceea ce, la reflecţie, se-nţelege lesne. Într-adevăr, este puţin probabil ca asemănarea între numele Sindbad şi San Bao să se fi datorat unei simple coincidenţe sau concordanţa dintre cele şapte voiaje ale unuia şi cele şapte voiaje ale celuilalt să fi fost fortuită, mai ales când se ştie că regiunile vizitate de amiralul chinez, precum India, Persia sau Peninsula Arabică, sunt exact cele în care s-au născut *O mie şi una de nopţi*.

Trebuie să le lăsăm specialiştilor sarcina de a desluşi restul poveştii. Dar în termeni de simboluri, voiajele amiralului Zheng He au făcut o întoarcere remarcată în memoria colectivă a Chinei şi rezonabil este să credem că nu vor mai recădea în uitare.

2

După ce şi-a sabordat deliberat armada oceanică, chiar atunci când drumurile terestre ale Asiei deveniseră riscante, China a cunoscut de îndată o reducere masivă a schimburilor sale cu restul lumii.

Detractorii lui Zhu Di înfăţişau această izolare ca pe o reîntoarcere la situaţia „neprihănită" dinainte, ceea ce nu corespundea realităţii, căci dacă ideea unei superiorităţi a Imperiului de Mijloc faţă de „barbari" era solid ancorată în mintea conducătorilor şi a celor administraţi de ei, oamenii se fereau să deducă de aici că nu era nevoie să facă negoţ cu sus-numiţii „barbari". Spre a ne convinge, ajunge să amintim de epoca descrisă de Marco Polo la sfârşitul secolului al XIII-lea, când puterea se afla în mâinile suveranilor mongoli, iar capitala lor de vară, Shangdu, misterioasa Xanadu, trăia în ritmul caravanelor şi atrăgea de foarte departe vizitatorii fascinaţi. „La Xanadu, Kubilai Han pusese să se construiască un maiestuos dom al plăcerilor. Era un spectacol miraculos şi rar...", fantasma încă, peste secoli, poetul Samuel Coleridge.

S-ar putea evoca şi alte epoci, mult mai vechi, care stau toate mărturie a unei evidenţe: miticele „drumuri ale mătăsii" au prilejuit tot timpul, încă din Antichitate, schimburi intense între China şi numeroşii ei parteneri,

îndepărtaţi ori apropiaţi, precum India, Transoxiania, Persia, Egiptul, Grecia şi aşa mai departe. Circulaţie a mărfurilor, desigur, ca mătăsurile, porţelanul, ceaiul sau mirodeniile; circulaţie a credinţelor de asemenea, ca budismul, maniheismul, iudaismul, creştinismul nestorian sau Islamul; şi transmitere continuă de cunoştinţe şi priceperi în numeroase domenii, de la arboricultură până la fabricarea hârtiei...

„Barbarii străini" au învăţat multe din China, iar ea a învăţat multe de la ei. Abia când s-a rupt de lume, după distrugerea marii flote, ea a început să decadă iremediabil. Îi vor trebui patru secole ca să-şi dea seama de asta şi un secol şi jumătate ca să se ridice sau ca să înceapă să se ridice.

Această încetineală se explică, în parte cel puţin, prin faptul că ţara a traversat, din secolul al XV-lea până în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, o perioadă de relativă stabilitate, care i-a amorţit mintile şi a disimulat semnele declinului.

Fără îndoială că succesorii împăratului vizionar se înşelaseră amarnic repudiindu-i „aventurismul" şi „extravaganţele" şi distrugând superbele nave a căror construcţie o comandase, dar numai cu timpul reacţia lor retrogradă s-a vădit a fi fost o eroare fatidică.

La început, nu se discreditaseră cu adevărat. Dădeau chiar impresia că guvernează cu chibzuinţă. Digurile erau reparate cu regularitate, inundaţiile erau mai puţin frecvente, recoltele erau bune şi populaţia prinsese să crească rapid: sub domnia lui Zhu Di, China număra optzeci de milioane de suflete, ceea ce reprezenta o cincime din locuitorii planetei; patru secole mai târziu, avea deja trei sute treizeci de milioane, adică o bună

treime din omenirea de atunci. E doar un ordin de mărime, istoricii necăzând de acord asupra cifrelor exacte, însă tendința este indiscutabilă. Populația sporea într-un ritm susținut, ceea ce dovedea o anumită prosperitate și un grad de bună guvernare, dar anunța deopotrivă pentru țară unele necazuri în viitor. Prin faptul că suprafețele cultivabile erau prea puțin extensibile și productivitatea nu se îmbunătățea mult, majoritatea familiilor de țărani, silite să hrănească guri suplimentare, cu greu o scoteau la capăt. Colectarea impozitelor aducea tot mai puține fonduri Trezoreriei imperiale și stârnea proteste, uneori chiar răscoale armate în satele sărăcite.

Astfel de probleme nu erau noi în China, erau chiar recurente și n-ar fi avut consecințe majore dacă ansamblul omenirii ar fi evoluat încă peste tot cu aceeași lentoare. Dar nu era cazul. Odată cu Renașterea, apoi cu Revoluția Industrială, Europa schimbase ritmul Istoriei – pentru ea însăși, desigur, însă și pentru restul lumii, inclusiv în Imperiul de Mijloc.

Deși profundă și puternică, transformarea lumii nu era totdeauna ușor de perceput. Atunci când conducătorii chinezi priveau în jurul lor, vedeau o Japonie și o Coree la fel de izolaționiste ca ei înșiși, și care vor rămâne așa până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demnitarii curții imperiale aveau motive serioase să creadă că ordinea „imuabilă" a lucrurilor putea să se mențină încă.

*

Prin mijlocirea călătorilor și în principal a negustătorilor, deșteptarea Europei avea s-o provoace pe cea a Chinei – mai întâi lin, apoi brutal.

Vizitatorii se înmulțiseră de la Marco Polo și a sa *Descriere a lumii* încolo. Exista firește o fascinație aparte pentru misteriosul colos din Asia, dar e adevărat și că europenii parcurgeau de-acum întregul pământ și că aveau pentru toate ținuturile, din Amazonia la izvoarele Nilului și de la imensitățile siberiene la fericita Arabie, o curiozitate insațiabilă. Botaniști, pictori, misionari sau comersanți, toți erau puțin aventurieri, puțin exploratori, și mai erau, conștient ori nu, instrumentele, agenții și iscoadele cuceririi lumii de către „omul alb".

Erau personaje de tot felul: bandiți, tâlhari, pramatii, dar și ființe de o înaltă statură intelectuală și morală. Printre cei din urmă, unul de seamă a fost fără îndoială iezuitul italian Matteo Ricci, o mare figură a umanismului și universalismului.

Născut în 1552 în Statele Papale, ajuns în China la vârsta de douăzeci și nouă de ani, s-a cufundat cu fascinație în civilizația-i milenară, studiidu-i literatura, artele, relieful, istoria și învățăturile vechilor înțelepți. Misiunea sa primă era propagarea creștinismului. În acest scop, s-a străduit să-și adapteze mesajul așteptărilor și obișnuințelor de exprimare ale interlocutorilor săi, de pildă desemnându-l pe Dumnezeu cu numele de *„Tiānzhǔ"*, „Seniorul Cerului", formulare ce avea rezonanțe în cultura chineză.

În paralel, a tradus în latină scrierile lui Confucius, spre a le face cunoscute în Europa. Visa să construiască pasarele între cele două sisteme de credință, ceea ce a stârnit nedumeriri. Mulți coreligionari ai săi vedeau în demersul lui dacă nu o erezie sau o trădare, cel puțin o capitulare intolerabilă în fața „idolatriei" și a „superstițiilor locale". A fost sever criticat în sânul Bisericii

catolice, unde s-a așteptat până în secolul XXI înainte de a se decide canonizarea sa. La ora la care scriu rândurile de față, procesul este în curs...

Din umilul meu punct de vedere, el merită toate onorurile. Într-adevăr, sunt convins că viața și opera lui Matteo Ricci reprezintă cea mai ambițioasă tentativă întreprinsă vreodată de un om ca să apropie și reconcilieze marile civilizații ale planetei.

Bineînțeles, atitudinea lui era prea puțin reprezentativă pentru comportamentele și mentalitățile contemporanilor săi. Nu toată lumea avea, din păcate, aceleași vederi înalte, nici printre europeni, nici printre chinezi. La unii, pofta de câștig nu făcea decât să sporească, în pofida tuturor regulilor morale, și era menită să atingă culmi de aviditate și cinism, iar la alții, îngustimea minții și disprețul față de tot ce era „barbar", adică străin, făcea dificilă instaurarea unor relații umane sănătoase, întemeiate pe drept și rațiune.

Această adâncă prăpastie de neînțelegere mutuală avea să fie ilustrată, la finele secolului al XIX-lea, de un episod memorabil, totodată emblematic și traumatizant, și care s-a fixat pentru foarte mult timp în memoria colectivă.

Împăratul din acel moment, Qianlong, din dinastia manciu Qing, își sărbătorea în septembrie 1793 a optzeci și doua aniversare, iar Marea Britanie a crezut de cuviință să-i trimită un ambasador însărcinat să-i transmită urări de viață lungă și de prosperitate din partea regelui George al III-lea. Emisarul trebuia să profite de ocazie pentru a-i propune monarhului strângerea legăturilor între cele două țări și punerea schimburilor lor comerciale pe temeiuri stabile. Misiunea i-a fost

încredințată Lordului George Macartney, un aristocrat irlandez care exercitase deja funcțiuni în Indiile britanice, în special la Madras, unde se dovedise competent și abil.

Sconta să conducă ambasada în China cu aceeași îndemânare, însă apreciase prost subtilitățile sarcinii. Era convins, de exemplu, că în calitate de reprezentant al suveranului unui imperiu „în care soarele nu apunea niciodată", conform formulei consacrate, se putea înfățișa dinaintea „Fiului Cerului" într-un mod deferent, dar demn, și fără să trebuiască să se prosterneze de nouă ori, cum trebuiau să facă vizitatorii obișnuiți.

Dar în ochii împăratului Chinei, regele Angliei, care guverna „o insulă îndepărtată ruptă de lume de vaste întinderi de mare", nu era defel egalul său. Trimisul lui nu trebuia să spere la un tratament de favoare, iar darurile aduse cu sine constituiau pur și simplu tributul pe care orice vasal trebuia să-l depună la picioarele unui suzeran.

Nesatisfăcut de a-l fi umilit pe Macartney, împăratul i-a adresat lui George al III-lea însuși o lungă misivă menită „a risipi orice ambiguitate" și a fixa „pentru totdeauna" regulile jocului. Tonul de care s-a folosit va lăsa urme asupra relațiilor Chinei cu Occidentul.

„Celestul nostru Imperiu", a scris Qianlong, „posedă totul din belșug înăuntrul hotarelor sale și nimic nu-i lipsește. Nu are deci nevoie să aducă din afară ceea ce produc barbarii. Totuși, dat fiind că ceaiul, mătasea și porțelanul sunt necesități absolute pentru națiunile europene, am îngăduit, ca un semn de favoare, stabilirea unor grupuri de negustători străini la Canton, încât nevoile voastre să fie satisfăcute și țara voastră să-și obțină astfel partea din binefacerile pe care noi le oferim

cu generozitate. Numai că ambasadorul vostru a înfățișat acum noi cereri care ignoră complet principiul nostru de a le acorda aceeași bunăvoință tuturor străinilor.

Anglia voastră nu e singura națiune care face negoț la Canton. Dacă alte națiuni, urmându-vă exemplul prost, s-ar pune să-mi bâzâie la ureche rugăminți nesăbuite, cum aș putea să continui a le trata cu indulgență? Cu toate astea, eu nu uit că veniți de pe o insulă îndepărtată ruptă de lume prin vaste întinderi de mare, ceea ce vă scuză ignorarea uzanțelor Celestului nostru Imperiu. În consecință, i-am însărcinat pe miniștrii mei să-l lămurească pe ambasadorul vostru în această privință...".

Scrisoarea adăugea că, neavând încredere în emisar ca să-i explice cu fidelitate regelui său poziția chineză, împăratul se hotărâse s-o facă el însuși, spre a evita orice neînțelegere – o „clarificare" ce se dubla de un avertisment sever, pentru cazul în care britanicii ar fi tentați să sfideze interdicțiile enunțate de Imperiul de Mijloc acostând în alte porturi decât cel din Canton: „Negustătorii voștri nu vor fi niciodată autorizați să debarce și nici să locuiască altundeva, căci vor face obiectul unei expulzări imediate. Vor fi făcut un lung voiaj degeaba. Să nu spuneți că n-ați fost prevenit la timp! Luați act de aceasta și nu dați dovadă de nici o neglijență!"

Poziția Fiului Cerului era într-adevăr foarte clară, însă efectul ei a fost la antipodul a ceea ce spera el. Mai curând decât să-i descurajeze pe englezi și să le facă frică, n-a făcut decât să-i întărească în dorința lor de a cuceri acea vastă piață prin toate mijloacele.

Pe vremea aceea și în pofida neînțelegerilor puse în lumină de nefericita ambasadă a Lordului Macartney, negustătorii străini stabiliți în Imperiul de Mijloc își

câştigau foarte bine traiul. Cumpărau produsele locale pe care le plăteau cu bani peşin, apoi le revindeau în Europa, unde numeroşi consumatori îmbogăţiţi din comerţ şi industrie, sensibili la mode şi în căutarea exotismului, erau gata să plătească cât li se cerea ca să-şi procure mărfurile venite de departe. Iar chinezii găseau şi ei avantaje în aceste tranzacţii. Meşteşugarii lucrau bine, intermediarii se puneau în mişcare, iar Tezaurul imperial prelevа drepturi vamale substanţiale. Una peste alta, toată lumea avea de câştigat.

Faza pernicioasă a relaţiilor nu s-a ivit decât în primele decenii ale secolului al XIX-lea, atunci când unii britanici, descoperind că populaţia locală dăduse de gustul opiului, au hotărât să pună în aplicare un fel de comerţ triangular, infinit mai lucrativ decât cel prevalent până atunci. Astfel, în loc să plătească mătăsurile, de pildă, cu propriii lor bani, negustorii le vindeau chinezilor opiu, pe care-l aduceau din India, şi cumpărau mătăsurile cu banii câştigaţi astfel; cu alte cuvinte, ei plăteau produsele chineze cu banii sustraşi de la chinezii înşişi şi fără să achite ceva Tezaurului imperial...

Traficul de opiu a luat foarte repede proporţii nemaipomenite. Cu începere din 1820, drogul devenise primul produs de import în China şi partea sa nu înceta să crească, golind ţara de rezervele-i de bani şi pricinuind o mare mizerie în populaţie. Milioane de locuitori se dedau acestui consum, îndeosebi în rândul elitelor şi în cadrul administraţiei imperiale înseşi.

Faţă cu această dublă calamitate, umană şi financiară, autorităţile s-au decis să reacţioneze cu severitate.

3

Un funcţionar de rang înalt, Lin Zexu, a fost trimis degrabă la Canton în 1839, cu misiunea de a regla cu orice preţ spinoasa problemă.

Nu era un personaj obişnuit. Erudit, fin om de litere, autor al mai multor lucrări în diverse discipline, era socotit de contemporanii săi ca fiind un ins integru, devotat şi chibzuit. Înţelegând că timpurile se schimbaseră, ca şi raporturile de forţe, el îşi fixase sarcina de a-şi debarasa ţara de flagelul opiului fără să provoace inutil puternica Anglie. Astfel văzând lucrurile, se hotărâse să-i pedepsească sever pe traficanţii locali ca şi pe toxicomani, dar şi să stabilească în paralel un dialog cu britanicii, pe care încă nădăjduia să-i deturneze de la această activitate nefastă prin persuasiune.

Una din primele-i iniţiative a fost de a-i scrie, imediat după ce fusese numit, o lungă scrisoare reginei Victoria, abia urcată pe tron, ca să le ceară supuşilor ei să renunţe la traficul de opiu.

„Scopul negustorilor Dvs.", i-a spus el, „este de a realiza profituri şi realizează multe datorită produselor pe care li le furnizează chinezii. Oare aşa îşi recompensează ei binefăcătorii? Trimiţându-le otravă? Poate că n-au intenţia de a le dăuna, dar sunt atât de obsedaţi de câştigul material că nu le mai pasă absolut deloc

de răul pe care-l pot pricinui altora. N-au deci nici un fel de conştiinţă? Vreau să spun că la Dvs. opiul este strict interzis, ceea ce arată fără echivoc că ştiţi cât de nocivă este această substanţă. De vreme ce nu doriţi ca opiul să dăuneze propriei Dvs. ţări, de ce acceptaţi să introduceţi acest rău în alte ţări, precum China?"

Pe lângă apelul la raţiune şi la simţul moral, Lin agita şi o ameninţare la adresa comersanţilor englezi. Îi menajase până atunci, îi spuse el reginei, dar se pregătea să-şi schimbe atitudinea: „Ucigaşul unei singure persoane este pasibil de pedeapsa cu moartea; închipuiţi-vă câte persoane a ucis opiul! Este raţiunea de-a fi a noii noastre legi, care stipulează că orice străin care aduce opiu în China va fi condamnat la moarte prin spânzurare sau decapitare. Scopul nostru este de a elimina această otravă o dată pentru totdeauna, pentru binele întregii omeniri".

Totul dă de crezut că regina Victoria n-a primit niciodată această scrisoare. Cei care trebuiau să i-o transmită au spus că o rătăciseră. Dar *Times* de la Londra a regăsit-o şi a publicat-o *in extenso*, ferind-o astfel de a cădea în uitare.

Obiectivul lui Lin Zexu era de a-şi pune lupta împotriva opiului într-un context etic, demonstrând că ţara sa se bătea pentru dreptate şi decenţă, pe când Anglia nu acţiona decât cu cinism şi aviditate, şi el a izbutit efectiv să se ridice la un înalt nivel moral, ceea ce însă nu l-a împiedicat să iasă din această înfruntare învins şi umilit.

Puţin după ce-şi luase în primire funcţia, el a făgăduit să le acorde negustorilor o amnistie totală dacă-şi vor remite stocurile de opiu autorităţilor în trei zile şi

se vor angaja solemn să nu se mai dedea la acest trafic. Ca încurajare, le-a propus să le înlocuiască simbolic fiecare ladă de drog cu cinci livre și jumătate din cel mai bun ceai.

Când negustorii au optat pentru a-i ignora oferta, Lin a ridicat tonul, amenințând să-i execute pe doi dintre ei. Ei au consimțit atunci, fără nici o tragere de inimă, să-i livreze o cantitate mică de opiu, abia doi la sută din ce păstrau în depozitele lor. Înfuriat fiindcă fusese tratat cu atât de puțină considerație, el le-a cerut forțelor de ordine să blocheze accesul la zona unde se găseau atelierele companiilor britanice, interzicând oricui să intre sau să iasă de-acolo.

Simțind că responsabilul chinez era gata să meargă până la capăt, negustorii au acceptat atunci să-i livreze douăzeci de mii de lăzi cu opiu, cântărind peste o mie trei sute de tone, ceea ce reprezenta de astă dată aproape totalitatea stocurilor lor.

Pentru a-și celebra succesul și a impresiona puternic mințile tuturor, Lin s-a decis să distrugă drogul în cursul unei ceremonii publice solemne la care au fost poftiți demnitarii Curții, reprezentanții rezidenților străini, precum și populația locală.

Pe un promontoriu dominând delta Fluviului Perlelor, în apropiere de orașul Humen, într-un loc numit „Gura Tigrului" sau „Gupa", el a poruncit să se sape trei șanțuri uriașe, în care a pus să se verse un amestec de sare și var. Ritualul putea începe.

Hamalii aduceau lăzile cu opiu, care erau apoi vărsate una după alta în șanțuri și cufundate într-o cantitate mare de apă. Lucrătorii agitau totul cu niște prăjini lungi, până se obținea un amestec albicios care

era după aceea evacuat prin ecluze către plaja vecină, spre a fi dispersat în apa fluviului.

S-a continuat aşa ceasuri la rând, sub privirile uluite ale asistenţei; dar, la apusul soarelui, numai o infimă parte a drogului fusese „scursă" astfel. Pentru cele douăzeci de mii de lăzi, a fost nevoie ca sute de muncitori să trudească fără oprire timp de douăzeci şi două de zile înainte de a le da de capăt.

La 26 iunie 1839 abia a putut Lin să proclame solemn că tot stocul de opiu fusese distrus şi că misiunea lui fusese deci îndeplinită cu succes. Această dată avea să fie desemnată de Naţiunile Unite, un secol şi jumătate mai târziu, drept Ziua mondială a luptei împotriva traficului de droguri. În prelungirea evenimentului, o imensă statuie a lui Lin Zexu va fi ridicată în Manhattan, în centrul cartierului chinez din New York. Pe soclu – o inscripţie succintă în engleză şi în chineză: „Spuneţi nu drogurilor".

Lin şi-a câştigat indiscutabil locul în Istorie; dar după cutezătoarea demonstraţie de autoritate organizată pe malul Fluviului Perlelor, el nu va mai cunoaşte până la sfârşitul vieţii nici un alt moment de glorie.

Într-adevăr, negustorii britanici au reacţionat la distrugerea stocului lor de opiu adresându-i o petiţie Prim-ministrului, Lord Palmerston, ca să se plângă de autorităţile chineze a căror comportare demonstrase, spuneau ei, dispreţ faţă de libertatea comerţului, ca şi de proprietatea privată.

Doleanţele lor au provocat o dezlănţuire a şovinismului în Anglia. S-au ţinut adunări turbulente în special la Londra şi la Manchester, la care s-a cerut guvernului

să „răzbune insulta adusă Imperiului britanic" și să reacționeze cu fermitate și celeritate spre a-i pedepsi pe chinezi, care credeau că pot batjocuri cu nerușinare Coroana.

Palmerston împărtășea pe de-a-ntregul aceste sentimente. La sfârșitul anului 1839, o importantă escadră militară a fost trimisă grabnic în China. Număra douăzeci de nave de război și douăzeci și șapte de nave de transport al trupelor, cu patru mii de oameni la bord. Prima ei misiune era de a bloca portul din Canton până ce autoritățile locale ar fi acceptat o serie de cereri, și mai ales ca opiul confiscat și distrus să fie înlocuit cu o cantitate echivalentă ori compensat „la justa-i valoare".

Primul Război al Opiului tocmai începuse, inaugurând pentru chinezi unul din cele mai sumbre capitole ale lungii lor istorii. Chiar de vor deveni mâine cel mai puternic popor de pe pământ, niciodată nu vor putea uita cei „o sută de ani de umilire națională" pe care i-au suferit din partea englezilor și a tuturor occidentalilor, precum și din partea japonezilor și a rușilor, începând din anii 1840 și de-a lungul secolelor al XIX-lea și XX.

*

La sosirea escadrei engleze, responsabilii chinezi au început prin a respinge exigențele ce le fuseseră prezentate, dar până la urmă aveau să accepte niște condiții mult mai jignitoare, fiindcă n-aveau nici un mijloc de a se opune. De la sabordarea formidabilei flote a lui Zheng He, patru secole mai înainte, Imperiul de Mijloc nu mai avea nici o navă de război, abia câteva jonci vetuste, cu greu capabile să prindă bărcile contrabandiștilor, iar

porturile sale, care nu trebuiseră niciodată să se apere împotriva canonierelor, nu posedau nici o fortificație demnă de acest nume.

Într-un cuvânt, țara era practic dezarmată și ca în pielea goală. Britanicii puteau face ravagii prin ea după plac, cu deplină impunitate, și n-aveau nici o intenție de a se priva s-o facă. Au spulberat slabele forțe care încercau să-i înfrunte; au ocupat Cantonul și și-au înfipt drapelul pe locurile în care Lin Zexu îi „umilise"; apoi au cucerit marele oraș Nanking, pentru a constrânge autoritățile să semneze, în decembrie 1842, cel dintâi dintre „tratatele inegale" ce aveau să lege fedeleș China.

Documentul stipula că Imperiul de Mijloc trebuia să plătească șase milioane de dolari de argint spre a-i indemniza pe comercianții „spoliați" prin distrugerea stocurilor lor de opiu; trei alte milioane ca rambursare a diverse datorii; și douăsprezece milioane în plus ca „reparații de război" – sume ce grevau din greu o Trezorerie imperială deja aproape goală.

Pe deasupra, tratatul le acorda negustorilor britanici, care până atunci nu-și puteau exercita activitatea la Canton, dreptul de a se stabili de-acum în patru alte orașe portuare, între care Shanghai, și beneficiind de extrateritorialitate, ceea ce însemna că dacă vreunul dintre ei era acuzat de un delict, el nu putea fi judecat de tribunalele chineze.

O clauză complementară a documentului aloca în permanență Marii Britanii o insulă de pe coastă, situată la câteva mile marine de Canton. Era alintată cu un nume frumos, însemnând „limanul cu miresme de tămâie"; în dialectul local: „Hong Kong".

4

După zdrobirea-i răsunătoare de către canonierele engleze, China n-avea să mai cunoască, vreme de câteva generații, decât revolte care se terminau rău, reforme care se opreau brusc și conflicte armate care se încheiau invariabil cu noi umilințe.

În 1856, un al doilea Război al Opiului a fost declanșat. Incidentul ce l-a provocat sau i-a slujit de pretext a fost sechestrarea de către autoritățile locale a unui vas numit *Arrow*, bănuit de contrabandă și piraterie. Era o „lorcha", un tip de velier întâlnit adesea de-a lungul coastelor chineze și care poseda un greement de joncă pe o cocă de tip european. Multe astfel de ambarcațiuni se puneau sub protecția Angliei arborându-i pavilionul, pentru a se deda în totală impunitate la tot soiul de traficuri. De pe cea inspectată în octombrie 1856, doisprezece membri ai echipajului au fost arestați. Erau toți chinezi, însă britanicii au cerut eliberarea lor imediată, fiindcă navigau sub culorile lor. Nouă dintre ei fuseseră deja lăsați să plece când canonierele au început să bombardeze Cantonul.

Istoricii au convenit asupra adevăratului motiv al acestui război, anume convingerea ivită la Londra că tratatul încheiat după conflictul precedent nu-i era

suficient de favorabil şi că i se puteau „ameliora" clauzele, îndeosebi în privinţa opiului. Textele din 1842 nu menţionau narcoticul; cele ce aveau să fie semnate după „războiul cu nava *Arrow*" vor stipula explicit că vânzarea lui va fi de-acum autorizată în toată China.

Pentru a ajunge la acest rezultat, britanicii obţinuseră concursul Franţei lui Napoleon al III-lea şi de asemenea, într-o mai mică măsură, şi pe cel al Statelor Unite, anumiţi cetăţeni ai cărora participau activ la comerţul cu opiu. Mai multe mari averi americane se constituiseră datorită acestui trafic. Era cazul familiei Forbes, pionieri ai căilor ferate, şi al unui oarecare Warren Delano, al cărui nepot avea să devină, câteva decenii mai târziu, unul din cei mai mari preşedinţi americani; când citim, în unele biografii ale lui Franklin Delano Roosevelt, că bunicul său matern se îmbogăţise din comerţul cu opiu „pe vremea când acesta era licit", înţelegem cât era de important, pentru respectabilitatea naţiunilor şi a familiilor în cauză, ca autorităţile chineze să fi consimţit formal la libera circulaţie a narcoticelor pe teritoriul lor.

Pentru a smulge această concesie, britanicii şi aliaţii lor nu s-au mulţumit să ocupe Cantonul, ci au înaintat până la Pekin, capitala imperială, unde au comis o mârşăvie trist celebră: jefuirea Palatului de Vară.

Ceea ce era desemnat sub acest nume consta într-un vast ansamblu, întins în total peste trei sute cincizeci de hectare şi cuprinzând grădini, iazuri, monumente, temple, pavilioane, totul plin de tapiserii, bronzuri vechi, porţelanuri preţioase şi nenumărate obiecte de artă.

Printre minunățiile acestui sit era și un remarcabil palat în stil european, conceput în secolul al XVIII-lea de doi preoți iezuiți, italianul Giuseppe Castiglione și francezul Michel Benoist, la cererea unui împărat pasionat de exotism. Eleganta construcție, ce cuprindea arcade, pavilioane, fântâni și spații plantate cu flori, a fost, ca toate celelalte, jefuită, demolată, apoi incendiată de corpul expeditionar.

Când suveranul domnitor, Xianfeng, a fost informat, în decembrie 1860, de ceea ce tocmai se întâmplase cu Palatul de Vară, el a căzut instantaneu într-o stare de neurastenie din care nu și-a mai revenit. Mereu la pat, nevoind să vadă pe nimeni și nemaiocupându-se de treburile Statului, avea să moară de tristețe și deprimare câteva luni mai târziu. Avea de-abia treizeci de ani.

Răspunzându-i unui corespondent britanic, un anume „căpitan Butler", care-i scrisese ca să-l întrebe ce resimțea după victoria comună dobândită în China de cele două națiuni ale lor, Victor Hugo a scris în grabă aceste câteva rânduri: „Într-o zi, doi bandiți au intrat în Palatul de Vară. Unul a prădat, celălalt a incendiat. Și s-au întors în Europa, braț la braț, râzând. Asta-i povestea celor doi bandiți. Noi, europenii, suntem civilizații, iar pentru noi chinezii sunt barbarii. Iată ce i-a făcut barbariei civilizația. Imperiul francez a încasat jumătate din această victorie și astăzi etalează splendidul talmeș-balmeș din Palatul de Vară. Sper că va veni o zi în care Franța, eliberată și curățată, ve retrimite această pradă Chinei spoliate."

Palatul de Vară n-a fost restaurat decât fragmentar și foarte târziu, începând din ultimii ani ai secolului XX. Unele ruine au fost chiar lăsate ca atare, ca mărturie

a nebuniei oamenilor și a crimelor pe care le comit ei uneori din aviditate sau orbire.

Printre rarele obiecte exterioare adăugate de restauratorii sitului se află și un bust al lui Victor Hugo și în apropiere, pe un mic soclu, o carte deschisă pe care este gravat textul scrisorii sale către căpitanul Butler.

*

Succesele facile repurtate de Marea Britanie și aliații săi au aţâţat poftele celorlalte puteri, care au vrut și ele să obțină concesiuni teritoriale și avantaje comerciale. Când li se întâmpla chinezilor să crâcnească ceva sau să tragă de timp, erau făcuți „să asculte vocea raţiunii" printr-o demonstrație de forță.

Câteva naţiuni au practicat, mai mult sau mai puțin, această „diplomație a canonierelor"; în afară de cele mai sus citate, a fost cazul cu rușii, cu japonezii și cu germanii, care au obținut, pe vremea Kaiserului Wilhelm al II-lea, o concesiune teritorială împrejurul orașului Tsingtao, astăzi numit Qingdao, unde au implantat o fabrică de bere.

În sânul populației chineze, înfrângerile succesive, care coincideau uneori cu perioade de foamete, de epidemii ori de inundații devastatoare, au provocat numeroase dezordini. Printre cele mai remarcabile a fost revolta taipinilor, un termen care înseamnă, paradoxal, „marea pace", deși desemnează una din cele mai sângeroase răscoale din toate timpurile, cu un bilanț ce se ridică, după diverse estimări, la peste douăzeci de milioane de morți.

Obiectivele revoltei erau atât de cuprinzătoare încât unii istorici preferă să vorbească de ea ca de o veritabilă revoluție, totodată intelectuală, patriotică și socială, de vreme ce respingea valorile tradiționale ale confucianismului, denunța aviditatea puterilor străine și pasivitatea dinastiei domnitoare, proclama egalitatea sexelor și abolirea poligamiei, precum și a cutumei crude a bandajării picioarelor, și propovăduia colectivizarea bunurilor și justa repartizare a pământurilor, prefigurând în oarecare măsură revoluția comunistă din secolul următor.

Și mai uimitor, fondatorul mișcării, Hong Xiuquan, pretindea că e fratele mai mic al lui Isus Hristos și promitea să stabilească pe pământul chinez un „Regat celest" ce ar fi înlocuit puterea existentă. În fapt, partizanii săi, puternic motivați și uneori fanatizați, au cunoscut succese remarcabile, punând stăpânire pe vechea capitală Nanking și amenințând chiar Pekinul. Se estimează că la apogeul puterii sale „Mesia chinez" avea un milion de combatanți, bărbați și femei, sub ordinele sale. Timp de paisprezece ani, a constituit un adversar redutabil pentru puterea imperială, care a trebuit să solicite ajutorul britanicilor spre a-i veni de hac.

Revolta a fost în cele din urmă zdrobită și șeful ei harismatic și-a găsit moartea în împrejurări misterioase, poate otrăvit. Majoritatea chinezilor, care se temea de consecințele dezordinii și anarhiei, a răsuflat ușurată după eșecul răscoalei. Dar în sânul elitei mulți au văzut în această mare perturbare un simptom al răului pernicios ce le afecta societatea: jalnica-i inadaptare la realitățile vremilor moderne.

Tot ce se petrecuse în cursul deceniilor precedente arăta că în China era nevoie de o schimbare rapidă și profundă a viziunii privind Istoria și pe ea însăși, dacă voia să se protejeze de intruziunile puterilor, ca și de zdruncinările-i interne.

În aceeași epocă, Japonia vecină începea să se metamorfozeze. Zguduită de „vizita" comodorului Perry, silită să se deschidă către lumea externă și să-și dezvolte comerțul, ea tocmai se lansase în extraordinara aventură a „Restaurației Meiji". Realizările ei cele mai spectaculoase încă nu se vedeau, dar, pentru cei care căutau cu febrilitate remedii chinurilor endemice din China, exista acolo o cale promițătoare.

Printre cărturari și până în sălile capitonate ale Palatului imperial, se dezbătea mereu despre cel mai bun mod de a reforma Statul și instituțiile, de a scoate națiunea din letargie, de a o debarasa de arhaisme și de asemenea, înainte de toate, de a-i moderniza forțele armate.

Tema ce revenea neîncetat în conversații era cea a „Autoconsolidării"; unii evocau, ca în arhipelagul nipon, „restaurația" unei puteri imperiale reînnoite și revigorate; alții vorbeau fără ocoliș de necesara „occidentalizare" a Chinei.

Oricare i-ar fi fost denumirea, obiectivul era clar: scoaterea țării din impasul ei istoric, pentru a o angaja pe o cu totul altă cale și a-i evita noi umilințe.

5

Dacă necesitatea de a se moderniza era la fel de imperativă în China ca în Japonia, eforturile depuse pentru a ajunge la ea n-au dus la rezultate similare.

Între cei doi vecini existau diferenţe majore, nu numai ca dimensiune a teritoriilor şi a populaţiilor, nici numai pentru că unul este insular, iar celălalt continental. Determinantă pentru arhipelagul nipon a fost acea „conjuncţie ideală" de care beneficiase în ultima treime a secolului al XIX-lea, dintre un suveran tânăr, cutezător, energic, venerat de poporul său, şi o echipă de bărbaţi luminaţi, pasionaţi, devotaţi, hotărâţi să-şi scoată ţara din izolarea-i seculară spre a o ridica pe cele mai înalte culmi.

Nimic din asta nu exista în China acelei epoci. Dinastia Qing era la capătul puterilor, iar credibilitatea ei – serios ştirbită. I se reproşau compromisurile, tergiversările, înfrângerile. I se mai reproşa şi că era manciuriană, şi deci „străină".

Ultimii ei suverani aveau să aibă cu toţii un sfârşit jalnic, ca şi cum ar fi fost victime ale unui blestem. După cel care murise în urma jefuirii Palatului de Vară, tronul i-a revenit fiului său, care n-avea decât cinci ani, şi puterea reală a fost exercitată de mama lui, împărăteasa văduvă Cixi – al cărei nume se scria odinioară

Tseu-Hi în cărţile de istorie. Copilul a devenit împărat pe deplin puţin înainte de a şaptesprezecea sa aniversare, dar a murit câteva luni mai târziu de variolă.

Cum nu avea descendenţi, a fost pus pe tron unul dintre verii săi, în vârstă de trei ani, Guangxu, ceea ce i-a permis redutabilei regente să reia ferm în mâinile ei frâiele guvernării.

În ciuda intrigilor care agitau necontenit Palatul imperial, China a cunoscut atunci un anumit grad de modernizare. Cixi era conştientă de necesitatea reformării ţării spre a o scoate din marasm. Ea s-a vădit chiar o vreme ca fiind marea inspiratoare a schimbării. Avea suficient simţ politic pentru a pricepe că într-o perioadă de neorânduială precum cea străbătută de imperiu, trebuia să-şi făurească o imagine de reformatoare ca să-şi păstreze o legitimitate.

Curând avea să devină evident, în ochii întregii lumi, că modernizarea întreprinsă în China la crepusculul dinastiei manciuriene nu era comparabilă cu cea din era Meiji, însă, în anii ce au urmat celui de-al Doilea Război al Opiului şi sfârşitului revoltei taipinilor, lucrurile nu erau atât de clare. Mulţi contemporani, în Occident ca şi în Asia, erau convinşi că gigantul chinez, trezit brusc din somn, îl va pune repede la punct pe vecinul său arogant.

Momentul adevărului a fost conflictul sino-japonez din 1894-1895, deja evocat. Cauzată de rivalitatea celor două ţări având ca obiect Coreea, pe care şi una, şi cealaltă căutau s-o domine şi s-o vasalizeze, înfruntarea lor militară era, în oarecare măsură, şi o competiţie între două modernizări.

China și Japonia făcuseră în deceniile precedente eforturi considerabile de a se dota cu armate și flote moderne. Amândouă își creaseră arsenale ca să construiască la fața locului nave de război, în plus față de cele pe care le cumpărau din Europa, și amândouă apelaseră la experți occidentali, ofițeri, ingineri sau meșteșugari. Cum să-ți dai seama care dintre protagoniști se afla într-o postură mai bună decât celălalt? Observatorii aveau opinii diferite...

Derularea războiului a măturat rapid incertitudinile. Încă de la primele lupte, din iulie 1894, Japonia s-a dovedit de o superioritate decisivă, pe pământ ca și pe mare, iar după șase luni China a fost silită să arunce prosopul și să semneze cu „tânăra"-i vecină un tratat cu condiții umilitoare.

*

Împăratul Guangxu, în vârstă de douăzeci și trei de ani în momentul acestui dezastru, a fost profund traumatizat și descumpănit. Aplaudase eforturile de modernizare începute sub regența lui Cixi și le continuase cu sârguință după propria-i venire la putere. În chip vădit, reformele fuseseră insuficiente, tardive și prea puțin eficace.

Ce era de făcut în prezent pentru a ieși din impas? La această întrebare îngrijorătoare, suveranul a primit un răspuns foarte convingător când i-a acordat o audiență, la sfatul unor demnitari, unui strălucit cărturar de patruzeci de ani, pe nume Kang Youwei.

Era în 1898, iar vizitatorul i-a spus adevărul pe față. Dacă Japonia ne-a bătut, i-a zis el în substanță, e fiindcă

a îndrăznit să meargă până la capătul metamorfozei sale, pe când noi ne-am vădit a fi timorați. Nimic nu e încă pierdut, dar a venit timpul să ne venim în fire și să angajăm hotărât țara pe calea unei modernizări radicale și complete.

Înainte de sfârșitul întrevederii, împăratul s-a lăsat convins de către vizitatorul său de necesitatea lansării, cât mai repede, a unei revoluții cutezătoare și ample, perfect comparabilă cu cea din era Meiji.

În zilele și săptămânile următoare, Kang a elaborat în folosul suveranului un program amănunțit și foarte ambițios, care prevedea în special înlocuirea monarhiei absolute printr-o monarhie constituțională, modernizarea sistemului educativ, cu o insistență aparte asupra învățării științelor, încurajarea tinerilor, inclusiv a membrilor familiei domnitoare, de a călători în Occident și a studia în universitățile străine, raționalizarea și epurarea administrației imperiale, punându-se capăt sinecurilor, construirea unei vaste rețele de drumuri și căi ferate, lansarea unui program de industrializare a țării etc.

În istoria Chinei, această perioadă este numită „cele O Sută de Zile" și cam atât a durat, căci a început la 11 iunie 1898 și s-a încheiat la 21 septembrie – cincisprezece săptămâni amețitoare în cursul cărora tânărul împărat, înconjurat de o ceată de reformatori entuziaști, a încercat să recupereze în scurt timp marea întârziere în care se afla țara. Da, ca în Japonia... Însă paralela se oprește aici, căci opozițiile au fost feroce. Toți cei care se temeau de schimbare, care nu voiau să-și piardă statutul sau sinecura, priveau această agitație cu o mare neîncredere.

Împărăteasa văduvă, care deja se vedea dată la o parte, declasată, izolată sau chiar surghiunită, s-a pus să coalizeze nemulțumirile și a izbutit din plin. Recurgând uneori la scandaluri, alteori la rezistență pasivă, ea a împiedicat implantarea reformelor. În zadar tânărul monarh dădea directive, el nu era ascultat, iar consilierii săi și mai puțin.

Excedat și voind să pună capăt obstrucției, a decis să facă apel la armată și îndeosebi la un ofițer foarte respectat, generalul Yuan Shikai. Acesta comanda una dintre cele mai moderne unități ale armatei imperiale și părea câștigat de partea ideilor reformiste. În plus, spre norocul lui, fusese pus pe tușă de autorități în ajunul atacului japonez, ceea ce-l ferise de criticile ce-i vizau pe ceilalți șefi ai armatei învinse. Mulți chinezi spuneau chiar că, dacă Yuan ar fi fost lăsat în fruntea trupelor sale, el ar fi respins inamicul și ar fi schimbat cursul războiului.

Convocat la Palat, generalul s-a prezentat de îndată împreună cu oamenii săi, dar în loc s-o aresteze pe Cixi, cum i se ordonase să facă, a încheiat un acord cu ea și s-a dus să-l aresteze pe însuși împăratul, punând capăt brutal experienței celor O Sută de Zile.

În orele ce au urmat acestei lovituri de forță, toți artizanii reformei au fost hăituiți ca niște complotiști, iar dacă șeful lor, Kang Youwei, a izbutit să fugă – incidental, în Japonia –, propriul său frate a fost arestat, judecat sumar și imediat decapitat, odată cu cinci camarazi ai săi. În istoriografia chineză, sunt uneori numiți „Cei Șase gentilomi integri" – un epitaf emoționant, dar mișcarea celor O Sută de Zile era deja moartă și îngropată.

Întorcând situaţia în avantajul ei, Cixi a reluat aşadar puterea, pe care o va exercita, aproape singură, până în ultima-i zi, în timp ce împăratul, nepotul ei, avea să-şi petreacă restul vieţii în arest la domiciliu. Dar despre natura relaţiilor dintre cele două personaje părerile diferă, la fel ca şi despre împrejurările stranii ale dispariţiei lor, zece ani mai târziu.

Numeroşi vizitatori povestesc, de pildă, că atunci când se ţinea vreo adunare la Palat, împăratul era acolo şi asculta cu atenţie ce se spunea, chiar dacă nu intervenea. Regenta se aşeza totdeauna la locul de onoare, dar Guangxu stătea adesea lângă ea, ca un băiat cuminte.

Impresia pe care o lăsa era cea a unui om care-şi ducea povara cu răbdare. Spre deosebire de ce ar fi putut să se teamă, nu fusese omorât şi nici chiar destituit, iar câtă vreme nu ieşea din Palat, nu era maltratat. Desigur, mătuşa sa maternă ţinea frâiele puterii, dar avea treizeci şi cinci de ani mai mult decât el şi n-avea să trăiască veşnic, aşadar îşi putea aştepta rândul.

*

Între timp, în ţară situaţia nu înceta să se deterioreze. Ca reacţie la pierderea războiului cu Japonia şi de asemenea din pricina disperării provocate de eşecul mişcării reformiste, începând din 1899 s-a declanşat o rebeliune sângeroasă, condusă de o societate secretă violent ostilă străinilor. Membrii ei, care se numărau cu sutele de mii, practicau artele marţiale şi îşi spuneau „Pumnii în slujba dreptăţii şi concordiei". Noţiunea sugestivă de „pumni" explică denumirea ce le-a fost dată curând de occidentali: Boxerii.

La început, cei din urmă vituperau împotriva dinastiei domnitoare, pe motivul originii ei manciuriene. Când însă popularitatea a prins să le crească în rândul populației și unii demnitari din Palat s-au apropiat de ei, discursul li s-a modificat. De-acum s-au concentrat asupra resortisanților străini și îndeosebi asupra misionarilor creștini care înregistrau succese în sânul populației locale.

Numeroase incidente s-au produs prin țară și mai ales la Pekin, în cartierul legațiilor străine. Unul din cele mai grave a fost uciderea ministrului Germaniei de către niște soldați musulmani cunoscuți pentru loialitatea lor față de împărătească. Kaiserul i-a scris sultanului otoman ca să-i ceară să se folosească de influența sa, în calitate de Comandor al credincioșilor, pentru a calma înflăcărarea coreligionarilor săi din China.

La apogeul crizei, a intervenit un corp expediționar ce aduna reprezentanții a șase puteri europene, precum și ai Statelor Unite și Japoniei – un episod care va deveni celebru câteva decenii mai încolo datorită filmului hollywoodian *55 de zile la Peking*.

E limpede că, în jurul anului 1900, China se afla într-o stare de degradare avansată. Prin ce alte cuvinte s-ar putea califica o țară în care bande armate invadează cartierul ambasadelor, în care puterile, mari ori mici, își trimit propriile trupe când au chef și în care fiecare unitate militară decide cu de la sine putere dacă preferă să tragă în rebeli sau în invadatori?

Devenise ceva obișnuit prin cancelarii s-o descrie drept „bolnavul" Asiei, un termen făurit apropo de Imperiul Otoman, dar care se aplica și mai mult la ceea

ce se numea odinioară, cu respect, Imperiul de Mijloc. Nimic nu ilustrează mai bine această decădere precum nota scrisă de secretarul de Stat american John Hay în septembrie 1899, în care îndemna principalele puteri să practice față de China o politică a „ușilor deschise". Intenția afirmată era de a proteja țara „pentru a nu fi divizată în sfere de influență" și pentru ca oricine să poată face comerț acolo fără piedici.

Acest amestec de compasiune și dispreț era semnificativ pentru starea în care se găsea de-acum China și pentru imaginea pe care o dădea la iveală – o imagine cu atât mai dezolantă pentru ea cu cât tânăra și viguroasa-i rivală, Japonia, era în același moment în plină expansiune; nu numai că fusese de curând admisă, datorită participării ei la forța expediționară, în cadrul prestigiosului „concert al națiunilor", ci era în plus pe punctul de a îndeplini o faptă la care toate națiunile din Orient visau de mult: să iasă învingătoare dintr-o înfruntare militară cu o mare putere europeană.

Desigur, e vorba de războiul său victorios împotriva Rusiei țariste din 1904-1905, un eveniment evocat pe îndelete mai sus, care avea să-și împrăștie „scânteile" prin tot Orientul și dincolo de el, stârnind numeroase mișcări revoluționare și care, în particular, va grăbi căderea ultimilor împărați din China.

Spre sfârșitul anului 1908, sănătatea lui Cixi, în vârstă de șaptezeci și doi de ani, se înrăutățise sensibil. O legendă tenace afirmă că la apropierea morții ar fi decis să aranjeze moartea nepotului ei, de teamă ca el să n-o ia de la capăt cu proiectele lui de reformă de îndată ce ea n-ar mai fi fost acolo să-l împiedice. Datele

par să confirme această versiune a faptelor, căci împăratul a murit sâmbătă 14 noiembrie, iar împărăteasa a doua zi, duminică.

Nu putea fi o coincidență, iar zvonurile despre asasinat au fost imediat puse în circulație. Astăzi se știe că Guangxu a fost victima unei otrăviri masive cu arsenic; analizele efectuate asupra resturilor sale incinerate, cu metode științifice moderne, au demonstrat-o cu certitudine. Însă culpabilitatea împărătesei văduve e mai puțin evidentă. Motivele ei de a-l elimina nu sunt probante și există un alt suspect, cu un mobil mai temeinic.

Este în orice caz teza susținută în Memoriile sale de ultimul împărat al Chinei, Pu-Yi. El nu putea, desigur, să-și amintească aceste evenimente, de vreme ce urcase pe tron în ziua asasinatului, la vârsta de doi ani și zece luni, dar spune că, mulți ani mai târziu, un bătrân eunuc al Palatului i-a făcut confidențe care i s-au părut foarte credibile.

După el, persoana care se temea ca nu cumva împăratul detronat să reia puterea, până într-acolo încât voise să-l elimine, era Yuan Shikai. El știa că Guangxu nu-l iertase niciodată fiindcă se întorsese împotriva lui, îl sechestrase și le pricinuise moartea consilierilor săi, și era convins că, odată reîntors la treabă, avea să-l facă să plătească pentru trădarea sa. Aflând că împărăteasa Cixi era pe moarte, generalul ar fi plătit un funcționar al Palatului ca să-i pună neîntârziat în mâncare suveranului o doză consistentă de arsenic.

Greu de spus, după atâția ani, dacă lucrurile se vor fi petrecut așa. Dar versiunea aceasta pare plauzibilă, iar evenimentele ulterioare i-au dat o credibilitate sporită.

6

La 1 ianuarie 1912, China a devenit oficial o republică, avându-l în frunte pe Dr. Sun Yat-sen – o dată care a marcat pentru țară începutul erei moderne, dar a inaugurat deopotrivă o perioadă de calamități și traumatisme, căci noul regim avea să cunoască în deceniile următoare războiul civil, ocupația străină și o instabilitate cronică.

Lunile care precedaseră căderea monarhiei fuseseră tumultuoase. Morțile simultane ale împăratului reformist și temnicerei sale slăbiseră considerabil puterea dinastiei Qing, chiar dacă nimeni nu părea grăbit să-i dea lovitura de grație. Generalii, care nu mai erau dirijați de nici o ierarhie, începeau să se comporte ca niște satrapi provinciali, iar partizanii schimbării, care nu se mai temeau de represiune, se lansau în aventuri riscante, fără a ști prea bine unde ar putea ele să-i ducă.

Se formaseră numeroase „societăți secrete", ele fiind uneori embrioni ai unor partide politice, iar alteori simple cercuri de reflecție. Aderenții lor aparțineau tuturor curentelor de gândire, de la confucianiștii nostalgici ai celor „O Sută de Zile" până la marxiștii de „sorginte europeană" sau chiar la anarhiști. Mulți se recunoșteau în cele trei principii ale lui Sun Yat-sen, și anume democrația, patriotismul și dreptatea socială,

și nu șovăiau să-și afirme deschis voința de a aboli monarhia și a o înlocui cu o republică modernă.

Unii se pregăteau activ de revoluție și strângeau arme în depozite clandestine, dar toți au fost luați prin surprindere când marea răsturnare s-a produs, în octombrie 1911.

Mai multe provincii treceau atunci printr-un val de proteste turbulente împotriva unui proiect al autorităților ce viza naționalizarea liniilor de cale ferată spre a le încredința unor bănci străine. Trezoreria fiind foarte îndatorată acestora și fără nici un mijloc de a le rambursa, soluția avută în vedere de autorități era de a lăsa exploatarea liniilor unui consorțiu de creditori, care includea în special Hongkong Shanghai Banking Corporation (HSBC), Banca Indochinei, First National City Bank sau J.P. Morgan. Populația chineză era ultragiată atât de noua încălcare a suveranității țării de către străini, cât și de perspectiva unei creșteri masive a tarifelor. Cam peste tot și mai ales în marile orașe, se făcea apel la adunări în piețele publice.

Agitația a fost deosebit de energică la Wuhan, unde un accident a venit literalmente să dea foc butoiului cu pulbere. Un tânăr activist, destul de exaltat, era pe cale de a meșteri o bombă artizanală, când mașinăria i-a explodat în mână, rănindu-l grav. A fost dus la spital, unde cineva l-a recunoscut, a găsit că rănile-i erau suspecte și a decis să informeze autoritățile. Niște soldați au fost trimiși în grabă ca să-l prindă.

Un zvon a început atunci să se răspândească, potrivit căruia guvernatorul militar ar fi ordonat o razie împotriva opozanților. A fost mare vâlvă printre ofițerii

din armată, dintre care mulți erau în contact cu mișcările revoluționare. Cum trebuiau să reacționeze? Aveau să aștepte liniștiți să fie „săltați" și apoi pedepsiți? Preferând s-o ia înainte, au lansat ei înșiși un asalt împotriva rezidenței guvernatorului. Cuprins de panică, acesta a fugit. Prinzând curaj, militarii au invadat clădirea. Erau toți năuciți de succesul lor atât de ușor, de neașteptat, dar nici unul nu putea ghici că acel 10 octombrie 1911 era menit să devină pentru monarhia chineză ceea ce a fost 14 iulie 1789 pentru monarhia franceză.

Pornind de aici, evenimentele aveau să se accelereze. La inițiativa unei „societăți literare" foarte active în vechile cartiere din Wuhan, a fost constituit un comitet revoluționar care și-a proclamat deschis voința de a doborî dinastia domnitoare. În câteva zile, mișcarea s-a propagat în restul țării, unde provinciile au anunțat, una după alta, că cereau instaurarea unei republici.

Ceea ce începuse ca un protest local contra concesionării căilor ferate era de-acum o revoluție.

Cei care guvernau țara în numele lui Pou-Yi, împăratul-copil, erau vădit descumpăniți. S-au îndreptat către singurul om ce părea în stare să stopeze mișcarea: generalul Yuan Shikai. S-a șovăit mult să se apeleze la el, dată fiind ambiția-i fără de margini, însă devenise indiscutabil ultimul recurs posibil. Doar el avea puterea și prestigiul trebuitoare pentru a acționa.

Militarul s-a lăsat rugat, apoi și-a enumerat condițiile: să fie numit Prim-ministru; toate forțele armate să asculte de ordinele sale; adversarii săi politici să fie alungați de la Palat; și să aibă mână liberă pentru a

face ce i se va părea lui necesar întru salvarea dinastiei. În absența oricărei alte opțiuni, exigențele lui vor fi satisfăcute.

Abia atunci a acceptat să vină, în fruntea trupelor sale, spre a face față insurgenților. Dispunând de o netă superioritate militară, a câștigat o primă victorie, dar în loc să profite de avantajul său și să reprime insurecția, el a intrat în contact cu rebelii ca să negocieze un aranjament. Ca și în 1898, a preferat să treacă în tabăra opusă, de astă dată respectând sensul Istoriei, s-ar putea spune. Sau după cum bătea vântul...

În orice caz, Yuan înțelesese că dinastia domnitoare nu mai avea viitor și că schimbarea regimului era inevitabilă. Poziția preponderentă pe care izbutise s-o atingă în China dinainte nu mai avea nici o valoare în ochii săi, decât ca mijloc de a-și croi un loc în China de mai târziu.

În timp ce ofițerul viclean se deda la uneltirile sale, Sun Yat-sen se afla la celălalt capăt al lumii. În mod evident fără să fi prevăzut că evenimentele se vor accelera astfel, era plecat să țină o serie de conferințe în Statele Unite; publicul său era în principal alcătuit din membri ai diasporei chineze pe care voia să-i convingă să finanțeze activitățile revoluționare din țara lor de origine. La Denver, în Colorado, a aflat din ziarul local că o insurecție tocmai izbucnise în China.

Nu s-a grăbit totuși. Și-a continuat turneul, apoi a luat un vapor până la Londra, unde a căutat să sondeze băncile engleze în legătură cu atitudinea pe care se gândeau s-o adopte față de răsturnările în curs. Într-un fel, se comporta deja oarecum ca purtător de cuvânt al unui nou regim și așa l-au și perceput interlocutorii săi.

Nu s-a întors în țară decât la 25 decembrie, iar patru zile mai târziu principalii reprezentanți ai insurecției, adunați de urgență, au decis să proclame solemn nașterea Republicii, fixată simbolic la 1 ianuarie 1912, și să-l numească în fruntea ei, în calitate de „Președinte provizoriu".

Se făcuse un pas, dar care avea mai ales o valoare simbolică. Noul regim nu exista decât pe hârtie, datorită voinței câtorva cărturari entuziaști, și nimeni nu știa încă dacă va fi consolidat sau măturat. Firavele trupe ale insurgenților, prost echipate, prost organizate, nu făceau nici doi bani față de cele ale lui Yuan Shikai. Dacă ar fi vrut, acesta ar fi putut să le facă bucăți și să sugrume republica în fașă.

Însă generalul avea alte planuri. S-a apropiat de revoluționari cu o propunere uimitoare: era gata să le pună armata sa la dispoziție și să le aducă actul de abdicare a împăratului, care abia împlinise șase ani, semnat cum se cuvenea de regentă, care era văduva suveranului precedent. Dar cu o condiție: ca el însuși, Yuan Shikai, să fie ales de îndată președinte al Republicii! Nevoind să-și ia riscul unei înfruntări militare ce se putea întoarce în dezavantajul lor, insurgenții și-au dat acordul. Dr. Sun i-a spus chiar, foarte explicit, că se va retrage în favoarea lui dacă reușea să obțină prețiosul document.

Generalul s-a dus atunci la Palat. În Memoriile sale, Pou-Yi povestește scena din care pe moment nu înțelesese mare lucru. Venise un bărbat în vârstă și corpolent. Se pusese în genunchi pe o pernă roșie și, de cum începuse să vorbească, îl podidiseră hohotele de plâns.

În sala mare erau doar trei persoane: generalul, copilul și regenta, care începuse și ea să plângă. Pou-Yi se uita la cei doi adulți fără să știe ce anume se punea la cale. Mai târziu, mult mai târziu, avea să poată interpreta scena care se derulase sub ochii săi de copil. Yuan venise să-i explice văduvei că, în pofida tuturor eforturilor sale, nu izbutise să salveze regimul imperial, iar ea nu mai avea altă alternativă decât să semneze abdicarea în numele nepotului ei, ceea ce dânsa a și făcut, cu moartea în suflet. Generalul s-a retras de îndată, grăbit să le arate documentul revoluționarilor, iar Sun Yat-sen i-a cedat președinția, cum se convenise.

Părintele Republicii n-a rămas decât vreo câteva săptămâni în fruntea țării, ceea ce nu l-a împiedicat să devină pentru totdeauna un simbol și o legendă.

*

Se vede că revoluționarii n-aveau posibilitatea de-a spune „nu", dar aranjamentul pe care-l încheiaseră cu Yuan se va dovedi riscant și chiar dezastruos. Omul începu foarte repede să se comporte ca un tiran, încât Sun Yat-sen intră în disidență; chemă, fără succes, la o „a doua revoluție", apoi, de teamă să nu fie arestat ori asasinat, fu silit să părăsească țara. A plecat așadar în Japonia, cum mai făcuse deja în trecut.

Viitorul tinerei republici părea cu atât mai compromis cu cât „Bonapartele" chinez nutrea aceleași ambiții ca modelul său: să se proclame împărat, ceea ce a și făcut, foarte solemn, în noiembrie 1915. A obligat parlamentul, nou ales, să-i adreseze o „cerere", implorându-l să accepte restabilirea imperiului. Revoluționarilor ce-i

încredinţaseră preşedinţia le-a explicat că poporul avea obiceiul să asculte de împăraţi şi că judicios ar fi să nu contrarieze această tradiţie milenară.

1 ianuarie 1916 a fost desemnat drept începutul noii ere. Republica a fost deci abolită, la exact patru ani după întemeierea ei, iar Yuan s-a proclamat împărat, dând ca deviză domniei sale *Hongxian*, „Abundenţă constituţională"...

Restaurarea imperiului a fost primită cu satisfacţie de Anglia, ca şi de băncile debitoare, care au văzut în asta o promisiune de stabilitate, dar în rândul populaţiei chineze reacţia a fost imediat foarte ostilă, îndeosebi când noul împărat a anunţat că la încoronarea sa vor fi organizate ceremonii somptuoase.

Guvernatorul militar din Yunnan declanşă pe loc o rebeliune „pentru a bara drumul revenirii la sistemul monarhic". Mai multe alte provincii i-au urmat exemplul. Yuan a fost descumpănit, cu atât mai mult cu cât vuietul venea de la armata însăşi, care fusese până atunci principala-i susţinătoare. Decise să amâne încoronarea, dar protestele au continuat şi s-au amplificat, iar la 22 martie, după optzeci şi trei de zile de domnie, anunţă că abdica şi că abolea imperiul pentru a restaura republica şi a-i deveni iarăşi preşedinte.

Această lamentabilă răzgândire nu-i aduse nici o destindere. Protestele n-au făcut decât să se amplifice, reclamându-i plecarea imediată. Închis în palat, copleşit de remuşcări, muri câteva luni mai târziu după un acces de uremie. În stadiul în care se afla, era ieşirea cea mai onorabilă de până acum...

Țara nu scăpase totuși de necazuri. Problemele nu încetau să se acumuleze și să se învenineze. Propensiunea generalilor de a considera provinciile ca pe niște fiefuri sau ca trambuline se accentuase simțitor odată cu criza provocată de efemerul împărat. Mai degrabă decât reprezentanți ai autorității centrale, ei deveniseră niște „seniori ai războiului".

Era oare încă posibil să se facă din China o țară stabilă și pașnică, cu o singură autoritate exercitându-și puterea asupra tuturor provinciilor? După toate probabilitățile, nu; cel puțin nu imediat. Chiar Dr. Sun, al cărui prestigiu rămânea totuși considerabil, nu mai era în măsură să reunească țara. A fost și el silit să ia act de diviziuni și să se descurce cu divergențele. În 1921, s-a resemnat să se stabilească la Canton, în provincia-i natală, unde a alcătuit un guvern disident, așteptând să-și reia într-o zi președinția pe care fusese forțat s-o abandoneze. Dar n-a mai izbutit niciodată. Atunci când a murit de un cancer, pe 12 martie 1925, la cincizeci și opt de ani, regimul întemeiat de el era într-o stare foarte proastă.

Pe deasupra certurilor intestine care o epuizau și o desconsiderau, tânăra republică trebuia să facă față unei alte primejdii, și mai grave: dominația japoneză, care începuse cu o lungă serie de exigențe și care avea să ducă la o invazie masivă, cu o mulțime de masacre, distrugeri, umilințe și tragedii de toate felurile.

În ianuarie 1915, guvernul de la Tokyo adresase Chinei douăzeci și una de cereri care vor deveni mult

timp o ilustrare aproape caricaturală a aroganței celor puternici când se simt într-o poziție dominantă. După ce-i solicitase diverse concesiuni teritoriale și comerciale, memorandumul reclama ca finanțele publice, căile ferate și chiar poliția să le fie de atunci încolo încredințate unor administratori japonezi, ceea ce ar fi pus practic țara sub tutela arhipelagului vecin.

Această obrăznicie greu de crezut se explica în parte prin contextul internațional. Primul Război Mondial izbucnise în vara dinainte, iar armatele europene începeau să se împotmolească în tranșeele din Marna și în alte locuri. Japonia se alăturase iute aliaților, declarându-le război imperiilor centrale. Obiectivul ei prim era să pună mâna pe posesiunile germane din China, dimprejurul orașului Tsingtao, în Shandong, ceea ce a izbutit să facă încă din noiembrie 1914, cu participarea simbolică a unui contingent englez.

Cea dintâi dintre cele „Douăzeci și una de cereri" privea tocmai acest teritoriu. Japonia voia să și-l aproprieze, cu consimțământul oficial al autorităților chineze, și voia chiar să i se cesioneze drepturi în ansamblul provinciei. Nici britanicii, nici francezii, nici americanii n-aveau chef să se certe cu Tokyo în plin război mondial pentru o revendicare teritorială în Extremul Orient. Au evitat prin urmare să se pronunțe public, însă comunicările confidențiale dintre cancelariile lor le arată prea bine iritarea și supărarea față de un aliat ce cu greu reușea să-și disimuleze poftele expansioniste.

Problema Shandong-ului avea să se ivească din nou peste patru ani la Paris, la Conferința de pace, întinând considerabil imaginea Japoniei. Percepută de-acum înainte

ca „Prusia Asiei", ea nu-și va păstra mulți prieteni prin lume, chiar dacă pe moment, sub constrângere, i s-au acceptat anumite exigențe.

Iar în ochii chinezilor, avea să apară de atunci încolo drept „dușmanul istoric", ceea ce este cam paradoxal, de vreme ce cele două națiuni avuseseră de-a lungul veacurilor relativ puțină ostilitate una față de alta.

Ultimul patriot chinez care și-a păstrat afecțiunea pentru arhipelagul vecin a fost, evident, Sun Yat-sen. Întrebat de un ziar, imediat după începutul Marelui Război, ce sentimente îi inspirau revendicările teritoriale japoneze, el răspunsese: „E ca și când o bandă de răufăcători ar fi venit să-mi prade casa, iar fratele meu mai mic s-ar fi alăturat jefuitorilor."

El rămânea curtenitor și fratern, chiar dacă dezamăgirea-i era mare. Japonia era a doua sa patrie, o îndrăgea nespus, alerga să se refugieze acolo de fiecare dată când trebuia să-și părăsească țara natală și există rânduri scrise de mâna lui în care își formulează nădejdea că Restaurația Meiji va juca pentru China rolul jucat de Revoluția Franceză față de Europa, răsturnând ordinea stabilită spre a instaura o eră nouă – un vis himeric la care „Părintele națiunii" n-a renunțat decât foarte târziu.

În ultimele sale zile, doar Uniunea Sovietică se mai bucura de favoarea sa, dar e drept că a murit fără să fi cunoscut stalinismul. Ar fi formulat cu siguranță o judecată mai severă dacă ar fi știut că scumpul său prieten Borodin avea să-și sfârșească viața dinaintea unui pluton de execuție.

7

La 4 mai 1919, la Pekin, în Piața Tiananmen, s-a desfășurat o manifestație care va face dată. Între trei și patru mii de studenți se adunaseră pentru a-și exprima furia iscată de hotărârea luată la Conferința de la Paris în urmă cu două zile de a-i concesiona portul din Tsingtao Japoniei în loc de a i-l restitui Chinei.

Precum mulți compatrioți ai lor, acei tineri erau furioși din disperare. Reformele se opriseră, răsturnarea monarhiei nu reglase nimic, China se afla în pragul haosului, în pragul falimentului, și continua să sufere umiliri. Se alăturase taberei aliaților în august 1917 și prin urmare ar fi trebuit să se regăsească printre învingători; dar la Conferința de pace nu avusese dreptul decât la o strapontină și iată că i se smulgeau bucăți din teritoriu cum li se făcea învinșilor.

Cei care manifestau în acea zi erau mânioși pe toate puterile și pe propriii lor guvernanți deopotrivă, fiindcă se arătaseră incapabili să apere interesele și onoarea poporului lor. Casele unor conducători au fost luate cu asalt, vandalizate și incendiate, în special cea a ministrului Comunicațiilor, cunoscut ca pro-japonez.

Dar dincolo de furia legată de vexațiunile momentului, era la acei tineri și certitudinea că țara lor mergea pe o cale greșită de foarte multă vreme, în toate

domeniile, și că-i revenea generației lor s-o scoată cu orice preț din angrenajul în care era prinsă.

Se impunea o repunere în discuție ce trebuia să fie completă, cutezătoare, nemiloasă și ireverențioasă. Nimic și nimeni nu trebuia să fie cruțat. Mulțimea a fost chiar auzită scandând lozinci împotriva lui Confucius, decedat cu douăzeci și patru de veacuri în urmă, în care manifestanții vedeau în prezent simbolul imobilismului și imaginea unei ordini stabilite pe care ei nu le mai voiau.

„Mișcarea de la 4 Mai" avea să marcheze profund parcursul Chinei de-a lungul secolului XX și dincolo de el. Prin radicalitatea ei, prin ostilitatea față de marile puteri, prin credința în necesitatea unei „revoluții culturale", ea a reprezentat un preludiu intelectual la maoism.

Tânărul Mao Zedong nu era în piață în acea zi. Își petrecuse ultimul an în capitală, dar o părăsise cu câteva săptămâni înaintea evenimentelor, ca să se ducă să ocupe un post de învățător la Changsha, capitala provinciei sale natale, Hunan.

Totuși, cei care l-au cunoscut în tinerețe ne încredințează că, și dacă s-ar fi aflat încă la Pekin, nu s-ar fi alăturat manifestanților. Firește, le împărtășea resentimentele și chiar indignarea, dar nu-i plăcea să reacționeze în grabă, sub impulsul momentului, nici sub presiunea camarazilor. În momentele de mare tumult, reacția sa spontană nu era să se amestece cu mulțimea, ci mai degrabă să se dea la o parte întrebându-se cum ar trebui să acționeze ca să întoarcă situația în avantajul său ori să-și promoveze ideile.

În zilele și săptămânile care au urmat după evenimentele de la 4 Mai, Mao a adunat vreo douăzeci de tineri, în special colegi care predau la aceeași școală, ca și câțiva studenți. Le-a propus să-și exprime solidaritatea cu manifestanții prin două inițiative, foarte diferite una de alta, dar care i se păreau importante. Prima era o boicotare imediată a tuturor produselor japoneze. În acest scop, a fost organizată o procesiune la Changsha, care amintea cumva de acțiunea emblematică a lui Lin Zexu, când distrusese stocurile de opiu, cu optzeci de ani înainte. Sute de tineri au defilat pe străzile orașului, fiecare agitând deasupra capului, la vedere, diverse articole importate din Japonia; ajunși în fața birourilor regionale ale Educației Naționale, au aruncat mărfurile pe șosea și le-au stropit cu kerosen înainte de a le da foc, în mijlocul aplauzelor.

Cealaltă acțiune sugerată de Mao a fost editarea unui buletin de informare și reflecție, botezat *Revista fluviului Xiang*, al cărui prim număr a ieșit în iulie 1919. Publicația a cunoscut un succes imediat, răspândirea ei depășind-o curând pe cea a tuturor celorlalte ziare locale, ceea ce a făcut autoritățile s-o interzică după patru numere.

Multe articole erau scrise de condeiul viitorului „Mare Cârmaci". Un exemplu, extras din primele-i editoriale, dezvăluie starea sa de spirit din epocă: „Primejdia pentru țara noastră nu vine din slăbiciunea ei militară sau financiară, nici din riscurile de fărâmițare la care o expun dezordinile politice. Adevărata primejdie constă în faptul că universul mental al întregului popor chinez e vid și deteriorat. Dintr-o populație de 400 de milioane

de locuitori, 390 de milioane practică superstițiile. Ei cred în spirite, în năluci, în ghicit, în soartă și în despotism. Nu există nici o recunoaștere pentru individ, persoană, adevăr, fiindcă gândirea științifică nu s-a dezvoltat. China nu e o republică decât cu numele; în realitate, este o autocrație, iar lucrurile nu fac decât să se înrăutățească de la un regim la altul. Marea majoritate a poporului nostru n-are nici cea mai mică idee despre ce e democrația."

Mao încă nu-și spunea marxist. Își proclama credința în cei doi piloni fundamentali ai unei societăți moderne, care sunt „cunoașterea și democrația", voia să împartă poporului „pâine, libertate și egalitate", dar „nu prin revoluția ineficace a bombelor și a sângelui". În epocă, citea abundent, era pasionat de diverși autori și diverse doctrine, dar nu-i cunoștea încă, sau foarte puțin, pe părinții fondatori ai comunismului.

La sfaturile unui prieten bibliotecar, s-a pus să-i citească la Pekin. Mai ales pe Lenin, care avea să fie pentru el o adevărată revelație – explicația dată de el imperialismului, ca „stadiu suprem al capitalismului"; respingerea de către el a religiilor și a ideologiilor din trecut; directivele-i de alcătuire a unei organizații revoluționare și de a face din ea un instrument de luare a puterii. Mao avea sentimentul că aceste texte, recent traduse, îi erau personal menite lui.

Ceea ce-l fascina mai mult decât orice și-i întețea înflăcărarea consta în faptul că aceste scrieri nu erau niște simple scheme. Bolșevicii luaseră *realmente* puterea cu doi ani mai devreme. Uriașa Rusie se afla în prezent în mâinile lor. Rețeta leninistă își demonstrase concret eficacitatea.

Rămânea, desigur, să fie adaptată realităților specifice din propria lui țară. Pentru Lenin și tovarășii săi, fusese de-ajuns un atac îndrăzneț împotriva Palatului imperial din Sankt-Petersburg ca să cucerească puterea. Un asemenea scenariu nu se putea nicicum reproduce în China, unde puterea era împrăștiată, unde provinciile amenințau mereu să se revolte contra guvernului central, unde fiecare oraș mare visa să se proclame capitală. Într-un astfel de context, nu trebuia să te aștepți ca revoluția să se declanșeze datorită unui impuls îndrăzneț. Ea nu s-ar putea impune decât ca rezultat al unei lungi și răbdătoare cuceriri.

*

Treizeci de ani învolburați se vor scurge între manifestațiile din 1919 și venirea la putere a lui Mao. N-a fost doar un război civil, nici doar un război de eliberare, nici chiar o revoluție cum se întâmplase prin alte locuri – mai curând un soi de gâlceavă generalizată în care se înfruntau, după vrerea împrejurărilor, naționaliștii, comuniștii și armatele japoneze, și în care interveneau uneori și alte forțe.

Figura centrală a acestei perioade de confuzie a fost indiscutabil Cian kai-și. Fusese unul dintre locotenenții lui Sun Yat-sen și oarecum „brațul înarmat" al partidului său, Kuomintang. După moartea părintelui fondator, Cian a izbutit să obțină cu abilitate moștenirea lui politică și de asemenea, oarecum, legitimitatea „dinastică", deoarece se însurase cu cumnata lui, după ce se convertise și el la protestantism. În schimb, s-a abținut să-și urmeze ilustrul mentor în pasiunea-i pentru revoluția

bolșevică și, de îndată ce și-a putut consolida poziția, i-a gonit din Kuomintang pe militanții marxiști și i-a expulzat din China pe „tovarășii" din Komintern, începând cu Borodin.

În paralel cu acest viraj către dreapta, a purces la reducerea influenței „seniorilor războiului" – o sarcină herculeană de care s-a achitat cu un succes limitat. Dacă nu i-a putut supune complet autorității sale, a reușit să dobândească față de ei o anumită supremație. Presa internațională a început să-l numească „generalisim".

Din 1928, devenise omul forte al Chinei și era tratat ca atare de toate puterile, inclusiv de Uniunea Sovietică. Stalin, care își aranjase rivalii în aceeași perioadă, n-avea o ostilitate aparte față de el. Neînchipuindu-și cu siguranță o Chină comunistă într-un viitor apropiat, era gata să se acomodeze cu un conducător naționalist, câtă vreme el nu era în solda japonezilor, a britanicilor sau a americanilor.

Poziția lui Cian nu era totuși confortabilă. Chiar dacă izbutise să-și afirme legitimitatea și să-și întărească autoritatea, el continua să suscite din partea unora o mare neîncredere. De-a lungul întregii sale cariere, s-au formulat îndoieli asupra personalității lui de către cei pe care i-a combătut, desigur, dar și de către cei care se presupunea că-l sprijină, precum acel general american, Joseph Stilwell, ce fusese trimis pe lângă el ca să-l sfătuiască și să-l asiste și care luase obiceiul să-l pricopsească în corespondență cu o poreclă foarte nepoliticoasă, „The Peanut", „Arahida"; i se întâmpla chiar să-i spună „The Rattlesnake", „Șarpele cu clopoței". Printre reproșurile formulate la adresa lui de Stilwell și de alți câțiva

se prenumărau „nehotărârea", „perfidia", „inconsistența", „corupția"; s-a vorbit chiar de legături cu interlopii din Shanghai, zișI „Banda verde"...

În ciuda oricărei ostilități, justificate ori nu, pe care omul o suscita, el părea pe calea cea bună pentru a se impune ca stăpânul de necontestat al Chinei și poate ar fi ajuns astfel dacă un obstacol greu de trecut nu i s-ar fi ridicat în cale, frânându-i ascensiunea și zdrobindu-i elanul. Mă refer la ambițiile japoneze. Latente de câteva decenii, ele deveniseră mai presante, mai agresive, mai ultragiante. Cian kai-și s-a vădit incapabil de a le face față și până la urmă a plătit foarte scump pentru asta.

Arhipelagul nipon era, mai mult ca niciodată, în prada demonilor săi expansioniști. La începutul anilor 1930, conducătorii legitimi ai țării nu mai stăpâneau nimic. Grupuri de militari extremiști terorizau guvernele succesive cu amenințări sau de-a dreptul cu omoruri, spre a le dicta politica de urmat.

După cum am avut prilejul de a relata, în seara de 18 septembrie 1931 doi ofițeri, hotărâți să-și arunce țara într-un nou război de cucerire, au provocat incidentul frontalier care a slujit de pretext unei invadări a teritoriului chinez. Dispunând de o superioritate militară zdrobitoare, armata japoneză a putut să ocupe Manciuria în cinci luni. A stabilit acolo un Stat marionetă, botezat Manciukuo, în fruntea căruia a fost întronat fostul împărat-copil al Chinei, Pou-Yi, care părea potrivit pentru acest rol, de vreme ce era de stirpe imperială și cu o ascendență manciuriană.

Precedată de o punere în scenă cinică, invazia avea să sporească notabil izolarea internațională a Japoniei și să pregătească drumul către viitoarea-i alianță cu Germania nazistă. În China a avut ca rezultat știrbirea credibilității și a statutii lui Cian kai-și. Constatând că raportul de forțe nu era în favoarea sa și nevoind să-și ia riscul unei înfrângeri, el optase pur și simplu să nu-i înfrunte pe japonezi; semnase chiar cu ei un tratat ce le recunoștea în fapt autoritatea în Manciuria, ceea ce era poate de înțeles pe plan militar, dar nesustenabil din punct de vedere politic. Compatrioții săi, care fuseseră nu o dată iritați de complezența guvernanților lor față de încălcările hotarelor de către puterile străine, nu erau dispuși să admită ca generalisimul să dea dovadă de o complezență similară și nu apreciau defel cum își justifica el dezerțiunea, și anume că trebuia „pusă ordine în casă" înainte de a înfrunta dușmanul extern.

Încrezător în strategia sa și subestimând ostilitatea pe care o suscita în populație, Cian s-a lansat de îndată într-o campanie de anvergură spre a o termina o dată pentru totdeauna cu comuniștii, și a reușit să-i pună în dificultate. Alungați din principalele orașe, în special din Shanghai, unde suferiseră o reprimare sângeroasă, ei au trebuit să se replieze în zonele rurale, însă și acolo au fost supuși la patru „campanii de încercuire" succesive care i-au slăbit serios.

Ultimul lor bastion de oarece anvergură se afla în împrejurimile micului oraș Ruijin, „capitala" așa-numitei „Republici Sovietice Chineze", o entitate nebuloasă proclamată de comuniști pentru a da un statut legal zonelor dispersate în care se repliaseră, dar armata

generalisimului a declanşat împotriva lor o „a cincea campanie de încercuire" ce promitea să fie ultima.

*

În acest context se situează unul dintre cele mai emblematice evenimente din istoria modernă a Chinei: Marşul cel Lung. Comuniştii erau încolţiţi. Trebuiau oare să-şi apere „capitala" până la capăt şi apoi să cadă, cu armele în mână, după o rezistenţă eroică? Au optat pentru o soluţie diferită ce putea să pară, la prima vedere, mai puţin glorioasă, dar care se va dovedi câştigătoare: să pornească, ocolind oraşele, într-un lung marş de 9 000 de kilometri şi care va dura un an, din octombrie 1934 în octombrie 1935. Dintr-o situaţie ce părea fără ieşire şi care ar fi putut duce la anihilarea lor, Mao Zedong şi tovarăşii săi s-au priceput să iasă magistral, încât şi-au transformat dezastrul în victorie.

Marele Cârmaci era înainte de toate un geniu al comunicării. Îşi dădea seama de asta şi uneori se lăuda, în particular, cu talentele sale de „propagandist". Spre a ne convinge, ajunge să amintim expresiile lapidare făurite sau popularizate de el şi care i-au supravieţuit, precum „Marele Salt Înainte", „cele O Sută de Flori", „Revoluţia culturală", „Puterea politică porneşte din ţeava puştii", „Imperialismul e un tigru de hârtie" sau „Vântul dinspre est va birui vântul dinspre vest". Chiar când ideea însăşi era îndoielnică, de nu catastrofală, invenţia verbală era strălucită. „Marşul cel Lung" a fost, cronologic vorbind, una dintre primele şi s-a impus imediat prin simplitatea dezarmantă a formulării şi deopotrivă prin eficacitatea stratagemei pe care o descria.

La drept vorbind, ceea ce comuniștii, confruntați cu Cian kai-și, optaseră să facă nu se deosebea mult de ceea ce acesta din urmă optase să facă odată atacat de japonezi: să evite lupta, ca să nu se lase distrus de o forță superioară. Dar pe când decizia „generalisimului" se soldase cu un dezastru politic, calea apucată de rivalul său s-a dovedit a fi o gestă epică.

Când povestea acest episod, Mao sublinia faptul că armata sa străbătuse numeroase provincii, că se aflase, direct sau indirect, în contact cu două sute de milioane de țărani care învățaseră să-i respecte pe comuniști, să-i asculte, să-i ajute și să se recunoască în ei. „Eram în sânul populației ca peștele-n apă", spunea el – o formulă care s-a fixat și ea durabil în memorii. Adevărul statistic este că din cei optzeci și șase de mii de oameni care au început Marșul cel Lung, abia zece mii au ajuns la destinație vii și nevătămați. Dar faptele brute nu atârnă greu în perspectiva Istoriei. Ceea ce contează cel mai mult este perceperea faptelor, combinarea și relatarea lor.

Trebuie însă adăugat că dacă Marșul cel Lung a fost o remarcabilă „lovitură" mediatică, el a fost mai întâi pe moment o manevră strategică redutabil de abilă. Refuzându-i lui Cian lupta decisivă pe care o spera și victoria pe care probabil ar fi repurtat-o, comuniștii au izbutit să-l destabilizeze permanent. Nu făgăduise el să-și încheie socotelile cu „dușmanul din interior" ca să-și poată pregăti în liniște lupta împotriva invadatorului? Din momentul în care adversarul „se topise" literalmente în natură, generalisimul nu mai știa ce să facă. Era cam cum s-ar fi pregătit să-i dea „șah mat", iar tabla de șah ar fi fost deodată escamotată. Cum

trebuia să reacţioneze? Urmărindu-i pe „mărşăluitori" prin imensitatea câmpiilor? Dar ei erau risipiţi, insesizabili, i-ar fi trebuit ani de zile ca să-i anihileze! Trebuia mai degrabă să-i lase să fugă şi să se întoarcă pe dată contra japonezilor? Dar ar fi fost prea riscant să-şi lase adversarii să se înmulţească şi să se întărească liniştiţi în inima provinciilor!

După multe şovăieli, Cian a preferat să se ţină de strategia sa originară: eradicarea comuniştilor.

În decembrie 1936, victoria părea încă o dată la îndemâna lui. Supravieţuitorii Marşului cel Lung încercau oarecum să-şi mai tragă sufletul şi să se reorganizeze. Principalii lor conducători se aflau în împrejurimile oraşelului Yan'an, pe care se pregăteau să-l ocupe şi din care aveau să-şi facă, vreme de treisprezece ani, capitala provizorie. Acolo mulţi vizitatori străini ce auziseră de curând numele lui Mao vor veni să-l întâlnească pentru prima oară.

Yan'an e situat în Shaanxi, o provincie încărcată de istorie despre care s-a spus adesea că reprezenta China profundă. Acolo se află formidabila „armată de teracotă" veche de două milenii, dar săpăturile n-o scoseseră încă la iveală.

În chiar acel loc, aproape de cetatea antică Xi'an, staţiona una din cele mai bune armate chineze, comandată de un tânăr „senior al războiului" pe nume Zhang Xueliang, supranumit „micul mareşal". Dacă el ar fi putut să lanseze un atac împotriva comuniştilor, să le nimicească batalioanele înainte ca ele să se fi putut reconstitui, soarta le-ar fi fost pecetluită. În orice caz, aşa spera Cian kai-şi.

Singura problemă pentru el era că „micul mareșal" nici nu voia să audă de o asemenea expediție. Originar din Manciuria, nu pricepea de ce chinezii continuă să se bată unii cu alții în loc să-și unească forțele contra ocupantului. Generalisimul se simțea în stare să-l facă să asculte de vocea rațiunii dacă l-ar fi întâlnit ca să-i spună prin viu grai: „Ajută-mă să termin odată cu comuniștii, și apoi vom merge împreună să-i batem pe japonezi!" Ciang se duse așadar la Xi'an. Dar șederea lui acolo nu s-a desfășurat deloc cum o prevăzuse el.

Se încartiruise într-un vechi pavilion situat lângă un izvor termal când, la primele ceasuri ale zilei, o trupă înarmată veni să ia locul cu asalt, trăgând în tot ce mișca. Gărzile sale au fost omorâte și el însuși a trebuit să fugă, în cămașă de noapte, pe fereastra camerei sale, să escaladeze un zid și apoi să alerge prin întuneric. Căzu, se răni și fu prins de următorii săi, care-l duseră la o cazarmă. Fu închis într-o încăpere întunecată, unde „amfitrionul" său veni să-l vadă. Generalisimul era orbit de furie, tuna și fulgera, amenința și insulta, cu mult aplomb și cu îndrăzneală. „Dacă ești bărbat, omoară-mă! Dacă nu, cere-mi iertare și lasă-mă să plec!"

Dar răpitorul său avea alte planuri cu el. N-avea intenția de a-l ucide și voia să-l lase într-adevăr să plece, însă cu o condiție: să semneze un armistițiu cu comuniștii, ca să-și unească toți forțele împotriva japonezilor. „Micul mareșal" îi trimisese de altfel un mesaj lui Mao, ca să-i aducă la cunoștință că-l deținea pe adversarul lui și să-i ceară să vină să-l întâlnească. Spre a câștiga timp, îi trimisese chiar un mic avion.

Mao n-a vrut să se ducă, preferând să-l trimită în locul lui pe Ciu Enlai, omul misiunilor delicate. Acesta

fusese cu zece ani înainte comisar politic la şcoala militară al cărei comandant nu era altul decât Cian kai-şi. Când s-au pomenit faţă în faţă, Ciu i-a spus politicos celui mai vârstnic: „N-aţi îmbătrânit mult de când ne-am văzut ultima oară." Celălalt i-a răspuns: „Enlai, ai fost subordonatul meu şi deci ar trebui să asculţi de mine." Ciu i-a replicat că dacă s-ar decide să pună capăt războiului civil şi să cheme la rezistenţă împotriva japonezilor, toţi comuniştii ar fi gata să se pună sub comanda sa.

După câteva obiecţii de pură formă, generalisimul a acceptat până la urmă tot ce i se cerea. A făgăduit să-şi înceteze campania împotriva comuniştilor şi să îndemne toate forţele dornice ale ţării să se unească împotriva duşmanului extern. Rocambolescul „incident de la Xi'an" îşi produsese rezultatele scontate. Cele două mari facţiuni chineze, cea naţionalistă şi cea comunistă, erau în prezent coalizate.

Războiul civil lua o pauză şi un alt război avea să înceapă, şi mai sângeros.

8

Odată cu trecerea timpului și dezvăluirea a ce avea să vină, coaliția obținută cu forcepsul de către „micul mareșal" în decembrie 1936 apare ca o prefigurare a ceea ce urma să se producă la scara întregii lumi începând din 1941: o alianță paradoxală între democrațiile occidentale și comuniști contra puterilor Axei. Pentru unii istorici de altminteri, al Doilea Război Mondial a început de fapt încă de la 7 iulie 1937, când armata japoneză, care ocupa deja Manciuria, s-a lansat în cucerirea imensei Chine.

Așa cum vor face naziștii doi ani mai târziu, în momentul invadării Poloniei, „prusacii din Asia" și-au precedat invazia printr-un incident falacios. În Europa, se va simula un atac polonez împotriva unui emițător radiofonic situat pe teritoriul german; în China, pretextul a fost și mai rizibil: un soldat japonez neîntorcându-se la cazarmă, o întreagă armată a fost trimisă în grabă de cealaltă parte a graniței ca să-l caute, ceea ce a provocat schimburi de focuri. Când soldatul a revenit, peste câteva ceasuri, afirmând că se rătăcise, războiul deja începuse. Va dura opt ani și va face, după cele mai credibile estimări, aproape douăzeci de milioane de morți.

Incidentul fatidic se produsese în vecinătatea unui pod foarte vechi, pe care Marco Polo îl traversase la

sfârșitul secolului al XIII-lea și pe care-l menționează în Memoriile sale. Construcția poartă diverse denumiri locale, dar mulți îi spun, ca omagiu adus ilustrului călător, „podul lui Marco Polo". E situat la periferia Pekinului, iar forțele japoneze au ocupat foarte repede orașul. E drept că era prea puțin apărat de când Cian kai-și alesese pentru guvernul său o altă capitală istorică, Nankin, situată mai la sud,

În săptămânile care au urmat declanșării ostilităților, japonezii au atacat Shanghaiul, principalul port al Chinei și capitala sa economică. După trei luni de lupte înverșunate, armata invadatoare, care angajase în bătălie aproape trei sute de mii de oameni, 500 de avioane, 300 de tancuri de asalt și 130 de nave de război, avu câștig de cauză, îndeosebi datorită dominației aeriene, ca și unei debarcări masive pe plajele situate la sud de oraș.

Pierderile au fost foarte grele de ambele părți, categoric mai multe în rândul apărătorilor decât al atacatorilor, însă cei din urmă nu se așteptau la asta. Încrezători în excelența armamentului și a comandamentului lor și întemeindu-se pe rezultatele războaielor dinainte, japonezii erau convinși că lucrurile se vor petrece mai ușor și tenacitatea rezistenței chineze i-a traumatizat.

Dacă menționez faptul, este fiindcă starea de spirit ce domnea la sfârșitul acestei înfruntări sângeroase a fost invocată de unii istorici pentru a lămuri comportarea demențială a invadatorilor în săptămânile care au urmat.

Obiectivul lor, după Shanghai, era Nankinul. Consilierii lui Cian kai-și i-au explicat că ar trebui să-și

abandoneze capitala. După ce-și aruncase esențialul forțelor în bătălia precedentă, nu mai avea resursele trebuitoare ca s-o păstreze. Își dădea și el seama de asta, însă decizia era greu de luat. Își făgăduise să ridice vechea cetate imperială la rangul de simbol al noii Chine, croise bulevarde largi și construise clădiri moderne acolo, precum și un mausoleu în memoria lui Sun Yat-sen.

Încă șovăia în privința a ce trebuia să facă, când trupele inamice au sosit. Apărătorii s-au retras în debandadă foarte repede, iar generalisimul a trebuit să fugă în mare grabă. S-a dus să se stabilească într-o nouă capitală provizorie, ce-i părea mai puțin amenințată, fiind mai îndepărtată de litoral: Chongqing.

În cetatea pe care o părăsise, tragedia abia începea. Pentru a o deosebi de celelalte crime de război și masacre, s-a vorbit despre „violul Nankinului", iar acest cuvânt aplicat unui întreg oraș dă evenimentului un aspect apocaliptic.

Relatările diferă în privința împrejurărilor în care au avut loc primele incidente, însă martorii cad de acord asupra esențialului: începând de la 13 decembrie 1937, ocupanții s-au dezlănțuit contra locuitorilor, civili sau militari, femei sau bărbați, cu o sălbăticie nemaipomenită. Zi și noapte, au decapitat, spintecat, violat, demolat, jefuit, incendiat. S-a vorbit chiar de o competiție macabră între doi ofițeri japonezi referitoare la numărul de persoane pe care le-ar ucide fiecare cu sabia: câștigător va fi cel care va atinge primul cifra de 100.

Orgia criminală a continuat timp de șase săptămâni și a făcut, după unele estimări, peste două sute de mii

de victime. Oare ce a putut motiva acest episod demențial? Dorința de răzbunare, spre a-i face pe chinezi să plătească pentru rezistența lor de la Shanghai? Este impresia avută de unii contemporani, dar ea nu dă seamă de amploarea evenimentului. O altă explicație auzită uneori e că militarii ar fi vrut, în mod foarte deliberat, să terorizeze populația, pentru a o descuraja de a se bate și a o sili să fugă în masă către interiorul țării, lăsându-le japonezilor zonele de coastă. Un astfel de amestec de cruzime și cinism nu e fără precedent în istoria războaielor. Uneori se dovedește din nefericire eficace, dar alteori produce efectul contrariu – îi electrizează pe cei agresați și-i împinge să se bată cu energia disperării.

În cazul de față, comportarea invadatorilor n-a provocat o explozie imediată, însă tragedia de la Nankin a favorizat emergența unui patriotism militant și înflăcărat, având o componentă de ranchiună tenace la adresa Japoniei, percepută de-acum înainte drept un inamic natural – o atitudine pe care generațiile tinere aveau s-o adopte ca și cum ar fi fost vorba de o evidență și chiar de un adevăr etern. Dar, pentru mulți dintre cei mai în vârstă, era însoțită de deziluzie, incredulitate și amărăciune. Atâția chinezi văzuseră în modernizarea întreprinsă în era Meiji un exemplu de urmat!

Am evocat adesea admirația și chiar dragostea „părintelui" Republicii, Sun Yat-sen, pentru arhipelagul vecin, ceea ce era la fel de adevărat și la „moștenitorul" său, Cian kai-și. În Japonia, în cetatea istorică de la Kamakura îi ceruse el mâna soției sale și tot în Japonia studiase arta militară. Chiar după accesiunea lui la putere, i s-a întâmplat să se ducă în vizită la instructorul său, generalul

Nagaoka, unul dintre eroii războiului ruso-japonez. De altminteri, nu e cu neputință ca aceste legături strânse să-i fi afectat judecata când a fost constrâns să-și deseneze inamicul principal: japonezii sau comuniștii.

Capitalul de simpatie deținut de Arhipelag în China fusese puțin câte puțin delapidat – odată cu arogantele „Douăzeci și una de cereri", cu ocuparea de la Tsingtao, cu invadarea Manciuriei, ca să nu citățm decât cele mai semnificative etape ale degradării. Și pe tot parcursul, unii admiratori, și nu neînsemnați, îi găseau încă scuze acestui „tânăr frate" turbulent, spunându-și că avea poate să se maturizeze crescând.

Însă nu și după Nankin. Nu după „viol". Atunci se atinsese inconceptibilul, impardonabilul. În clipa în care scriu rândurile de față, la atâția ani mai târziu, resentimentul e încă foarte prezent și nu pare pe cale de a se estompa.

În epocă, îngrozitorul masacru stârnise spaimă, incredulitate, dezgust și oroare. În schimb, avusese prea puțin efect asupra desfășurării războiului. Deși crima nu i-a adus nici un profit agresorului, pe plan militar nu i-a deservit mult. Nu pe acest teatru de operațiuni a fost Japonia învinsă, ci în Pacific, față cu Statele Unite. Atunci când a capitulat, în august 1945, după lansarea bombelor atomice la Hiroshima și Nagasaki, armatele ei din China nu fuseseră bătute și nici unul din marile orașe pe care le ocupa nu fusese eliberat nici de trupele lui Cian, nici de cele ale lui Mao.

Înseamnă oare că lupta rezistenților fusese inutilă? Cu siguranță că nu. Ei au „țintuit" pe loc milioane de soldați, împiedicându-i să lupte altundeva și prin aceasta

au contribuit indirect la toate eşecurile cauzate Japoniei şi deci la înfrângerea-i finală. Dar nu ne putem împiedica să credem că facţiunile chineze aveau tot timpul în minte „ziua de după aceea". Mai importante decât luptele pe care le duceau erau cele pe care se pregăteau să le ducă mai târziu, când acest război se va fi terminat şi următorul avea să înceapă între comunişti şi naţionalişti.

O altă consecinţă, deloc neglijabilă, a luptei împotriva invadatorului a fost că, pentru prima oară de secole, China şi-a dobândit un statut de mare putere. Ca şef de Stat, generalisimul a trăit pentru o clipă un soi de apoteoză.

Cum să uiţi acea fotografie a summitului ţinut la Cairo în noiembrie 1943, în care se văd unul lângă altul Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt şi Cian kai-şi? Ultimul era evident copleşit – se pomenea alături de cei „mari", ceea ce era indiscutabil o revanşă pentru ţara lui care fusese atât de maltratată după Primul Război Mondial. De altfel, una din hotărârile summitului tripartit a fost de a recunoaşte suveranitatea Chinei asupra tuturor teritoriilor pe care japonezii i le luaseră, începând cu Taiwanul şi Manciuria.

Ameţit fiindcă se găsea la acea altitudine, generalisimul n-a remarcat să omologii lui erau mai degrabă dubitativi în privinţa lui. După o întâlnire privată cu Roosevelt, a notat în carnetul său că totul se petrecuse perfect. În acelaşi moment, Elliott, fiul preşedintelui american, care se interesase de impresiile tatălui său, l-a auzit răspunzându-i: „Tot n-am priceput de ce oamenii lui Cian nu se bat niciodată contra japonezilor, nici de

ce el își poziționează cele mai bune trupe în fața comuniștilor." Trebuie spus că, în timp ce-și apleca urechea către vizitatorul său și fermecătoarea-i soție, Meiling, Roosevelt avea în minte rapoartele pe care le primea de la propriul său reprezentant militar în China, generalul Stilwell, chiar acela care-l pricopsea pe Cian cu porecla de „Arahidă" și nu rata niciodată vreun prilej de a-l desconsidera.

În parte din cauza acestui travaliu de subminare, generalisimul nu va fi invitat la summiturile ulterioare, ținute la Teheran, la Yalta și apoi la Potsdam. Cu toate astea, acel scurt moment de glorie care i-a dat țării sale impresia că reînnoadă cu măreția-i trecută a avut anumite consecințe. Când au fost create Națiunile Unite, în 1945, iar cei cinci principali învingători în al Doilea Război au obținut locuri permanente în Consiliul de Securitate, China a făcut și ea parte dintre ei, alături de Statele Unite, Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Franța.

Uriașul din Asia probabil că n-avea încă mijloacele economice, politice sau militare pentru a juca un rol de prim plan, dar promovarea sa, fie și pur simbolică, la rangul de mare putere apare retrospectiv ca un jalon pe calea ascensiunii sale.

*

Ca să revenim la luptele care se desfășurau în China, e drept, cum spunea Roosevelt, că Cian nu se bătea serios împotriva japonezilor. Ar fi însă just să adăugăm că nici unul dintre protagoniști nu și-a aruncat toate forțele în acea bătălie.

Totuși, Mao și tovarășii săi s-au priceput să străbată mai abili ca rivalul lor acea perioadă delicată și ambiguă. Impresia care a prevalat în epocă în sânul populației era că ei se băteau vitejește împotriva ocupantului și se comportau decent în teritoriile pe care le parcurgeau, respectându-i pe locuitori și plătind cât mai drept tot ce luau. De aceea efectivele lor nu încetau să sporească. „Armata Roșie" a comuniștilor, rebotezată „Armata Populară de Eliberare", a văzut efectivele sale crescând, în cursul celor opt ani de război contra japonezilor, de la optzeci de mii de oameni la peste nouă sute de mii.

Că această imagine a comuniștilor a fost corectă ori excesivă, nu încape îndoială că era larg împărtășită și că a contribuit la a face balanța să se încline în favoarea lor. În paralel, imaginea generalisimului nu înceta să se deterioreze. Acuzațiile de complezență față de ocupant, de nehotărâre sau de afacerism, care s-au atașat mereu de numele său, își dublau intensitatea.

Așa se face că el se găsea într-o postură destul de proastă când războiul mondial s-a încheiat, trupele japoneze au capitulat, iar China a trecut aproape fără tranziție de la rezistența împotriva ocupantului la un război intestin.

În primă instanță, fiecare dintre cei doi rivali voia să învedereze că era în favoarea păcii și că ar fi gata să facă unele concesii pentru a feri țara de chinurile unui nou conflict. Când ambasadorul Statelor Unite, Patrick Hurley, i-a propus lui Mao să vină la generalisim în capitala-i provizorie, Chongqing, spre a discuta cu el despre un acord, conducătorul comunist i-a răspuns pozitiv și a luat avionul pentru prima oară în viața lui.

Întâlnirea dintre cei doi conducători promitea să fie glacială. Se cunoscuseră puțin cu douăzeci de ani în urmă și nu se apreciau foarte mult. În fapt, prima lor strângere de mână, sub privirile ambasadorului, a fost politicoasă și-atât. Dar atunci când generalisimul a dat o recepție în onoarea delegaților, Mao, pe care toți se așteptau să-l vadă taciturn și morocănos, s-a vădit a fi, dimpotrivă, fermecător și expansiv. Fu văzut chiar ridicând paharul în sănătatea amfitrionului său și rostind formula cu care erau salutați odinioară împărații Chinei: „Președintelui Cian kai-și, zece mii de ani!" Două săptămâni mai târziu, a mers și mai departe, declarând cu prilejul unei alocuțiuni publice: „Ar trebui să punem capăt conflictelor noastre și să ne adunăm sub autoritatea președintelui Cian, pentru a construi China modernă."

Hotărât lucru, relațiile lor dădeau semne de încălzire. Conducătorul comunist părea hotărât să lanseze o ofensivă de șarm. Într-adevăr, după o lună și jumătate de negocieri, s-a semnat un acord, spre marea satisfacție a ambasadorului. El stipula că partidul comunist și Kuomintangul vor forma împreună un guvern de uniune națională, China va deveni o democrație pluralistă, iar forțele armate vor fi puse sub autoritatea generalisimului, cu excepția câtorva unități ce vor avea, pentru o perioadă tranzitorie, un statut aparte.

Dacă cei doi adversari acceptaseră să semneze documentul este fiindcă știau și unul, și celălalt că va rămâne literă moartă. Mao n-avea defel intenția de a-și pune Armata Populară sub comanda lui Cian, iar acesta n-avea deloc intenția de a împărți puterea cu comuniștii. Fiecare

dintre ei voia să arate lumii, și întâi de toate mediatorilor americani, că era în favoarea păcii și că va consimți să facă diverse concesii ca s-o instaureze. Evident, era o păcăleală. Și încă o dată, unul dintre cei doi, mereu același, s-a vădit a fi mai abil decât celălalt.

Negocierile de la Chongqing începuseră în septembrie 1945, în momentul precis în care trupele japoneze capitulau și începeau să fie evacuate. Cian kai-și a decis să umple imediat acest gol. A trimis trupe pentru a lua în posesie, în numele său, principalele orașe eliberate, între care Pekin, Nankin și Shanghai. Mediatorii se temeau de reacția lui Mao, dar acesta i-a liniștit – nu vedea nici un inconvenient, le-a spus el, în inițiativa luată de rivalul său. Le-a dat directive partizanilor săi cerându-le să nu se interpună și să se replieze neîntârziat la țară, prin satele din împrejurimi.

La prima vedere, pentru conducătorul comunist era un pas înapoi și chiar o înfrângere, dar nu peste mult timp avea să se dovedească o lovitură de geniu. „Zonele rurale încercuiesc orașele", avea el obiceiul să spună – un precept pe care-l va erija într-o zi în strategie planetară. În brațul de fier militar ce avea loc în China pe atunci, asta însemna înainte de toate că cine deține zonele rurale din împrejurimi controlează aprovizionarea populațiilor urbane și de asemenea comunicațiile dintre orașe prin drumuri și pe căile ferate.

Dar principalul avantaj al acestei strategii n-a fost prevăzut de nimeni. Numai Mao, cu flerul său politic excepțional, l-a presimțit: faptul că deținea marile metropole, pe care generalisimul îl credea un atu major, avea să se releve dezastruos pentru el și chiar fatal.

Plecarea precipitată a japonezilor, după ani de ocupație, lăsa în urmă un haos de nedescris. De exemplu, ocupanții instituiseră o monedă specială ce avea curs în zona lor; numită în mod obișnuit „yenul militar", ea nu era convertibilă în yeni veritabili. Odată plecați japonezii, această monedă și-a pierdut orice valoare, iar oamenii care erau constrânși s-o folosească de opt ani de zile s-au pomenit în posesia unor dreptunghiuri de hârtie fără valoare. S-ar fi putut imagina soluții, de pildă un schimb cu moneda chineză la o rată hotărâtă de autorități, dar asta ar fi necesitat pregătiri minuțioase, un mecanism de pus în funcțiune, ceea ce Cian, grăbit să-și avanseze pionii, nu avusese în vedere.

Alt exemplu: japonezii ocupau mii de clădiri ca locuințe și sedii pentru serviciile administrative, care s-au pomenit de la o zi la alta abandonate. Cum să gestionezi un asemenea parc imobiliar? Funcționarii militari și civili trimiși de generalisim n-aveau nici cea mai mică idee de ceea ce trebuia făcut. Pe deasupra, multe din aceste personaje n-aveau altă ambiție decât să se îmbogățească rapid.

Țara vuia de o mulțime de zvonuri despre isprăvile, reale sau imaginare, ale acestor prădători. Cutare general își însușise, se spunea, opt sute de case; cutare altul, treizeci de uzine dezafectate; încă unul sosise cu un avion plin de bancnote, ca să cumpere la un preț de nimic tot ce-i cădea la mână. Când proprietarii erau chinezi, mijlocul cel mai eficace de a-i convinge să vândă era să-i acuzi că au colaborat cu ocupantul. În opt ani de zile, orice persoană având o activitate economică, într-un fel sau altul avusese neapărat de-a face cu japonezii și putea fi bănuită de colaborare.

Locuitorii metropolelor de pe coastă, care aşteptaseră până atunci cu nerăbdare plecarea ocupanţilor, erau consternaţi. În jurul lor nu mai vedeau decât haos, spolieri şi jafuri, iar curând veni o inflaţie galopantă, care a făcut moneda naţională chineză la fel de derizorie ca yenul militar. Spre sfârşitul anului 1941, un dolar valora 19 yuani; spre sfârşitul anului 1945, valora 1 220, iar în mai 1949 peste 23 de milioane de yuani! Încă se mai povesteşte la Shanghai despre un industriaş care, de ciudă, transformase o grămadă de bancnote în hârtie albă; cel puţin se va putea scrie pe ea, ar fi spus el.

Acestei bancrute i se adăuga teama de penurii, poate chiar de foamete, căci unele alimente esenţiale dispăreau de pe pieţele urbane din cauza speculei, a nesiguranţei drumurilor şi a dezorganizării circuitelor comerciale.

După câteva luni, devenise evident că Mao dăduse dovadă de înţelepciune evitând să-şi asume responsabilitatea unui astfel de dosar. Tovarăşii săi şi cu el n-ar fi ştiut să-l gestioneze, cel mult ar fi putut să controleze mai strict poftele prădătorilor. Dar problemele nu s-ar fi rezolvat prin asta, iar comuniştii ar fi fost ţinta tuturor incriminărilor. În situaţia de faţă, generalisimul a fost cel blamat, încât şi-a pierdut tot creditul pe care i l-ar fi putut aduce participarea chineză la victoria aliaţilor.

Drept urmare, atunci când războiul civil a fost reluat, la câteva luni după acordul idilic de la Chongqing, comuniştii se aflau într-o poziţie mult mai bună ca înainte. Chiar dacă trupele lor rămăseseră în inferioritate numerică, determinarea lor era mai puternică, populaţia rurală le era favorabilă, iar populaţia urbană îi detesta pe adversarii lor.

Cotitura emblematică a fost, paradoxal, căderea „capitalei" lor provizorii, Ya'an. Cian nu se consolase niciodată că n-o cucerise în decembrie 1936, când „micul mareșal" s-a interpus, stricându-i jocul. În martie 1947, condițiile păreau îndeplinite în vederea unei revanșe. Naționaliștii au invadat orașul, iar generalisimul a putut în fine anunța cu solemnitate că oamenii săi puseseră mâna pe capitala comuniștilor și că victoria lor va marca pentru cei din urmă începutul sfârșitului.

Dar în realitate se alese doar cu o cochilie vidă – comuniștii o evacuaseră deja. Tovarășilor săi care se plângeau că trebuia să-și abandoneze cartierul general, Mao le-a spus: „O să-i dăm Ya'anul lui Cian, iar el o să ne dea China." Într-adevăr, perioada următoare a fost pentru Armata Populară un lung marș triumfal, în care orașele cădeau unul după altul, ca fructele coapte, deseori fără luptă. Pentru adversarul lor a fost invers – o scoborâre în infern: nici o singură victorie, nimic decât retrageri, dezastre, fugi și din ce în ce mai puține bătălii adevărate. Când existau înfruntări, regimente întregi își schimbau tabăra, cu soldații, ofițerii și armele lor.

Așa s-a întâmplat mai ales la 31 ianuarie 1949, când garnizoana naționalistă din Pekin, care număra 250 000 de oameni, a hotărât în unanimitate, în frunte cu comandantul ei, să se ralieze comuniștilor. Orașul a căzut fără nici urmă de luptă. La intrarea în Orașul Interzis a fost agățat un portret mare al lui Mao Zedong în locul celui al lui Cian kai-și, ce demisionase cu câteva zile mai înainte în favoarea vicepreședintelui său, Li Zongren care, neapreciind deloc acest cadou otrăvit, l-a

somat să restituie înainte de a pleca aurul din Trezoreria publică pe care și-l apropriase în mod necuvenit.

De-acum încolo, rezultatul bătăliei nu mai lăsa loc de nici o îndoială, însă mulți se întrebau dacă armata Kuomintangului, ce rămânea cea mai numeroasă, nu-și va oferi o ultimă mare luptă, de dragul gloriei.

Așa a mers vorba când trupele comuniste au traversat fluviul Yangtze înspre malul lui meridional, în vecinătatea Nankinului. Cinci sute de mii de soldați naționaliști fuseseră mobilizați ca să apere orașul, dar multe unități au dezertat, încât orașul a căzut la 23 aprilie fără o adevărată luptă. Unii au prezis atunci că ultima luptă va avea loc la Shanghai; un diplomat american a redactat chiar o notă prevăzând că străzile portului aveau să fie înecate în sânge.

Tot ce s-a întâmplat însă a fost o uriașă îngrămădeală, cu zeci de mii de persoane care se îmbulzeau pe cheiuri cu tot cu bagaje, pentru a se urca la bordul vreunei ambarcațiuni ce se îndrepta spre Taiwan.

Generalisimul a apucat-o și el către insulă, fără să se grăbească. S-a oprit câteva săptămâni în satul său natal, apoi a vizitat diverse locuri și a asistat chiar la niște spectacole. Cei care l-au zărit în epocă spun că era destins, surâzător, senin, ca și când ar fi fost convins că totul se va sfârși cu bine.

N-a fost cazul, firește, dar între marii perdanți ai Istoriei recente, el face parte dintre cei care au scăpat până la urmă cel mai puțin rău. În fortăreața sa taiwaneză, avea să se mențină până la moarte, la 87 de ani, tot „generalisim", tot „președinte al Republicii", cu sprijinul Statelor Unite, care vor reuși vreme de aproape

un sfert de secol să-i păstreze locul permanent al Chinei în Consiliul de Securitate.

În refugiul său, și-a luat cu sine familia, colaboratorii cei mai fideli, o impozantă pradă de război și de asemenea un trofeu straniu: pe Zhang Xueliang. „Micul mareșal" care-l răpise în 1936 și-l forțase să pactizeze cu comuniștii nu fusese niciodată iertat de generalisim. Pusese să fie arestat cu prima ocazie și nu-i mai dăduse drumul, iar când se hotărâse să se ducă în Taiwan, îl trimisese acolo înainte, închizându-l sub pază strictă alături de concubina lui. Convins că incidentul de la Xi'an făcuse soarta Chinei și pe a lui s-o ia razna, își jurase să nu-l elibereze niciodată.

În fapt, Zhang Xueliang a rămas în detenție cincizeci și patru de ani. N-a fost eliberat decât mult după dispariția vindicativului generalisim. A părăsit atunci Taiwanul, spre a-și petrece ultimii ani în Hawaii, unde a murit de o pneumonie în octombrie 2001, la câteva luni după a o suta sa aniversare.

9

În picioare pe o estradă, în Piața Tiananmen, nu departe de propriul său portret, Mao Zedong a proclamat la 1 octombrie 1949 nașterea Republicii Populare Chineze, cu capitala la Pekin. Era sfârșitul unui lung secol de umilință națională, dar nu era cu siguranță sfârșitul tragediilor; unele vor fi pricinuite de adversarii țării și ai regimului ei, altele de excesele fondatorului însuși.

Multă vreme se va continua să se dezbată bilanțul discordant lăsat de Mao compatrioților săi. A pus el capăt haosului ce domnea, sau a instaurat el însuși haosul? Și-a ridicat țara la rangul deținut de puterile majore, sau i-a întârziat mai degrabă ascensiunea? Nu e ușor de tranșat, iar evaluarea e și mai complicată prin faptul că unele drame cunoscute de China în acei ani se situau într-un context planetar pe care ea nu-l putea stăpâni, cel al înfruntării generalizate – politică, ideologică, economică și militară – dintre comunism și capitalism.

Într-un sens, războiul civil care tocmai se încheiase cu victoria Armatei populare fusese pe de-a-ntregul un episod precoce al războiului rece și la fel a fost cazul războiului extern cel mai sângeros și mai periculos la care regimul va fi luat parte în decursul existenței sale, respectiv conflictul desfășurat în Coreea din 1950 în 1953.

„Țara dimineților liniștite" se aflase multă vreme în centrul rivalităților dintre Japonia, China și Rusia, apoi, mai târziu, și Statele Unite. Ne puteam deci aștepta să fie antrenată, într-un fel sau altul, în conflictele care au urmat după cel de-al Doilea Război Mondial. Nu rămâne mai puțin ciudat că Stalin a aprobat ofensiva plănuită de Kim Il Sung împotriva jumătății de sud a Peninsulei și mai ales că Mao a acceptat să se asocieze la ea.

Era oare cu adevărat momentul să se lanseze într-o nouă aventură militară în timp ce propria-i țară abia ieșise dintr-un război civil? La început, conducătorul chinez păruse ezitant. Dacă până la urmă și-a dat acordul, în mai 1950, este fiindcă a considerat indispensabil să-și consolideze alianța cu Moscova într-un moment când relațiilor lui cu Washingtonul erau la nivelul cel mai de jos – un calcul de înțeles, dar care retrospectiv pare riscant.

Din punctul de vedere al lui Stalin, marele avantaj al războiului din Coreea era tocmai de a săpa o groapă greu de trecut între Statele Unite și China, silind-o pe aceasta să agațe de Uniunea Sovietică. Să fi fost oare deopotrivă și interesul lui Mao? Îi era cu neputință să restabilească relații normale cu Washingtonul după victoria asupra lui Cian kai-și? Aparent, așa a crezut în acel moment și ar fi fastidios să ne întindem, după atâția ani de la eveniment, asupra consecințelor pe care le-ar fi avut o altă opțiune din partea sa. În schimb, ce e sigur este că războiul din Coreea a instalat între Statele Unite și „China roșie" o neîncredere tenace, care uneori s-a atenuat de-a lungul anilor, dar n-a fost niciodată complet depășită.

De altfel, în mai multe privinţe acest război a fost o acţiune costisitoare şi totodată superfluă, înainte de toate pentru coreeni, dar şi pentru vecinii lor chinezi, şi în mod aparte pentru noul regim, care tocmai începea să se instaleze. Dintre „voluntarii" pe care i-a trimis de cealaltă parte a graniţei au pierit sute de mii, iar costul economic a fost de asemenea împovărător, mai cu seamă pentru o ţară aflată în plină reconstrucţie. În plus, tensiunile cu Washingtonul au împiedicat o soluţionare rapidă a contenciosului privitor la Taiwan. Nu era oare prea scump de plătit pentru un conflict care, după trei ani de invazii şi contra-invazii, cu ameninţări de a se recurge la arma nucleară, s-a încheiat printr-o reîntoarcere la linia de demarcaţie iniţială, din jurul paralelei 38?

Orice război este absurd şi crud, dar unele sunt mai mult decât altele.

În acelaşi moment în care acest conflict se desfăşura la graniţele ei, China cunoştea pe frontul intern o luptă de cu totul alt gen, şi aici cu suferinţe, cruzime şi o doză de absurditate. Ea se înscria în cadrul eminamente marxist al luptei dintre clase, însă împingându-i logica până la extrem.

Ceea ce Mao şi tovarăşii săi intenţionau să înfăptuiască era o transformare profundă şi ireversibilă a societăţii chineze. Modul de operare a fost o reformă agrară vizând o repartizare mai echitabilă a pământurilor. Pentru a determina de la cine trebuiau luate şi cui date, s-a purces la o scrutare atentă a statutului locuitorilor, ideea directoare fiind că ţăranii săraci erau interesaţi de repartizare, deci de succesul reformei şi,

pe cale de consecință, de cel al revoluției întreprinse de partidul comunist, în timp ce păturile sociale mai prospere erau împinse spre interese contrarii.

Metoda fusese deja experimentată la o scară mai mică în timpul războiului civil în teritoriile „eliberate" și își demonstrase eficacitatea. Țăranii clasați ca „săraci" sau „mijlocași" și care reprezentau peste 80% din populație văzuseră situația economică și statutul lor social considerabil crescute și pentru nimic în lume n-ar fi voit să revină la situația dinainte. Invers, „bogătanii", care erau percepuți ca dușmanii naturali ai revoluției, fuseseră literalmente declasați.

După instaurarea Republicii Populare, s-au organizat adunări publice în cursul cărora actele de proprietate erau transferate de la bogați la săraci, iar cei avuți erau luați la refec de țăranii ce suferiseră multă vreme dominația lor sau pe aceea a familiilor lor. Milioane de asemenea „dușmani ai poporului" au fost înșfăcați, maltratați, huiduiți și zeci de mii ar fi fost uciși, mulți dintre ei fiind bătuți până la moarte. Se estimează că în trei ani clasa proprietarilor de pământ a fost practic nimicită.

*

Modul brutal și voluntarist pe care-l avea Mao de a „remodela" societatea chineză va fi „semnătura" sa de-a lungul întregii vieți. Ea îi va asigura un loc aparte în Istorie și va marca o ruptură fățișă cu trecutul, dar îi va supune compatrioții unor încercări traumatizante pentru a căror depășire vor trebui să treacă vreo câteva generații.

Printre numeroasele sale aberații, una dintre cele mai emblematice a fost „Marele Salt Înainte". Conceput, după cum îi indică numele, pentru a face țara să înainteze „dintr-un salt" mai degrabă decât cu pași mici, el pornea de la ideea – foarte seducătoare, dar care avea să se dovedească înșelătoare – că ar fi de-ajuns să „facă totul dintr-odată" ca să înfăptuiască miracole. Marile țări industrializate nu se lăudau că produc milioane de tone de oțel? Se puteau face și în China! Dacă zeci de milioane de familii ar construi niște furnale mici și ar pune la un loc tot metalul pe care l-ar găsi... Într-adevăr, s-au putut produce mari cantități de oțel, numai că era de calitate mediocră și chiar de-a dreptul inutilizabil – multă trudă în zadar!

Au existat și alte extravaganțe de același ordin. Una dintre campaniile desfășurate în cursul „Marelui Salt" viza exterminarea celor „patru dăunători" care propagau bolile și afectau producția, și anume șobolanii, muștele, țânțarii și vrăbiile. De ce vrăbiile? Fiindcă mâncau cantități mari de fructe și de semințe, micșorând astfel recolta. Principala „vinovată" era vrabia de câmpie, foarte mică, despre care se spunea că în fiecare an consuma patru kilograme de produse agricole.

Cum aceste zburătoare se numărau cu sutele de milioane, ele singure puteau devora o bună parte din recoltă. Unul din mijloacele cele mai originale și mai eficace pentru a le combate era zgomotul. Țăranii se postau în permanență pe câmpuri și când vrăbiile încercau să se apropie, erau zburătăcite bătându-se în tobe, cratițe sau pur și simplu în niște bucăți de tablă, spre a le împiedica să se așeze. Epuizate și înfometate, cădeau la pământ în cele din urmă, murind pe loc. Procedeul

era original, toată populația, inclusiv copiii, participa, uneori într-o atmosferă festivă, iar succesul a fost impresionant. Vrăbiile și toate celelalte păsări erau pe cale de a fi eradicate.

Ce nu se prevăzuse era că zburătoarele „dăunătoare" nu mâncau numai semințe și fructe, ci și insecte. Acestea au început să prolifereze odată cu dispariția prădătorului lor și să se hrănească lacom cu plante. Curând au fost văzuți formându-se nori de greieri migratori care se năpusteau asupra culturilor, devorând totul la trecerea lor; daunele provocate de ei erau atât de devastatoare, încât țara a trecut între 1958 și 1962 printr-una din marile perioade de foamete ale vremilor moderne, al cărei bilanț s-ar situa, după unele estimări, la un total de aproximativ treizeci de milioane de morți – un exemplu clasic a ceea ce se poate întâmpla când se perturbă echilibrele delicate ale naturii fără a se putea stăpâni consecințele perturbării.

Uriașa tragedie umană cauzată de diversele scrânteli voluntariste din timpul „Marelui Salt Înainte" a stârnit în final o frondă în cadrul Partidului. Încă din 1959, au început să se ridice glasuri ca să ceară socoteală instanțelor conducătoare. Abil tactician, Mao a înțeles că i-ar fi de folos să se retragă. Nepăstrând pentru el însuși decât președinția Partidului, i-a lăsat președinția Republicii unui apropiat al său, născut ca și el în provincia Hunan: Liu Shaoqi.

În următorii trei ani, amploarea dezastrului a devenit și mai evidentă. Numeroși tovarăși au descoperit cu prilejul deplasărilor în provinciile lor natale distrugerile pricinuite de Marele Salt și au ascultat doleanțele

propriilor lor familii. O soră, un prieten din copilărie sau vreo nepoată dragă putea să-i facă să afle despre suferințele oamenilor obișnuiți lucruri pe care, în sferele oculte ale puterii, nimeni nu îndrăznea să le evoce. Așa i s-a întâmplat ministrului Apărării, mareșalul Peng Dehuai, unul din cei mai vechi tovarăși ai lui Mao, un erou al Marșului cel Lung și al rezistenței contra japonezilor. Fusese profund zdruncinat de ceea ce văzuse în provincia-i natală și-i scrisese Marelui Timonier o scrisoare sfâșietoare pentru a denunța rătăcirile Partidului; acest valoros soldat era însă un prost tactician politic și abilului intrigant care era Mao nu i-a fost deloc greu să dezamorseze bomba; acuzat de derivă de dreapta, Peng a fost demis din funcție și înlocuit la postul său de un alt mareșal, Lin Biao.

În primăvara anului 1961, i-a venit rândul președintelui Liu Shaoqi însuși să facă, la o deplasare în propria sa regiune natală, aceeași „descoperire" privind suferințele bieților oameni, ceea ce l-a zdruncinat profund. Era prea prudent ca să facă un scandal, dar s-a apucat să spună, în unele adunări, că Marele Salt Înainte, pe care-l susținuse inițial, a fost o eroare căreia trebuia să i se pună capăt.

Până atunci, Liu era considerat ca fiind moștenitorul prezumtiv al lui Mao. Cei doi bărbați păreau complementari: unul impetuos, cutezător, plin de farmec, celălalt calm, reflexiv, cu capul pe umeri și reputat ca bun manager. Binomul celor doi președinți, revoluționarul și administratorul, părea menit să se prelungească mulți ani, dar criticile formulate de Liu contra Marelui Salt, chiar prudente și nuanțate, chiar însoțite de elogii la

adresa lui Mao, au fost percepute de cel din urmă drept atacuri insidioase, ceea ce a făcut să se nască o vrăjmășie îndârjită între cei doi.

În același moment, în Uniunea Sovietică destalinizarea înfăptuită de Nikita Hrușciov atingea paroxismul; Stalingradul însuși, orașul eroic, a fost rebotezat Volgograd în noiembrie 1961, iar rămășițele pământești ale „părintelui popoarelor" au fost retrase din mausoleul lui Lenin din Piața Roșie. Aceste evoluții erau urmărite îndeaproape în sânul Partidului Comunist Chinez, unde dezastrele cauzate de Marele Salt puseseră în lumină efectele nefaste ale versiunii locale a „cultului personalității". Mao a fost silit să-și mai abandoneze puțin din putere, în profitul unor tovarăși nu atât de eminenți ca el, dar mai pragmatici și mai buni manageri.

El a părut chiar, în acea epocă, pe cale de a fi marginalizat în cadrul regimului pe care-l întemeiase. În orice caz, Partidul nu-l mai asculta orbește. Era în continuare omagiat, însă puterea reală nu mai era în mâinile lui. Unii tovarăși ai săi credeau chiar că ar fi trebuit îndepărtat, numai că numele lui era în asemenea măsură asociat cu cel al regimului încât eliminarea sa ar fi pătat în mod cert imaginea țării. Liu Shaoqi și mâna sa dreaptă Deng Xiaoping au judecat că era mai înțelept să-l mențină „pe soclul său", oarecum, ca figură emblematică, totodată „blocând" organele Partidului pentru a-i opri excesele. Nu credeau că Mao ar fi putut el însuși să repună în cauză acest aranjament; dacă ar încerca s-o facă, ar fi pus în minoritate și ar putea pierde totul. De ce și-ar lua el acest risc?

Adversarii Cârmaciului nu prevăzuseră însă că el era gata să riște totul ca să-și recupereze puterea, oricare ar fi fost consecințele, iar dacă s-ar fi pomenit minoritar în sânul Partidului, s-ar lipsi de Partid. Mai mult: s-ar lupta *contra* Partidului.

Oricum, era hotărât să nu se dea bătut. Dar, ca pe timpul Marșului cel Lung, voia să aleagă el însuși momentul propice pentru înfruntare și terenul care-i convenea lui.

10

Împrejurarea aleasă de Mao ca să purceadă la recucerirea puterii a fost apariţia unei piese de teatru intitulate *Destituirea lui Hai Rui*, care punea în scenă necazurile unui personaj renumit în istoria Chinei. Înalt funcţionar sub dinastia Ming, Hai Rui avusese curajul să-i spună deschis împăratului că felul în care se comporta făcea rău ţării. Fusese demis din funcţie, întemniţat şi surghiunit. Numele său devenise sinonim cu integritatea morală şi curajul.

Soţia lui Mao, Jiang Qing, şi-a convins bărbatul că piesa pe care publicul o aplaudase mult era în realitate o alegorie îndreptată împotriva lui. Sub trăsăturile lui Hai Rui, sala îl vedea pe mareşalul Peng Dehuai, care îndrăznise să protesteze împotriva rătăcirilor Marelui Salt Înainte, ceea ce-i pricinuise dizgraţia, iar sub trăsăturile suveranului capricios şi persecutor, însuşi Marele Cârmaci era portretizat.

Autorul, un istoric ce semna cu pseudonimul „Wu Han", era un protejat al primarului capitalei, Peng Zhen, pilon al „clicii" lui Liu Shaoqi şi a lui Deng Xiaoping. Mao a priceput imediat avantajul pe care-l putea obţine din această situaţie. A părăsit Pekinul, controlat de adversarii săi, ducându-se să se instaleze într-o vilă pe care-o avea la Hangzhou, la vărsarea fluviului Yangtze,

nu departe de Shanghai. Acolo a chemat în mare secret un grup foarte mic – șase persoane în total, între care și soția sa.

Cei doi soți nu mai trăiau împreună de mult timp. Mao avea pornirea de a le face curte tuturor femeilor pe care le vedea, chiar atunci când erau foarte tinere, iar Jiang nu suporta ca asta să se petreacă sub acoperișul ei. Nu divorțaseră totuși, dar fiecare își avea rezidența, anturajul și ambițiile proprii.

În tinerețe, Jiang Qing jucase la teatru rolul Norei din piesa lui Henrik Ibsen, *O casă de păpuși*. Nora suferea fiindcă era tratată de soțul ei ca o păpușă, drăguță și naivă; visa să fie alături de el o adevărată parteneră. Jiang n-a ascuns niciodată că, din toate personajele pe care le întrupase în cursul carierei sale de actriță, se identifica cel mai mult cu Nora. Visul ei era să joace un rol politic de prim plan, dar înaltele instanțe ale Partidului nici nu voiau să audă de așa ceva. I se ceruse chiar soțului ei să-i domolească înflăcărarea, iar el se angajase s-o facă. Și asta îi îndepărtase de asemenea pe cei doi soți unul de altul.

În 1965, atitudinea lui Mao în privința acestei chestiuni se schimbase complet. Era hotărât să-și regleze socotelile cu tovarășii săi, iar ambițiile soției îl puteau ajuta să-și atingă obiectivul. A decis s-o asocieze direct planurilor sale, iar ea a fost încântată. Una din primele sarcini încredințate ei a fost să pună să se scrie de către careva din anturajul ei un articol ce denunța „viclenia" conținută în *Destituirea lui Hai Rui*. Într-adevăr, Jiang a găsit printre prietenii ei un tânăr scriitor cu pana acerbă, care a pregătit un proiect de articol. Ea i

l-a supus lui Mao care, nevoind să lase nimic la voia întâmplării, i-a adus diverse modificări, până într-acolo încât i-a devenit aproape coautor. Articolul a fost publicat la 10 noiembrie 1965 într-un ziar din Shanghai.

Tactica politică adoptată de Mao în această bătălie a fost la fel de simplă pe cât era de redutabilă. O folosise nu o dată în cariera sa și-i putuse verifica eficiența. Începea prin a-și îndrepta atacurile cu ferocitate împotriva unuia dintre protejații celui pe care voia să-l doboare. Dacă protectorul lua poziție în favoarea persoanei atacate, devenea el însuși o țintă; dacă își abandona protejatul, își pierdea orice credibilitate și aliații săi se îndepărtau de el.

În acest caz precis, procedeul ar fi avut oarecum o dublă bătaie. Vizându-l pe autorul piesei, acuzat de „lezmaiestate", îl atingea de fapt pe protectorul său, Peng Zhen, iar atacându-l pe acesta, era atins propriul lui mentor, Liu Shaoqi.

„Crima" comisă de Wu Han, cea de a-l fi insultat și ridiculizat pe președintele Mao, nu era dintre cele ce puteau fi ignorate, nici iertate. După ce a tergiversat și a căutat să câștige timp, primarul Pekinului a preferat să se desolidarizeze de protejatul său. L-a sfătuit să-și facă autocritica, judecată însă ca fiind insuficientă. Capetele au început să cadă. Wu Han a fost aruncat în închisoare și torturat. Prietenii săi politici, numeroși printre scriitori și ziariști, au fost hăituiți.

Bineînțeles, primarul nu și-a salvat totuși capul. Fiindcă-și demonstrase incapacitatea de a-i apăra pe ai săi, s-a pomenit total izolat, iar atunci când a fost la rându-i atacat, nimeni n-a îndrăznit să-l apere. Chiar

propriii săi prieteni l-au învinovăţit cel mai tare, sperând ca ei să fie cruţaţi. Liu Shaoqi a fost împovărat cu sarcina umilitoare de a citi el însuşi rechizitoriul împotriva prietenului său Peng Zhen şi de a-i anunţa căderea în dizgraţie.

În cursul aceleiaşi adunări ţinute în capitală în absenţa lui Mao, un text redactat de mâna acestuia le-a fost comunicat participanţilor. El spunea: „Aceşti reprezentanţi ai burgheziei care s-au strecurat în Partid, în guvern, în armată şi în diverse sfere ale culturii sunt o tagmă de revizionişti contrarevoluţionari. Odată condiţiile reunite, ei vor pune mâna pe puterea politică şi vor transforma dictatura proletariatului într-o dictatură a burgheziei. Pe unii îi ştim deja; alţii încă se ascund. Unii au obţinut încrederea noastră şi se pregătesc să ne devină succesori; întocmai ca Hruşciov, s-au cuibărit foarte aproape de noi."

În curând, lumea întreagă avea să afle identitatea acelui „reprezentant al burgheziei" care se pregătea să-i ia locul lui Mao şi care era „cuibărit foarte aproape" de el, aşa cum fusese Hruşciov în anturajul Lui Stalin. Porecla de „Hruşciov chinez" avea să fie lipită multă vreme de numele preşedintelui Republicii Populare, Liu Shaoqi. Totuşi, participanţii la acea adunare ce se ţinuse în mai 1966 au afirmat în mărturiile lor ulterioare că nimeni, nici măcar Liu, nu înţelesese pe moment că „notificarea" care li se adresase viza o anumită persoană în particular.

Din vila sa îndepărtată, „păpuşarul" observa acest mic joc cu delectare. Bătălia pe care o iniţiase împotriva celor ce visau să-i ia locul fusese lesne câştigată. Hotărât

lucru, adversarii nu erau de talia lui! Ei credeau că puteau să-i taie aripile și să-l limiteze la rolul de „strămoș fondator", preschimbat de viu într-o statuie pusă pe un soclu, dar el va fi cel care-i va înmormânta!

Pentru a învedera că încă nu era un cadavru, nici doar o statuie, Mao se hotărî să dea o mare lovitură. El care era de o lună retras în vila sa, departe de toate privirile, se duse în orașul Wuhan, unde în fiecare an se desfășura o competiție în cursul căreia mii de înotători, veniți din diverse provincii chineze și din străinătate, se aruncau în apă ca să traverseze fluviul Yangtze.

Spre surpriza generală, Mao s-a alăturat celor cinci mii de participanți și s-a aruncat împreună cu ei în marele fluviu înspumat; șapte din însoțitorii lui au plonjat în urma lui, ca să-i asigure securitatea. A doua zi, toate ziarele anunțau, dovedind cu fotografii, că Marele Cârmaci înotase o oră și cinci minute, traversând peste cincisprezece kilometri.

Mulți observatori au ironizat, pe bună dreptate, credulitatea celor care se lăsaseră convinși că un om de șaptezeci și doi de ani putea să înoate de trei ori mai repede decât campionul mondial al disciplinei, australianul Bob Windle, dar performanța lui Mao se situa în domeniul comunicării politice, nu în cel al sportului. Mesajul pe care voia să-l transmită admiratorilor, ca și adversarilor lui, le dădea de înțeles că era viguros, nu se dădea înapoi de la nimic și revenea în forță.

Într-adevăr, se întoarse de îndată în capitală, după opt luni de absență. Orașul spumega precum fluviul Yangtze, iar el avea să se arunce iarăși în apă.

*

În zilele următoare destituirii primarului, Universitatea din Pekin trecuse printr-o agitație care era menită să ia amploare și chiar să se propage prin toată țara.

De schimbările de la vârf nu se auzise încă. Partidul Comunist obișnuia să-și anunțe deciziile în presă după câteva săptămâni și chiar luni. Așa se face că ordinea domnea încă la Universitate, unde autoritățile, care depindeau de primar, încă nu știau că el era căzut în dizgrație, iar studenții și profesorii aparținând aripii „radicale" șovăiau să se pună în mișcare.

Spre a-i încuraja, o „mesageră" a fost trimisă printre ei ca să le spună, în substanță: „Nu vă fie teamă de Peng Zhen, e terminat! Nu vorbiți despre asta, dar acționați în consecință. Partizanii săi, începând cu președintele Universității, vor cădea în curând odată cu el. E rândul vostru să vă puneți în mișcare! Dacă vă vor ataca revizioniștii, noi vă vom apăra."

În fapt, o primă acțiune a fost întreprinsă de responsabilul Partidului din Departamentul de filozofie, o tânără profesoară pe nume Nie Yuanzi. Încurajată de ceea ce tocmai aflase, ea a adunat un mic număr de tineri cu aceleași opinii și a redactat împreună cu ei un articol cu litere mari de gazetă de perete, care a fost afișat la 25 mai pe zidul cantinei. Criticându-i pe președintele Universității și pe colaboratorii săi, acuzați de a împiedica lupta contra tendințelor de dreapta, acest „dazibao" cerea ca studenții să fie autorizați să țină adunări publice și să se exprime exact prin astfel de articole-afiș.

În orele și zilele care au urmat, sute de ziare murale au apărut, într-o mare efervescență, și în timp ce conducătorii țării, îndeosebi Prim-ministrul Ciu Enlai, încercau încă să stingă incendiul, Mao a cerut ca textul incriminat să fie publicat *in extenso* de agenția de presă oficială, Xinhua, și de asemenea de *Cotidianul poporului*, ce-l însoțea de un articol acuzându-i și el pe președintele Universității și pe colaboratorii săi că sunt revizioniști și „comuniști prefăcuți". Curând s-a putut citi în presă un articol al lui Mao însuși, intitulat „Primul meu dazibao", în care el chema la „a se deschide focul asupra cartierului general", nici mai mult, nici mai puțin.

Pentru a frapa și mai puternic mințile, Marele Cârmaci le-a scris direct unor studenți care găsiseră cu cale să-și dea numele de „Gărzi Roșii". „Aveți dreptate să vă revoltați", le-a spus el, ceea ce a devenit strigătul lor de raliere. Apoi, într-o zi a venit să li se alăture în Piața Tiananmen. O tânără femeie și-a scos brasarda și i-a pus-o pe braț marelui om, care a devenit astfel el însuși, onorific, șeful suprem al Gărzilor Roșii.

În acest stadiu, autoritățile erau cu totul copleșite, atât cele de la Universitate, cât și cele ale Partidului. Ele ar fi putut să facă față unei mișcări de protest din partea studenților, să cadă la pace cu ei sau să le aresteze conducătorii, dar nu când șeful istoric al Revoluției îmbrățișa cauza protestatarilor și-i îndemna să-i dea înainte.

Atunci când studenții, încurajați, au luat hotărât sub control Universitatea din Pekin, Mao i-a înștiințat că nu trebuiau să se cantoneze în capitală, ci să se răspândească în toată țara, cu obiectivul de a lupta împotriva

„celor patru vechituri care otrăvesc mințile de milenii". Cifra patru este adesea folosită în China în campaniile de denigrare, fiindcă se pronunță aproximativ precum cuvântul „moarte" și e deci percepută ca fiind funestă. Noua campanie viza vechile idei, vechea cultură, vechile tradiții și vechile obiceiuri. Una din țintele favorite ale lui Mao și ale Gărzilor Roșii era Confucius, simbol milenar al civilizației chineze. Cimitirul în care era înmormântat a fost profanat, iar corpul unui descendent al său a fost dezgropat și spânzurat de studenții veniți din capitală. O statuie a împăratului Yongle, protectorul amiralului Zheng He, a fost și ea dărâmată. Multe manuscrise vechi au fost arse.

Nu exista vreo linie directoare pentru aceste vandalizări, în afara unei uri generale față de tot ce era vechi și deci perceput ca obstacol în calea emergenței unei lumi noi.

O altă ură tipică însufleța Gărzile Roșii: față de profesori. Cum se întâmplă pretutindeni, unii studenți îi antipatizau pe magiștrii lor. În China însă, în timpul Revoluției Culturale, tinerii nu mai erau defel inhibați. Au început prin a-i huidui pe profesorii reputați a fi apropiați de linia „revizionistă" a lui Liu Shaoqi, care au fost apoi legați, exhibați public, umiliți, bătuți.

Această răscoală împotriva „mandarinilor" avea să facă emuli în alte regiuni ale lumii și să stârnească, în cursul anilor următori, „revolte studențești" în numeroase țări, în special în Franța, în Mexic și în Statele Unite.

Nicăieri însă evenimentele n-au atins nivelul de violență cunoscut în China sub Revoluția Culturală. Începută în universitățile capitalei, mișcarea se va întinde

în toate provinciile, în toate domeniile, și va lua diverse forme, unele extrem de violente și distructive, altele pur și simplu absurde sau chiar rizibile, ca atunci când Gărzile Roșii au decretat că semafoarele puse pe roșu la intersecții nu puteau continua să marcheze obligația opririi, de vreme ce era vorba de culoarea revoluției. De-acum oprirea se va face la culoarea verde și se va redemara la cea roșie! A fost și aici un haos de nedescris, din fericire atenuat de faptul că automobilele erau încă prea puțin numeroase în orașele chineze...

Dar nu toate exagerările aveau un efect comic. Într-o zi din aprilie 1967, soția lui Liu Shaoqi, Wang Guangmei, a primit un telefon îngrijorător: fiica ei, studentă la Universitate, fusese bătută crunt și se afla la spital într-o stare critică. Cei doi soți nu mai ieșeau din casă, însă mama nu s-a putut împiedica să se ducă să-și vadă fiica. Nu bănuia că era o capcană care s-o atragă afară din casă.

Sosită la spital, a fost prinsă de o bandă a Gărzilor Roșii, care au început s-o huiduie, s-o insulte, apoi au târât-o pe străzi după ce o îmbrăcaseră grotesc. O fotografie a ei fusese publicată în presă cu ceva timp mai înainte, înfățișând-o în ținută de gală la o vizită oficială efectuată de cuplul prezidențial în Indonezia. Fu silită să poarte o rochie similară, pălărie, ciorapi de mătase și tocuri cui, plus un enorm „colier de perle" înfășurat în jurul gâtului, în realitate niște mingi de ping-pong înșirate pe o ață... În această ținută, a fost plimbată pe străzi și zeflemisită.

În teorie, Wang era încă soția șefului de Stat, ceea ce n-a împiedicat-o să fie aruncată în închisoare, unde

avea să putrezească doisprezece ani. Soţul ei, care a suferit aceeaşi soartă, n-a supravieţuit chinurilor; diabetic, prost îngrijit, a murit după doi ani şi jumătate.

Mareşalul Peng Dehuai, care devenise simbolul rezistenţei faţă de rătăcirile Cârmaciului, a fost supus unei persecuţii şi mai groaznice. Întemniţat în ultimii opt ani ai vieţii, a fost tot timpul torturat, umilit, bătut. Torţionarii săi voiau să-l facă să-şi „mărturisească greşelile", dar el a refuzat până la capăt, cu demnitatea unui adevărat erou.

Dacă intenţia lui Mao era să-i pedepsească pe cei ce îndrăzniseră să-i ţină piept şi să nimicească instituţiile pe care nu le mai controla, el a izbutit în chip strălucit.

Dar cu ce preţ! Ţara era trecută prin foc şi sabie. Bande rivale de Gărzi Roşii se băteau pentru controlul unui oraş, al unui cartier, al unei gări sau al unui aerodrom. „Bande" nu e de altfel termenul potrivit – uneori era vorba de adevărate armate, grupând zeci de mii de oameni. Relatările din acea epocă demenţială vorbesc de bătălii în toată regula şi de execuţii sumare. Autorităţile locale de Stat ca şi de Partid încetaseră să funcţioneze. La fel se întâmpla cu uzinele şi cu transporturile publice, fără a mai vorbi de şcoli, dintre care unele vor rămâne închise vreme de peste doi ani.

Rar se văzuse în Istorie o asemenea instrumentalizare a dezordinii! Abilă, deliberată, cinică.

11

Mao îi scrisese soției sale, cu puțin înainte de începutul Revoluției Culturale: „Va fi o mare harababură pe pământ, după care lucrurile vor reintra în ordine." În cursul verii anului 1968 i s-a vădit necesar să înceapă calmarea jocului. Voind să „secе", oarecum, rezervorul uman al Gărzilor Roșii, a trimis milioane de tineri cetățeni la țară. În aparență, erau însărcinați cu o misiune, aceea de a propaga ideile revoluționare în China profundă; în realitate, erau îndepărtați, pentru a li se reduce nocivitatea. Mulți n-aveau să se mai întoarcă la oraș, nici să-și mai continue studiile. Li se va spune „generația pierdută".

Spre a duce la bun sfârșit reluarea controlului, Marele Cârmaci nu se putea sprijini decât pe Armata Populară de Eliberare, care jucase de curând un rol hotărâtor în Revoluția Culturală. Ea asigurase publicarea și difuzarea *Cărticelei roșii*, o culegere de citate ale președintelui Mao care a slujit de breviar și de emblemă Gărzilor Roșii; ea le-a permis celor din urmă să se înarmeze și să se răspândească în provincii. La început, avea de altfel ordinul formal de a nu li se opune niciodată, orice ar fi făcut ele.

Artizanul acestei poziționări ideologice și politice a instituției militare era ministrul Apărării, Lin Biao. El

făcea parte din cercul foarte restrâns al celor care lansaseră și „pilotaseră" agitația revoluționară. Nimeni nu s-a mirat deci să-l vadă desemnat foarte oficial, în 1969, drept succesorul lui Mao. În fotografiile și în picturile realiste din epocă, fondatorul Republicii Populare și „cel mai fidel tovarăș de arme al său" erau mereu înfățișați împreună. În China ca și în restul lumii, toată lumea era convinsă că venirea lui Lin Biao la putere era inevitabilă și iminentă.

Numai că Mao era încă bine-mersi în viață și deloc grăbit să-și cedeze locul vreunui succesor. Îl cuprindea chiar o ură spontană față de oricine apărea, într-un moment sau altul, drept moștenitor al său.

În jurul „tovarășului de arme", o întreagă clică începea să-și piardă răbdarea, în special soția și fiul lui, care-l băteau la cap neîncetat că era momentul propice să acționeze, căci dacă aștepta prea mult, Marele Cârmaci va găsi cu siguranță un pretext ca să-l îndepărteze.

În septembrie 1971, întreaga lume a fost uluită să afle una după alta că Lin Biao murise împreună cu familia sa într-un accident de avion, că în prealabil încercase să-l asasineze pe Mao și că încerca să fugă în direcția Uniunii Sovietice când aparatul său s-a prăbușit.

Poate cu excepția unei mâini de inițiați, nimeni n-ar fi putut să prevadă aceste stranii peripeții. După dramă, au fost avansate diverse explicații. Potrivit uneia dintre ele, mareșalului nu i-ar fi convenit apropierea de Washington inițiată de vizita secretă efectuată de Henry Kissinger la Pekin, cu câteva săptămâni mai devreme.

Dispariția „delfinului" a fost însoțită de o reechilibrare a puterii. Pentru a liniști aripa stângă a regimului, Mao l-a împins la înaintare pe un tânăr protejat al soției sale, Wang Hongwen, conducător al Gărzilor Roșii din Shanghai, care s-a pomenit la treizeci și șapte de ani în vârful ierarhiei, înconjurat de niște venerabili decani care aveau vârsta părinților sau chiar pe a bunicilor săi.

Presa mondială era deja uimită de soarta tânărului-minune, născut după Marșul cel Lung, care cunoscuse o ascensiune „meteorică" și care promitea să devină noul chip al Chinei. Se acorda mai puțină atenție faptului că, în același timp, Mao rechemase la treabă câțiva veterani cunoscuți ca fiind buni administratori și care fuseseră acuzați, într-un trecut nu foarte îndepărtat, de „deviație de dreapta". Cel mai eminent dintre „reveniți" era indiscutabil Deng Xiaoping.

În cele mai groaznice momente ale Revoluției Culturale, în timp ce Liu Shaoqi era atât de crud brutalizat, mâna sa dreaptă s-a putut pune la adăpost, discret, într-o comunitate rurală, unde a lucrat ca simplu muncitor într-o uzină de tractoare. Și-a avut totuși partea sa de necazuri, căci fiul lui a rămas paralizat pe viață după ce a sărit pe fereastra unei clădiri universitare ca să scape de o hoardă de Gărzi Roșii ce-l urmăreau. Însă el însuși va trece indemn prin această fază sumbră a istoriei țării sale.

I se atribuie lui Lao Tzu acest sfat foarte judicios: „Nu încerca să te răzbuni! Așează-te pe malul râului și curând vei vedea cadavrul celui care ți-a făcut rău plutind pe lângă tine!" Deng Xiaoping a avut efectiv șansa de a supraviețui și de a-i vedea dispărând pe cei care-i făcuseră rău.

Adevărul este că „șansa" lui a fost mai ales aceea de a fi avut tot timpul un protector binevoitor și atent în persoana lui Ciu Enlai, ce a reușit să-l scape de abuzurile pe care adversarii săi voiau să-l facă să le îndure.

Cei doi bărbați se cunoscuseră în Franța, în anii 1920. Deng se dusese acolo la vârsta de șaisprezece ani, în cadrul unui program conceput în timpul Primului Război Mondial. Ideea era de a aduce muncitori chinezi pentru a-i înlocui pe lucrătorii francezi aflați în armată; în schimb, tinerii imigrați puteau învăța în școlile franceze gratuit. Propunerea era ispititoare, dar atunci când Deng a debarcat în Hexagon, în octombrie 1920, mulți soldați fuseseră demobilizați, iar nevoile industriei locale de mână de lucru străină deveniseră mai puțin presante. Curând, programul și-a încetat funcționarea și tânărul a trebuit să-și plătească el însuși școlarizarea, cu salariul lui modest de muncitor. A renunțat destul de repede la studii, pentru a se consacra acțiunii militante, sub egida unui compatriot mai în vârstă și mai politizat: mai exact, a lui Ciu Enlai.

Viitorul Prim-ministru sosise în Franța în aceeași epocă, dar în cu totul alte condiții. Avea șase ani în plus față de Deng, studiile-i erau finanțate de un prieten bogat, iar el își completa veniturile scriind articole pentru un cotidian din Tianjin. Își dedica cea mai mare parte a timpului activității militante, iar pentru informarea compatrioților săi din exil cu privire la ceea ce se petrecea în China, publica un buletin intitulat *Lumina roșie*, imprimat prin „mimeografie", un procedeu numit uneori „duplicare prin șabloane", care era utilizat în epocă pentru pliante. Deng se ocupa de aspectul tehnic

cu multă pricepere, trebuie să credem, deoarece tovarășii săi îl declaraseră „Doctor Mimeograf".

Față de acel foarte tânăr băiat mărunt, sărac, isteț, devotat și care nu călătorise până atunci dincolo de Sichuanul său natal, Ciu se comporta ca un frate mai mare – o atitudine ce s-a perpetuat de-a lungul întregii lor vieți. Carierele lor îi vor despărți câteodată, dar niciodată nu se vor pierde din vedere și niciodată cel mai mare nu se va dezinteresa de soarta celui mai mic.

Deng Xiaoping a rămas în Franța peste cinci ani, ca elev la o școală din Bayeux, în Normandia, apoi la Châtillon-sur-Seine, ca muncitor la uzinele Schneider din Creusot, la Hutchinson din Châlette, în apropiere de Montargis, apoi la Renault din Billancourt, dar mai ales ca militant și conducător în devenire. Prima sa responsabilitate în cadrul Partidului Comunist Chinez a fost de a-i organiza biroul de informații din Lyon...

Va păstra toată viața amintiri duioase de la această ședere. Cunoașterea limbii franceze îi va rămâne aproximativă, mai cu seamă că și-a frecventat de predilecție compatrioții emigrați; trebuie spus de asemenea că era prea puțin dotat pentru limbi străine și că nu se putuse niciodată exprima decât în chineză, cu un puternic accent sichuanez. Dar va păstra toată viața un gust pronunțat pentru croasanții calzi, cafea, vin roșu și brânzeturi bune.

Oricât de indispensabilă ar fi fost, protecția asigurată de Ciu n-ar fi avut efect dacă Mao nu și-ar fi dat acordul. Pe timpul Revoluției Culturale, Prim-ministrul se afla el însuși în mare dificultate, fiind mereu atacat de

Gărzile Roșii. N-a fost niciodată demis din funcție, dar au existat perioade în care influența sa era limitată, până într-acolo încât propria-i fiică adoptivă a fost arestată și a murit sub tortură, fără ca el s-o fi putut salva. Ca să-și pună prietenul la adăpost, trebuise să-l solicite pe Mao în câteva rânduri înainte de a-i obține aprobarea.

În chip vădit, Marele Cârmaci nu-i voia moartea lui Deng, ceea ce este relevant pentru un aspect important al personalității sale. Era un manipulator cinic, calcula totul la rece, insensibil la suferințele altora, și se putea dovedi oribil de vindicativ, dar nu era Stalin. Cei care-i țineau piept nu erau aliniați la un zid și împușcați precum au fost Zinoviev, Buharin și atâția alții. În 1969, în chiar momentul când îl desemna pe Lin Biao drept succesor, Mao l-a autorizat pe Ciu Enlai să-l pună pe Deng Xiaoping la adăpost, spre a-l putea rechema la treabă dacă într-o zi hotăra să se descotorosească de Lin.

Într-adevăr, după moartea violentă a „mareșalului trădător", Deng a fost din nou propulsat în sferele înalte ale puterii. Una din primele misiuni ce i s-a încredințat a fost de a reprezenta țara la o Adunare Generală specială a Națiunilor Unite, convocată în primăvara anului 1974, în urma crizei petroliere. Era straniu ca un om până atunci izgonit să fie însărcinat ca purtător de cuvânt al Chinei în fața întregii lumi. Mao i-a trimis o notă scrisă soției sale ca să-i ceară să nu critice această opțiune, dat fiind că-i aparținea lui.

După ce și-a rostit discursul la New York, Deng s-a hotărât să treacă prin Paris pentru prima dată de jumătate de secol încoace. Nu s-a întâlnit cu nimeni și a ieșit foarte puțin pe străzi, dar înainte de a lua din nou

avionul a cumpărat două sute de croasanți și mai multe brânzeturi pe care le-a împărțit la întoarcere între „foștii săi tovarăși din Franța", începând cu Ciu Enlai.

Dacă Mao se temea de reacția soției sale față de numirea lui Deng e fiindcă avea multe alte planuri cu el. Din cauza „marii harababuri" pe care o orchestrase, nimic nu mai funcționa în țară și venise timpul de a se pune iarăși puțină ordine în lucruri. Or, de fiecare dată când Mao se gândea la vreo problemă și se întreba cine ar putea s-o rezolve, un singur nume îi venea în minte: Deng Xiaoping.

În forțele armate, de pildă, Lin Biao impusese ideea că profesionalismul era o noțiune burgheză și retrogradă și că singură conta doar înflăcărarea revoluționară. Se înainta în grad recurgându-se la citate din *Cărticica roșie*. Majoritatea ofițerilor suferea, dar n-avea nimeni altă alternativă decât să tacă și să facă ce i se cerea.

Când Deng a fost însărcinat de Mao să se aplece asupra acestei chestiuni spinoase, el s-a dus la Statul Major având ca singur bagaj fraza sa favorită: „Prea puțin contează ca pisica să fie neagră sau albă, cu condiția să prindă șoareci!" Era doar o butadă, însă ea voia să spună că profesionalismul era din nou onorat, în detrimentul culorii politice. Pentru militari era un antidot la tot ce le bâiguise Lin Biao de ani de zile. Câte umilințe trebuiseră să suporte! Vedeau niște bezmetici dând iama prin cazărmi ca să jefuiască armamentul și aveau interdicție formală să-i împiedice! Deng n-a avut nici o problemă ca să le câștige încrederea și atmosfera s-a schimbat în armată de la o zi la alta.

De îndată fostul proscris a fost însărcinat să rezolve și alte probleme – uzinele oprite sau trenurile care nu mai circulau. Și de fiecare dată el s-a priceput să deblocheze situațiile ce păreau a fi inextricabile, privilegiind competența, experiența, decența, bunul simț, așa de bine că, la câteva luni abia după revenirea-i în grație, se pomeni în rolul unui supra-ministru al Industriei, al Transporturilor, al Apărării, ca și al Externelor. Iar când i-a fost diagnosticat lui Ciu Enlai un cancer la vezica urinară care l-a silit să-și reducă în mare măsură activitatea, Deng se pomeni practic Prim-ministru, fără să fi fost nevoie să fie numit în mod formal în acest post.

Părea chiar bine plasat ca să-i succeadă lui Mao, a cărui sănătate era în declin. Dar acesta din urmă, printr-o ultimă schimbare de macaz, a decis încă o dată să-l destituie.

*

Cei care au fost în preajma Cârmaciului în ultimii săi ani relatează că era foarte preocupat de imaginea ce i se va da după moarte. În particular, se temea că se va înfăptui o „demaoizare", pe motivul rolului jucat de el în Marele Salt Înainte, ca și în Revoluția Culturală, și se întreba neîncetat dacă nu cumva Deng avea să fie „Hrușciovul" său. De aceea se abținuse să-l desemneze ca moștenitor, deși îl socotea drept cel mai apt să-i preia succesiunea.

Cum nu voia nici să-și încredințeze moștenirea prietenilor soției sale, pe care-i considera puerili și incompetenți, a desemnat până la urmă un personaj de planul doi, pe Hua Guofeng, care nu aparținea nici unui clan,

își datora ascensiunea numai lui și n-avea astfel nici un interes să-i denigreze bilanțul.

Destul de repede totuși, și fără să fi fost nevoit să ducă lupte politice feroce, Deng Xiaoping s-a impus drept conducătorul firesc al țării. Moștenitorul oficial a fost marginalizat și apoi îndepărtat.

„Cel revenit" era atât de sigur de propria-i preeminență încât nici măcar n-a încercat să ocupe posturile-cheie ale regimului, precum făceau de obicei conducătorii din China și din alte părți – nici șef de Stat, nici Prim-ministru, nici secretar general al Partidului, a fost doar vicepreședinte și pe urmă președinte al Comisiei Militare Centrale... Cu toate astea, în toamna lui 1978, la doi ani după moartea lui Mao, ținea deja ferm în mâinile sale frâiele țării.

Coșmarul întemeietorului regimului nu s-a materializat însă. Fosta mână dreaptă a lui Liu Shaoqi n-a încercat să „demaoizeze", iar succesorii săi nici ei. Statuia Marelui Cârmaci tronează încă în Piața Tiananmen și nimic nu lasă să se întrevadă că ar putea fi demontată într-un viitor apropiat.

Deng a fost cel care a optat deliberat pentru continuitatea ale cărei consecințe au fost determinante în evoluția politică și intelectuală a țării sale.

În săptămânile care au urmat după decesul lui Mao, când văduva sa a fost arestată împreună cu cei trei principali acoliți ai ei, iar această „Bandă a celor patru" a fost acuzată de toate exacțiunile comise în timpul Revoluției Culturale, toată lumea știa că exista de asemenea, peste capetele lor, și un păpușar fără de care ei n-ar fi putut face nimic. Un vechi prieten al lui Deng a povestit că atunci când se dusese să-l vadă, în acea

epocă, și-i vorbise de „Banda celor patru", amfitrionul său își ridicase palma deschisă ca să-i semnaleze că nu erau patru, ci cinci – fără să scoată o vorbă, dar cu un zâmbet în colțul gurii.

Principalul motiv al refuzului său de a-l condamna public pe Mao pare legat de ceea ce se petrecuse în Uniunea Sovietică. Toți conducătorii chinezi erau convinși că destalinizarea fusese dezastruoasă – nu fiindcă erau atașați de Stalin; în pofida aparențelor, erau cu toții ușurați să-l vadă dispărut și inițial fericiți de venirea unui nou conducător cu care ar fi putut trata de la egal la egal. Însă felul în care a fost gestionat acest dosar li s-a părut anapoda, iar Hrușciov i-a dezamăgit. La început, a venit în China tot numai un zâmbet, și când Mao i-a cerut să-l ajute să obțină bomba atomică, a spus „da!", în timp ce Stalin nici nu voia să audă de așa ceva. Dar în 1958, noul conducător a dat înapoi. Ideea de a le transmite chinezilor această tehnologie de vârf a suscitat opoziția militarilor sovietici și a diplomaților, care se temeau să complice eventualele negocieri strategice cu americanii – negocieri referitoare îndeosebi la un proiect de acord privind neproliferarea armelor nucleare. Mao și toți tovarășii săi erau furioși. Au decis să facă față provocării fabricându-și ei înșiși propria bombă, fără ajutor din afară. Omul care a fost însărcinat cu programul nuclear era un inginer format în Belgia și în Franța, un „tovarăș de exil" al lui Ciu Enlai și al lui Deng Xiaoping, mareșalul Nie Rongzhen. El și-a reușit admirabil misiunea, și la 16 octombrie 1964 prima bombă atomică a chinezilor a fost testată în Xinjiang. Potrivit unor surse diverse, conducătorii sovietici au hotărât să-l destituie pe Hrușciov după ce

au aflat prin serviciile lor de informații că testul nuclear era iminent.

Căderea lui a fost salutată de chinezi ca o revanșă. În ochii lor, devenise exemplul tipic al conducătorului rătăcit care trădase încrederea șefului său și-i delapidase moștenirea. Numele lui a fost de-atunci disprețuit, în timp ce numele lui Stalin a fost înălțat mai sus din sfidare. Cu alte cuvinte, „destalinizarea" avea în China o conotație eminamente negativă, iar legătura pe care o făcea mereu Mao, în cursul Revoluției Culturale, între adversarii săi și Hrușciov lăsase urme. Nimănui nu-i plăcea să fie tratat drept „Hrușciov". Nimeni nu voia să fluture stindardul unei „destalinizări de tip chinez".

Acestei dimensiuni simbolice i se adăuga încă una, mai imediată, mai pragmatică. La moartea lui Mao, o bună parte a celor răspunzători de Revoluția Culturală era încă pe loc și se reclama de la moștenirea Marelui Cârmaci, uneori în mod obscen: „Eu eram cățeaua lui Mao. Când îmi spunea să mușc, mușcam", urla văduva sa în cursul procesului ei. I s-ar fi făcut un ditamai cadoul dacă s-ar fi decis să se inițieze procesul întemeietorului Republicii Populare în același timp cu cel al „Bandei celor patru". Chibzuința și abilitatea impuneau ca statuia comandorului să nu fie pusă pe banca acuzaților.

Pentru Deng Xiaoping, prioritatea era să se descotorosească de „turbați" și să repună țara în stare de funcționare. Nu venise timpul bilanțurilor istorice, nici pentru a-l condamna pe Mao, nici pentru a-l dezvinovăți. Cârmaciul fusese, spunea Deng, „șaptezeci la sută pozitiv și treizeci la sută negativ" – pozitiv, în esență,

fiindcă asigurase victoria Revoluției și instaurarea Republicii Populare, partea-i negativă rezumându-se la Marele Salt Înainte și la Revoluția Culturală, ceea ce nu închidea în mod necesar ușa unor evaluări ulterioare mai aprofundate, mai cizelate. Pentru moment însă altele erau prioritățile.

Așa arăta analiza situației din punctul lui de vedere. Reflectase mult la asta pe când era exilat la țară sau, pentru a-i relua expresia, „în grădina cu piersici". În etapa aceea a evoluției ei, țara n-avea nevoie de o mare dezbatere ideologică sau istorică cu privire la meritele și cusururile lui Mao, ci de a-și dezvolta economia. Câtă vreme China nu s-ar fi modernizat, ea risca să treacă prin multe alte necazuri traumatizante. Până atunci, în pofida a tot ce se încercase de generații, în pofida tuturor discursurilor triumfaliste care fuseseră auzite, ea rămânea săracă și înapoiată. Prioritatea era să iasă din subdezvoltare cu orice preț.

În urmărirea acestui obiectiv, Deng Xiaoping avea să izbutească în chip spectaculos, dar problemele pe care le-a lăsat în suspens vor reveni să-l bântuie și pe el, și pe succesorii săi.

12

S-ar putea spune că în epoca modernă China a cunoscut trei mari începuturi: în 1912, cu Sun Yat-sen, dar mai ales simbolic; în 1949, cu Mao Zedong, dar tot timpul tumultuos; apoi, din 1978, odată cu Deng Xiaoping.

Întotdeauna este riscant să i se atribuie unei singure persoane transformarea profundă a unei țări, mai cu seamă când aceasta are asemenea dimensiuni, dar atunci când un conducător dispune de viziunea, de voința, de autoritatea și de abilitatea necesare, rolul său în Istorie devine hotărâtor și chiar de neînlocuit.

A fost, indiscutabil, cazul lui Deng. În parcursul accidentat al Imperiului de Mijloc, amarnic căzut de pe piedestal și căruia i-au trebuit secole ca să conștientizeze faptul și apoi să-și revină, intervenția sichuanezului a fost cea care a făcut diferența. Deși a fost relativ scurtă, prezența sa în fruntea țării a schimbat datele problemei în mod ireversibil.

Nu e nevoie ca astfel de episoade să fie lungi. Uneori zece ori douăzeci de ani sunt de-ajuns ca să repare pagubele pricinuite de unul sau două milenii, ceea ce ar trebui să le dea popoarelor chinuite de Istorie un motiv formidabil de a spera. Ele n-au nevoie să sufere vreme de veacuri ca să iasă din marasm. Cu conducători abili,

devotați, și care știu în ce direcție s-o apuce, totul se poate schimba într-o generație. A fost cazul Japoniei la începutul erei Meiji și cazul Chinei în era lui Deng Xiaoping.

El însuși era pe deplin conștient de formidabila speranță pe care accelerarea Istoriei avea s-o stârnească. Datorită formidabilelor progrese ale științelor și tehnicilor, spunea el, „în zilele noastre un an echivalează cu câteva decenii de altădată, poate chiar cu un secol".

Moștenitorii lui Deng vorbesc uneori de „doctrina", de „teoria" ori de „gândirea" sa. El însuși se ferea de aceste denumiri. Ceea ce-l caracteriza și-l deosebea de Mao era tocmai refuzul de a se lăsa prins în corsetul vreunei ideologii. Din punctul lui de vedere, o acțiune trebuia să fie judecată în funcție de rezultatele ei și nimic mai mult. „Trebuie să ne lăsăm călăuziți de fapte și de experiență", insista el.

Când a vrut să insufle puțin dinamism economiei rurale – care în China privește sute de milioane de persoane –, nu s-a lăsat antrenat într-o dezbatere sterilă despre avantajele și dezavantajele colectivizării. Pur și simplu a propus să se facă o experiență. Până atunci, țăranii cărora li se încredințau terenuri agricole aveau obligația de a livra autorităților o anumită cantitate de produse, la un preț fixat peste capul lor. Deng a propus ca aceia care produceau o cantitate mai mare decât li se cerea să poată dispune de ea ei înșiși. În acest scop, a încurajat crearea unor piețe rurale unde să se vândă surplusurile. Când unii tovarăși au obiectat că astfel se repuneau în cauză niște practici adoptate de Revoluție încă de la origini, Deng a răspuns: „Poate aveți dreptate,

să nu ne grăbim, să încercăm în câteva locuri și să vedem ce iese." Peste foarte puțin timp, piețele au prins să prospere, economia rurală s-a însuflețit. Efectul a fost întâmpinat în mod atât de unanim, de entuziast, încât experiența a fost de îndată extinsă în ansamblul țării.

Un alt exemplu relevant a fost când Deng s-a dus într-o regiune apropiată de Hong Kong, care era încă o colonie britanică și atrăgea în fiecare an mii de tineri chinezi. I-a întrebat pe responsabilii locali: „După părerea voastră, ce ar trebui să facem pentru concetățenii noștri ca să nu mai resimtă nevoia de a se duce să muncească de cealaltă parte a graniței?"

Răspunsul nu era simplu de formulat. Erau atâtea greutăți, de toate felurile, că nu știai de unde să începi. Deng nu putea depăși toate complicațiile deodată. A considerat că un început de soluționare ar fi fost să creeze niște „zone economice speciale", unde regulile ar putea fi relaxate pentru a se adapta realităților de pe teren.

S-a început cu instaurarea a patru astfel de „zone", cea principală fiind chiar în vecinătatea coloniei britanice. I s-a dat numele unui târgușor, puțin mai mare decât un sat de pescari: Shenzhen. În câțiva ani, acesta s-a preschimbat într-o uriașă metropolă. La ora la care scriu rândurile de față, ea numără peste șaptesprezece milioane de locuitori, douăzeci și patru incluzând și suburbiile, producția ei a depășit-o pe cea a modelului, Hong Kong, iar portul ei este, datorită volumului de mărfuri pe care-l procesează, al patrulea de pe glob.

Înaintări atât de rapide trebuiau să suscite ceea ce unii sociologi numesc „o revoluție a așteptărilor", și

anume faptul că locuitorii, văzând afluența avuțiilor, își pierd răbdarea și uneori se revoltă când constată că ei înșiși nu profită de ele. Răscoala împotriva monarhiei iraniene de la sfârșitul anilor 1970, puțin după apariția unui important zăcământ petrolier, așa se poate explica. Deng, care își dădea seama de asta, repeta neîncetat că „unii se vor îmbogăți înaintea celorlalți", lăsând să se înțeleagă faptul că toată lumea avea să aibă partea ei în final.

Însă „așteptările" în chestiune nu priveau numai îmbogățirea. Existau de asemenea, la o parte importantă a populației, speranțe de alt ordin. Cine trăiește mai bine, fără grija unor nevoi imediate, este mai instruit și are de-acum acces la instrumente moderne de cunoaștere și de comunicare, devine mai puțin credul, mai puțin docil, mai puțin resemnat.

Deseori conducătorii evaluează greșit amploarea și virulența unor asemenea aspirații. A fost cu siguranță și cazul lui Deng. În cursul anului 1989, în vreme ce lumea comunistă europeană trecea printr-o criză majoră ce avea să se dovedească terminală, China cunoștea și ea o creștere a tensiunilor. Mii de tineri, încurajați de schimbările introduse de Gorbaciov în Uniunea Sovietică, cereau mai multă transparență, mai multă libertate a cuvântului, mai multă democrație; în paralel, vechea gardă, deja tulburată de transformările economice puse în practică după dispariția lui Mao și înfricoșată de ceea ce se petrecea în alte țări comuniste, cerea mai multă fermitate. Deng n-a putut gestiona această criză. Mișcarea tinerilor a prins putere, revendicările ei au devenit mai radicale, iar când autoritățile au încercat s-o reprime, la 4 iunie, în emblematica Piață Tiananmen, a avut loc un masacru oribil.

Deng a pierdut pe ambele eșichiere. În ochii reformatorilor, devenise „călăul din Piața Tiananmen", ceea ce i-a pătat statornic imaginea, iar în ochii vechii gărzi a fost considerat răspunzător de „delăsarea" care a dus la derapare.

A priceput foarte repede cum stăteau lucrurile și chiar dacă nu putea admite public că se înșelase, a demisionat cinci luni mai târziu din singura funcție pe care o ocupa, cea de președinte al Comisiei Militare Centrale. E drept că împlinise deja optzeci și cinci de ani, dar vârsta nu explică totul. Plecarea sa era indiscutabil recunoașterea unui eșec și de asemenea o ultimă abilitate din partea acestui virtuoz al supraviețuirii. Mai degrabă decât să devină o țintă pentru toți cei care aveau motive să se răfuiască cu el, îi lăsa pe moștenitorii săi să se descurce între ei, să se certe sau să se împace, să dea curs anumitor dosare, apoi să abandoneze altele.

Celor care, cu sinceritate sau pur și simplu din politețe, îl rugau să participe în continuare în cadrul cutărei sau cutărei alte instanțe, el le răspundea: „Păi ce să facă la ședințele voastre un moșneag surd?"

*

În fapt, Deng Xiaoping n-a mai ocupat nici un post, dar cei care credeau că au scăpat de el se înșelau amarnic. În al optzeci și optulea an al vieții sale, pe când aliații și adversarii săi îl credeau în pragul morții, el a înfăptuit ceea ce va rămâne probabil cea mai semnificativă faptă politică a sa. Acest moment mitic din istoria Chinei moderne este numit „turneul din sud".

În ianuarie 1992, a luat trenul împreună cu soția și fiica lui, plecând în ceea ce putea să pară o liniștită

călătorie familială. Prima oprire: Shenzhen. Firește, responsabilii locali care-l vedeau venind pe părintele fondator al prosperității lor, au dat fuga să-l salute cu nerăbdare. Atunci el s-a pornit să vorbească. Se adresa în principal amfitrionilor săi, desigur, dar nu ignora că și alte urechi stăteau ciulite. „Ar trebui să vă arătați mai cutezători cu reformele și deschiderea, în loc să pășiți ca niște femei cu picioarele bandajate" – o metaforă clasică în China pentru a descrie o comportare exagerat de precaută și chiar de-a dreptul timorată. „Cel mai important în experiența de la Shenzhen este să te arăți curajos, să îndrăznești să explorezi căi noi. Numai așa ajungi să găsești drumul cel bun."

Puțin câte puțin, de-a lungul vizitelor, a început să ridice tonul: „Conducătorii care se arată incapabili să introducă reforme ar trebui să fie demiși din funcțiile lor." Mesajul era atât de dur și direct încât autorităților țării li s-a făcut frică și au început să interzică presei naționale să reproducă asemenea discursuri. Dar ele circulau totuși, datorită câtorva ziariști ce relatau „turneul din sud" și dintre care unii erau veniți din Hong Kong.

Conducătorii erau perplecși. Omul forte al momentului, Jiang Zemin, pe care însuși Deng îl întronase, dar care încerca să menajeze elementele conservatoare ale regimului, s-a pus să-i trimită mesaje mentorului său ca să afle dacă se supărase pe el și-l socotea printre cei pe care i-ar fi plăcut să-i vadă „demiși din funcțiile lor" pentru incapacitatea lor de a reforma. Magistrul l-a făcut pe discipolul său să înțeleagă faptul că, spre a-i recâștiga pe deplin încrederea, trebuia să înceteze să menajeze toate facțiunile și să se angajeze în mod hotărât pe calea reformelor.

În opinia publică, spusele fostului conducător au fost primite atât de aprobator, încât au modificat în câteva zile atmosfera din țară. Partizanii reformelor au prins din nou încredere, în timp ce conservatorii se trăgeau tot mai mult la o parte. Marșul către modernizare și dezvoltare, încetinit după tragedia din Piața Tiananmen, avea să poată redemara.

În fapt, în anii următorii s-a produs o formidabilă decolare economică. În timp ce creșterea scăzuse la aproximativ 4% în 1989 și 1990, ea a urcat spectaculos, rămânând vreo treizeci de ani peste 10% pe an și uneori atingând chiar 14%. Se petrecea un miracol pe care întreaga lume îl contempla cu fascinație și uneori cu neliniște. În 1990, economia chineză nu făcea parte nici măcar din primele zece din lume, care aparțineau Statelor Unite, Japoniei, Uniunii Sovietice, Germaniei, Franței, Italiei, Marii Britanii, Mexicului, Braziliei și Canadei; un deceniu mai târziu, China urcase pe poziția a șasea, imediat după Franța; în 2010, era deja a doua din lume, fiind depășită doar de Statele Unite.

La capătul unui lung, unui atât de lung marș, Imperiul de Mijloc întorsese pagina izolării, a erorilor și a subdezvoltării. Pentru prima oară de veacuri, imaginea lui cu privire la sine nu mai era deconectată de la realitate. Devenise dacă nu centrul lumii, cel puțin unul dintre centrele ei cele mai dinamice și mai admirate. Avea deci serioase motive de a fi satisfăcut și chiar de a jubila.

Dar nu prea mult, spunea Deng în ultimu-i mesaj către tovarășii săi, care era, într-un anumit fel, testamentul său: „Judecați la rece, păstrați-vă cumpătul, nu vă avântați și nu pierdeți niciodată din vedere marile

proiecte ce rămân de înfăptuit!" Ar fi vrut ca aceste ultime recomandări să rămână discrete, dar ele n-au pregetat să se răspândească.

Cuvintele sale pot părea niște sfaturi de bun-simț din partea unui tată de familie aflat pe patul de moarte, însă Deng Xiaoping nu vorbeau niciodată cu ușurătate, iar „ultimele-i dorințe" aveau o semnificație strategică precisă: China era un colos, e de-ajuns să strănute sau să tușească pentru ca întreaga lume să se înfricoșeze; de aceea trebuie să vegheze mai mult decât ceilalți să nu se împăuneze niciodată, să nu-i sperie niciodată pe alții.

Deng nu pierdea niciodată din vedere acest precept al modestiei, nici în ce-l privea pe el, nici în ce privea țara sa. În perioada de întemeiere a domniei sale, își făcuse o datorie din a se duce să vadă ce făcuseră celelalte țări din Asia, mari sau mici, încercând să înțeleagă secretele reușitei lor, începând, desigur, cu Japonia, și fără a zăbovi asupra reproșurilor sau pălăvrăgelilor. Din punctul lui de vedere, un adevărat patriot chinez nu era cel care voia să-i facă pe japonezi să plătească pentru „violul Nankinului", ci acela care voia să reușească în China ceea ce japonezii reușiseră în țara lor, și anume o modernizare integrală și ireversibilă. Revanșa asupra Istoriei, singura la care trebuie să aspire o mare națiune, este de a pune capăt o dată pentru totdeauna sărăciei, ignoranței și umilințelor. Iar când vreunul dintre amfitrionii săi îl complimenta uneori pentru progresele realizate în China, el îi recita de îndată refrenul: „Noi suntem o țară săracă și înapoiată și avem nevoie să învățăm de la cei care au izbutit mai mult ca noi."

Cum ar fi reacționat oare Deng Xiaoping dacă i-ar fi auzit pe succesorii săi anunțând că în 2049 China va deveni prima putere de pe glob? Probabil cu neliniște și cu iritare. Ce nevoie avem să facem astfel de proclamații? le-ar fi spus. Și de ce să înmulțim gesticulațiile belicoase? Ele îi sperie pe vecinii noștri, le dau adversarilor noștri argumente ca să ne combată și ne îndepărtează de obiectivele noastre în loc să ne aproprie de ele.

Țara lui ar fi stârnit mai puțină ostilitate din partea americanilor, a europenilor sau a japonezilor dacă și-ar fi păstrat cumpătul, cum recomanda bătrânul Deng? Eu unul aș ezita s-o afirm, fiindcă există niște realități obiective pe care nimeni nu le poate ignora și care nu depind mult de poziționări sau de comportări. Dacă occidentalii n-au încredere în China este mai ales pentru că ea poate de-acum să le repună în cauză primatul secular. Comportările ei – în chestiuni atât de diverse ca drepturile omului, Taiwanul, uigurii, pandemia sau spionajul industrial – sunt scoase în față fiindcă oferă o țintă comodă; dar adevăratul motiv al neîncrederii și ostilității adversarilor ei este că uriașul din Asia a devenit, datorită creșterii sale înseși, modernizării accelerate, o amenințare obiectivă pentru supremația lor.

Ceea ce am spus mai sus nu le lămurește mare lucru celor care urmăresc aceste chestiuni strategice în cancelariile sau institutele de studii din Washington, Pekin, Londra, Tokyo, Stockholm sau din alte părți, dar acest adevăr contribuie la a le întări conducătorilor politici impresia că înfruntarea este inevitabilă și că devine imperativ să se pregătească în vederea ei, iar asta stârnește de ambele părți ale barierei reflexe de rigidizare.

În China de sub domnia lui Xi Jinping inaugurată în 2012, discursul despre Occidentul imperialist seamănă tot mai mult cu cel din perioada maoistă; în paralel, discursul despre China, așa cum este auzit în Europa și în Statele Unite, se caracterizează printr-o denigrare sistematică. Pentru observatorul atent și ponderat care mă străduiesc să fiu, deriva se accelerează de ambele părți și pare dificil să nu ajungă la o înfruntare colosală.

Dar nu voi da nici un pronostic în chestiune. Când scrutăm, cum fac eu în cartea de față, secolele de istorie tumultuoasă dintre Occident și Asia, nu slujește la nimic să speculăm asupra a ce se va întâmpla peste un an, peste doi sau peste treizeci de ani. Mai bine ne mărginim să învățăm, să observăm, să reflectăm cu modestie, sperând că înțelepciunea va precumpăni în cele din urmă și-i va disuada și pe unii, și pe ceilalți să se îndrepte către abis.

IV

Citadela Occidentului

„E admirabilă poziţia Lumii Noi, care face ca omul să nu aibă acolo alţi duşmani decât pe sine însuşi! Pentru a fi fericit şi liber nu trebuie decât s-o dorească."

Alexis de Tocqueville (1805-1859),
Despre democraţie în America[*]

---

* Cf., sub acest titlu, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1995, vol. 1, p. 233, trad. Magdalena Boiangiu şi Beatrice Staicu (n. trad.).

1

Ceea ce e comun celor trei principale sfidări lansate supremației Occidentului de la începutul secolului XX încoace este identitatea țării care le-a răspuns: Statele Unite ale Americii. Ele au învins pe cale militară Japonia, au ieșit învingătoare din războiul rece cu Uniunea Sovietică și tot ele se află în prima linie pentru a face față ascensiunii Chinei. În prelungirea elanului lor, au izbutit să marginalizeze vechile puteri europene și să le devină lider, protector și practic suzeran. Influența lor se întinde de-acum asupra ansamblului planetei și în toate domeniile – o preeminență nicicând atinsă până acum de vreo altă națiune.

Cele treisprezece colonii nord-americane care au respins în 1776 autoritatea Coroanei britanice aveau să cunoască o evoluție fulgurantă. Când relatăm uimitoarea escapadă a comodorului Perry, care a silit Japonia să se deschidă și a declanșat astfel răsturnările știute, nu e inutil să subliniem că vizitatorul a simțit nevoia să le explice autorităților Arhipelagului ce era cu țara lui.

Scrisoarea președintelui Millard Fillmore este relevantă în această privință. Ea presupune că destinatarii n-au auzit poate niciodată de Statele Unite, nici măcar de continentul pe care se află ele. Citim în ea următoarele: „America, uneori numită Lumea Nouă, a fost

descoperită prima dată și colonizată de europeni. Multă vreme n-a avut decât puțini locuitori, care erau săraci. Acum au devenit destul de numeroși; comerțul lor s-a dezvoltat mult și ei estimează că dacă Maiestatea Voastră Imperială ar schimba vechile legi pentru a permite liberul schimb între cele două țări, ar fi extrem de avantajos pentru toți."

Viitoarea superputere era doar la primii ei pași pe scena mondială, dar unele caracteristici ale sale erau deja perceptibile în comportările lui Perry: cutezanța, nerușinarea, pragmatismul și peste toate spiritul de inițiativă. Fundamentele Statelor Unite au fost puse, în esență, într-o generație, de către o mână de cetățeni care se adunau între ei, dezbăteau, se certau uneori și chiar se băteau în duel, dar care până la urmă luau hotărârile considerate de ei ca fiind judicioase.

La celelalte țări care au jucat un rol major în istoria lumii, nașterea a fost arareori legată de un singur moment fondator. Când vine vorba de Franța, care a fost mult timp un exemplu pentru cei ce aspirau să plămădească o națiune, nu i se poate povesti emergența fără să te întorci la Revoluție, la Ludovic al XIV-lea, la Richelieu, la Ludovic al XI-lea, la Ioana d'Arc, la Carol cel Mare, la Clovis și chiar la Vercingetorix, dat fiind că sentimentul național s-a construit, secol după secol, în jurul unei lungi succesiuni de personaje emblematice. În Italia a fost marele moment al unificării din secolul al XIX-lea, dar exista deja un întreg trecut milenar ce se trăgea din Roma antică. Pentru alte țări, precum China, Japonia sau India, mitul originilor se pierde în noaptea vremilor.

A fost un atu pentru Statele Unite că s-au născut la o dată precisă, sub egida unui mic număr de părinți fondatori având cu toții în epocă origini europene, dar fiind toți extrem de mefienți față de certurile europenilor pe care familiile lor le lăsaseră în urmă ca să-și reînceapă viețile fără opreliști într-o țară nouă.

Alt avantaj decisiv pentru acești pionieri: cei care-i precedaseră pe continent erau niște popoare firave, sărace, fragmentate, prost pregătite ca să facă față unui invadator atât de hotărât și de bine înarmat. Cucerirea de către colonizatori a teritoriului întins de la Atlantic până la Pacific n-a fost întotdeauna ușoară, dar rezultatul bătăliei n-a lăsat niciodată loc de vreo îndoială, ceea ce i-a permis tinerei națiuni să se întărească fără ca supraviețuirea ori triumful ei ultim să fie serios compromise.

Statele Unite începuseră totuși prin a fi un foarte mic actor pe scena globală. În vremile dintâi, navigau cu greu printre puterile europene.

Unul din primele dezacorduri ale părinților fondatori a avut loc între cei care voiau să se bată, din principiu, cu toate monarhiile europene și cei care preconizau o alianță tactică încheiată cu regele Franței pentru a-l combate pe regele Angliei. A prevalat atitudinea pragmatică. Șeful insurgenților, George Washington, l-a primit în Statul său major pe marchizul de Lafayette și s-a echipat din abundență cu armament francez cu ajutorul câtorva intermediari agreați de Ludovic al XVI-lea, între care cel mai celebru era Beaumarchais.

Curând a survenit căderea Bastiliei, în care unii americani au văzut la început o prelungire înspre Europa

a propriei lor răscoale. Dar când s-a instalat Teroarea și a intrat virulent în funcție ghilotina, entuziasmul admiratorilor Revoluției, ca Thomas Jefferson, s-a potolit. Se putea oare încropi o alianță cu niște călăi sângeroși pentru singurul motiv că înlocuiseră o monarhie cu o republică? Cei care preferaseră totdeauna o înțelegere cu Anglia, dar care trebuiseră până atunci să stea în umbră, au putut de-acum să-și ridice capul. Un acord de pace a fost încheiat la Londra în 1794. De îndată, francezii au protestat contra trădării și s-au pus să captureze navele aflate sub pavilion american.

Nu era ușor pentru o națiune emergentă să-și păstreze neutralitatea față de puternicele imperii europene care se obișnuiseră să obțină, de bunăvoie sau cu forța, tot ce doreau ele.

*

Când a căzut Robespierre și pagina Terorii a fost întoarsă, iar puterea i-a revenit unui regim mai moderat, cel al Directoratului, Statele Unite au trimis o delegație la Paris pentru a amorsa o reconciliere. Dar când presa a dezvăluit că Talleyrand, ministrul francez de Externe, le pretinsese emisarilor americani să-i plătească un substanțial șperț ca să accepte să-i primească, tânăra națiune s-a simțit insultată și unii au cerut ca afrontul să fie spălat în sânge. Sute de nave au fost capturate de unii sau de ceilalți și câteva încăierări s-au produs, făcând vreo douăzeci de morți de partea francezilor și de patru ori mai mulți de partea americanilor. Episodul a fost numit „război nedeclarat"...

Abia odată cu venirea la putere a lui Napoleon Bonaparte concordia a revenit între cei doi foști aliați.

Încă din 1800 s-a semnat un tratat care a pus capăt „neînțelegerii" pricinuite de Talleyrand, iar trei ani mai târziu, Franța le-a cedat Statelor Unite pentru cincisprezece milioane de dolari un imens teritoriu care, deși se numea Louisiana, se întindea mult dincolo de Statul ce poartă astăzi acest nume, căci ținea de la New Orleans până în Montana și practic dubla suprafața Uniunii.

În rândul numeroșilor americani care socoteau că principala amenințare la adresa independenței lor venea de la Londra, victoriile Împăratului în Europa au fost întâmpinate cu entuziasm și uneori chiar cu exaltare. Într-adevăr, unii au văzut în ele o nesperată ocazie de a o termina o dată pentru totdeauna cu veleitățile revanșarde ale fostei puteri coloniale. De vreme ce Napoleon era decis să ruineze Anglia supunând-o unei severe „Blocade continentale", de ce să nu se profite de această oportunitate ca să se pună mâna pe unele întinse teritorii nord-americane rămase fidele Coroanei? În iunie 1812, în timp ce Împăratul, deja stăpân pe vechiul continent, tocmai își lansase Marea Armată la asaltul Rusiei pentru a o obliga să înceteze orice comerț cu insulele britanice, unii „șoimi" din Statele Unite au socotit că momentul era propice pentru a-și încrucișa și ei spadele cu Londra. Senatul și Camera Reprezentanților au votat o seamă de rezoluții în acest sens; s-a răspândit un climat de înflăcărare naționalistă, care a incitat mulțimea să dărâme sediile ziarelor defavorabile războiului.

Cedând presiunii beliciste, al patrulea președinte al Uniunii, James Madison, a declarat formal război

Regatului Unit. Tânăra armată americană a trecut de îndată graniţa, hotărâtă să-i izgonească pe englezi din Lumea Nouă.

Dar vechiul imperiu s-a dovedit a fi rezistent. Ceea ce unora li se părea cam ca un al doilea război de independenţă n-a fost o promenadă de plăcere. Trupele americane au trebuit să bată în retragere şi să asiste neputincioase la invadarea propriului lor teritoriu.

Umilirea a atins apogeul când, în 1814, ca urmare a înfrângerii lui Napoleon şi a primei sale abdicări, britanicii au putut trimite în America trupe proaspete care au ocupat capitala, Washington, au incendiat Casa Albă, Capitoliul şi mai multe alte clădiri.

Preşedintele Madison n-a mai revenit niciodată la vechea lui rezidenţă.

Această întâmplare neplăcută a fost treptat uitată, dar Statele Unite au renunţat definitiv să anexeze vastul domeniu britanic situat la graniţa lor de nord şi care avea să constituie într-o zi Canada independentă. Sporirea lor teritorială va continua de-acum în alte direcţii: către sud şi către vest, până în Texas şi până la Oceanul Pacific, smulgându-i mari teritorii ghinionistului lor vecin meridional, Mexicul, şi jefuind în trecere feluritele popoare ce locuiau ţara înainte de venirea europenilor.

Despre această cucerire, totodată epică şi necruţătoare, stau încă mărturie nenumăratele nume de origine spaniolă care acoperă teritoriul Statelor Unite de la El Paso la Las Vegas şi la Los Angeles, ca şi numeroasele toponime împrumutate de la amerindienii comanşi, cheyenne, iowa, sioux sau navajo.

Unul din momentele forte ale acestei expansiuni a fost goana după aur. Declanșată de descoperirea unui pumn de pepite la o fermă din California în ianuarie 1848, ea a luat efectiv aspectul unei spectaculoase deplasări de populație.

Atrase de perspectiva unei îmbogățiri lesnicioase, sute de mii de oameni au dat năvală dinspre partea estică a Statelor Unite, dar și din restul lumii. Niciodată înainte visul american nu se concretizase astfel, nici măcar pe vremea când poveștile fabuloase despre „Eldorado" se răspândiseră în secolul al XVI-lea.

E drept că mult înainte de acest episod California făcea deja obiectul unui mit. Chiar numele ei, format prin referire la califii opulenți din Orient, fusese împrumutat de la un roman popular publicat pe timpul conchistadorilor și care-l fascinase pe Hernán Cortés, învingătorul Imperiului Aztec. În acea ficțiune, „insula California" era populată de niște redutabile femei războinice negre, comandate de o regină fabulos de bogată și care interzisese prezența bărbaților în regatul ei, de teamă că veneau să-l jefuiască.

Când comodorul Perry s-a dus în Japonia având asupra lui scrisoarea semnată de Fillmore, California era încă în plină agitație: „Marele nostru Stat California produce în jur de șaizeci de milioane de dolari anual, plus argint, argint viu, pietre prețioase și numeroase alte obiecte de valoare", se lăuda președintele. Bineînțeles, numai un foarte mic număr dintre cei care „goniseră" după aur aveau să facă avere adunând pepite. Metalul prețios nu va fi fost decât produsul promoțional, s-ar putea spune, dar el a adus indiscutabil prosperitate țării.

Nou-veniții se năpustiseră în California ca ea să-i îmbogățească, dar venirea lor a fost cea care va îmbogăți California.

Una din primele localități care a profitat a fost San Francisco. În ianuarie 1848, era doar un sat de pe coastă de câteva sute de suflete, și care aparținea încă nominal Mexicului; în anul următor era deja un port prosper cu douăzeci și cinci de mii de locuitori.

Acolo, de pildă, un tânăr imigrant recent sosit din Bavaria, Levi Strauss, și-a deschis un magazin de țesături, apoi, câțiva ani mai târziu, a început să fabrice pentru nevoile căutătorilor de aur celebrii săi blugi – un produs mitic al cărui succes n-avea să se întrerupă nici măcar prin sfârșitul goanei după aur.

2

Expansiunea teritorială va continua până la mijlocul secolului al XIX-lea, înmulțind cu șapte suprafața inițială a celor treisprezece colonii și făcând din Statele Unite una din cele mai întinse țări ale planetei, dar ea va exacerba totodată tensiunile din cadrul tinerei națiuni, până la a provoca o secesiune și un război civil sângeros – singura dată, în două secole și jumătate de existență, când însăși supraviețuirea Uniunii a părut amenințată.

E drept că existau în țară două modele de societate greu de împăcat și care trebuiau inevitabil să se înfrunte într-o zi ori alta: în Statele din sud, economia era bazată pe plantațiile de bumbac, de tutun și de trestie de zahăr, care foloseau sclavi ca mână de lucru, multă vreme furnizată de comerțul cu negri, în timp ce în nord industria manufacturieră se dezvolta recurgând la o mână de lucru salarizată, asigurată de imigrație – o divergență fundamentală care era totuși larg ocultată în vremile dintâi ale independenței. Chiar cei conștienți de implicațiile-i morale și instituționale preferau să se ocupe de alte priorități. Nu e nici o îndoială că practicarea sclaviei contravenea Declarației de independență, care afirmă că „toți oamenii sunt creați egali" și „înzestrați de Creator cu anumite drepturi inalienabile, printre

care se află Viaţa, Libertatea şi căutarea Fericirii", dar nici unul dintre părinţii fondatori nu se grăbea să pună capăt acestei incoerenţe, nici măcar Thomas Jefferson, principalul autor al textului; partizan al Luminilor şi mare admirator al Revoluţiei Franceze, el îşi declara repulsia faţă de comerţul cu sclavi, deşi deţinea şase sute pe domeniul său de la Monticello.

Şi nu era singurul printre conducători care să ducă o politică şi o existenţă aflate în contradicţie flagrantă cu credinţele profesate de el. Nici o luptă nu li se părea acestor oameni la fel de prioritară ca aceea pe care o duceau împotriva Coroanei britanice. Chiar şi cei dintre ei care doreau abolirea sclaviei se împăcau cu menţinerea ei în Statele din sud, găsind că momentul încă nu era propice pentru a ataca subiectul.

Tocmai expansiunea teritorială a venit să zdruncine aceste acomodări cu conştiinţa, repunând neîncetat chestiunea sclaviei sub nasul tuturor celor care se străduiau să n-o vadă. De-acum nu mai era vorba de cât timp va mai fi tolerat *statu quo*-ul în Virginia sau în Alabama; trebuia decis dacă se va permite acestei odioase incongruenţe să se propage şi în restul ţării – înspre Nebraska, Kansas sau New Mexico.

Dezbaterea făcea ravagii de fiecare dată când Uniunea se mărea şi se punea problema integrării unui nou Stat – acesta trebuia să fie un „*free state*" sau un „*slave state*"? Altă întrebare crucială: ce trebuia făcut cu un sclav care fugea de la locuinţa stăpânului său? În ochii sudiştilor, era un delincvent. Dar însemna asta oare că dacă se refugia într-un stat din nord exista obligaţia de a-l da înapoi cum se făcea cu un ucigaş sau un hoţ?

Părea ceva monstruos. Totuși era ceea ce stipula *The Fugitive Slave Low*, votată de Congres în 1850 și în virtutea căreia oricine proteja un sclav fugit sau îi dădea vreun ajutor, *oriunde pe teritoriul Statelor Unite*, comitea un delict federal pasibil de șase luni de închisoare și o mie de dolari amendă.

Unul din artizanii acestei legislații infame nu era altul decât președintele Millard Fillmore; e drept că sudiștii, care-i cunoșteau fascinația față de aurul Californiei, amenințaseră că blochează intrarea acesteia în Uniune dacă *The Fugitive Slave Law* nu era votată.

Din criză în criză, din șantaj în braț de fier, devenea limpede pentru mulți americani că abcesul va trebui să fie spart într-un fel sau altul.

Un bărbat se făcuse purtătorul de cuvânt al acestui sentiment: Abraham Lincoln – un politician scandalagiu căruia puțină lume îi prezicea un destin național; el s-a priceput să găsească termenii potriviți pe care concetățenii săi aveau nevoie să-i audă: „O casă divizată contra ei înseși nu poate sta în picioare. Țara aceasta nu mai poate fi guvernată fiind pe jumătate pentru sclavie și pe jumătate pentru libertate. Nu mă aștept să se surpe casa, dar ea trebuie să înceteze de a mai fi divizată". El repeta neobosit că venise momentul de a se tranșa o dată pentru totdeauna între cele două modele de societate.

Spusele sale au avut efectul dorit, chiar dacă nu întruneau unanimitatea. La alegerile prezidențiale din noiembrie 1860, la care s-a prezentat în numele foarte tânărului Partid Republican, el a obținut mai puțin de 40% din voturi, dar acestea erau repartizate în mod

ideal: aproape nimic în sud și o majoritate netă în toate Statele din nord, mai cu seamă în cele care atârnau cel mai greu în colegiul electoral, precum New York, Ohio sau Pennsylvania, ceea ce i-a asigurat victoria.

Ca reacție la acest rezultat, șapte State sclavagiste, între care Carolina de Sud, Virginia și Texas, și-au proclamat de îndată ruptura de Uniune și intenția de a întemeia o Confederație separată. Războiul civil a început formal în aprilie 1861. Armata americană s-a divizat și ea, astfel că lumea a asistat la mari mișcări de trupe, întinse pe mii de kilometri, și la bătălii memorabile, ca la Gettysburg, în iulie 1863.

Marea temere a lui Lincoln era de a vedea puterile europene susținându-i pe sudiști. Anglia era tentată s-o facă, nu din simpatie pentru tezele lor, căci ea însăși abolise sclavia și interzisese comerțul cu sclavi în imperiul ei din 1833, ci spre a le da o lecție foștilor ei supuși americani, deveniți pentru ea rivali iritanți și uneori chiar adversari. Dacă ar fi putut profita de secesiunea sudiștilor pentru a face Uniunea să se fărâmițeze, de ce n-ar fi făcut-o?

Conștient de primejdie, Lincoln îl trimisese cu abilitate la Londra, în grabă, ca „Ministru al Statelor Unite", cum era pe-atunci desemnat ambasadorul, pe Charles Adams, fiu și nepot de președinți, moștenitor al unei dinastii politice cunoscute pentru a fi propovăduit întotdeauna o reconciliere cu Coroana.

Nu o dată emisarul i-a expediat lui Lincoln rapoarte alarmiste, anunțându-l de intenția Cabinetului britanic de a recunoaște Confederația sudistă drept Stat suveran. Doar când raportul de forțe de pe teren s-a schimbat

în mod clar în avantajul nordiștilor au renunțat englezii să se implice.

Franța lui Napoleon al III-lea voise și ea să profite de criza gravă prin care treceau Statele Unite ca să pună – sau mai degrabă să repună – un picior peste Atlantic, cu un proiect temerar: de a instaura un imperiu în Mexic, avându-l pe tron pe arhiducele Maximilian de Habsburg-Lorena. Frate al împăratului Austriei, ginere al regelui Belgiei, protejat de împăratul francezilor, recunoscut de țar și binecuvântat de papă, el era pe deasupra și descendent al dinastiei în numele căreia Mexicul fusese cucerit. De aceea, părea să aibă profilul ideal spre a întrupa o reîntoarcere simbolică a puterilor europene în Lumea Nouă.

În aprilie 1864, Maximilian s-a proclamat împărat, apoi a traversat oceanul pe o fregată până la Veracruz, înainte de a se instala în luna iunie în capitala „sa", Mexico. I se promisese o primire triumfală, dar n-a fost cazul. Puțini mexicani s-au recunoscut în el, iar el n-a izbutit să controleze decât o infimă parte a teritoriului peste care se presupunea că domnește.

Pe urmă aliații l-au părăsit unul după altul, sfătuindu-l să renunțe, dar el s-a încăpățânat, sperând încă vreun miracol sau vreo ieșire onorabilă. Nimic asemănător nu s-a produs și jalnicul împărat și-a încheiat viața în fața unui pluton de execuție, la Santiago de Querétaro, pe 19 iunie 1867. Nu împlinise încă treizeci și cinci de ani.

Nu e nici o îndoială că peisajul politic al Americilor și deopotrivă cel din restul planetei ar fi fost complet

date peste cap dacă acel imperiu cam anacronic s-ar fi putut implanta, în timp ce Statele Unite s-ar fi scindat în două puteri rivale...

Lucrurile nu s-au întâmplat aşa nici în Mexic, nici la vecinii săi din nord, la care războiul intestin s-a vădit a fi feroce, dar efemer. Armatele Uniunii au reuşit să pună capăt secesiunii, chiar dacă luptele au fost adesea indecise şi extrem de sângeroase. După cele mai fiabile estimări, în total ar fi fost aproape opt sute de mii de morţi, civili şi militari.

Printre ultimii căzuţi s-a numărat şi preşedintele Lincoln însuşi, asasinat în aprilie 1865 într-un teatru din Washington de către John Wilkes Booth, un actor shakespearian favorabil sudiştilor şi care nu se resemna cu înfrângerea lor.

*

Când cuprindem cu privirea traiectoria Statelor Unite din America, cu reculul dat de trecerea anilor, nu ne putem împiedica să constatăm că Războiul de Secesiune a marcat pentru ele un formidabil avans, dar şi un lamentabil eşec.

Vorbind despre avans, el a fost spectaculos şi rămâne neegalat. De la sfârşitul conflictului încolo, ţara şi-a început ascensiunea înflăcărată către cele mai înalte culmi. Avea nevoie, sigur, să se dezbare de piedicile impuse de diviziunea ce o slăbea între „*free states*" şi „*slave states*", ca să iasă la lumină şi să-şi ia avânt. La douăzeci şi cinci de ani după sfârşitul războiului, economia americană se înălţase deja pe primul loc din lume, unde continuă să troneze şi astăzi.

O a doua revoluție industrială era în curs, declanșată de dezvoltarea electricității, a petrolului și a gazului, și ea a fost în principal centrată pe Statele Unite așa cum prima fusese pe Marea Britanie. Era epoca unor Rockefeller, Carnegie, Pullman, Edison, Graham Bell, epoca fonografului, a cinematografului, a telegrafiei fără fir, ca și a mii de alte inovații ce vor schimba fața lumii. Multe dintre ele începuseră în Europa – în Germania, în Franța, în Anglia, în Italia și în alte părți –, dar adesea abia peste Atlantic au putut să se dezvolte încât să atingă majoritatea oamenilor mai degrabă decât o mână de privilegiați.

A fost cazul cu automobilul, produs în masă în uzinele lui Henry Ford, ca și cu fotografia, popularizată de George Eastman. Inventatorii care voiau să-și realizeze visurile se întorceau tot mai mult către America. Acolo ideile lor aveau să fie cel mai bine primite și vor putea să-i îmbogățească. O formidabilă mișcare de migrare a drenat către Statele Unite milioane de persoane care căutau mai întâi să fugă de oprimare, persecuție, mizerie, și care au adus cu ele cunoștințele, ingeniozitatea și cutezanța lor... Numărul locuitorilor, care era de treizeci și cinci de milioane la finele Războiului de Secesiune, trecuse, o jumătate de secol mai târziu, pragul de o sută de milioane.

Potrivit tuturor indicatorilor prin care se evaluează de obicei importanța unei țări – suprafața sa, populația, avuția, forța sau influența ei –, Statele Unite aparțineau de-acum plutonului fruntaș și continuau să crească, să prospere și să-și manifeste puterea.

Din 1867 au cumpărat Alaska de la Rusia cu șapte milioane de dolari, desăvârșindu-și astfel expansiunea

teritorială în America de Nord. Apoi, sprijinindu-se pe revolta cubanezilor ce-şi reclamau independenţa, au intrat în război împotriva Spaniei în aprilie 1898, i-au învins lesne armatele şi flotele şi au pus mâna pe resturile imperiului ei – nu numai pe ultimele-i posesiuni din Lumea Nouă, adică Porto Rico şi Cuba, ci şi pe coloniile din Pacific, în special Filipinele.

Spectacolul acestui vechi imperiu european, odinioară cel mai întins şi mai bogat de pe planetă, umilit de tânăra naţiune americană, era un semn al vremilor – răsturnare istorică nu fără legătură cu ceea ce se petrecea cam în aceeaşi epocă în Extremul Orient, unde două venerabile imperii fuseseră în mod similar umilite de juvenila Japonie din era Meiji: China în 1894-1895 şi Rusia în 1904-1905.

Cel mai bătăios conducător american din epocă, preşedintele Theodore Roosevelt, era de altfel un mare admirator al Japoniei, al culturii ei şi mai mult ca orice al artelor marţiale, cărora le rezervase o sală mare din Casa Albă, unde se antrena trei după-amieze pe săptămână împreună cu fiul său, cu secretarul particular, cu miniştrii de la Apărare şi Interne, precum şi cu ataşatul militar japonez, şi spunea cui voia să-l asculte că jiu-jitsu era „superior în toate privinţele atletismului de la noi".

3

Statele Unite au cunoscut aşadar o ascensiune fulgurantă în deceniile care au urmat după Războiul de Secesiune. În foarte puţin timp, au putut să se ridice la rangul de mare putere economică, diplomatică şi militară. De-atunci înainte nu mai riscau să fie invadate, nici boicotate, nici umilite de imperiile europene ce le înfricoşau odinioară. Pe continentul „lor" nu mai aveau nici un rival, iar pe scena mondială influenţa lor nu înceta să se afirme în toate domeniile.

Dar această reuşită uimitoare a fost însoţită de un eşec la fel de uimitor şi care rămâne pentru Statele Unite până în ziua de azi o pată şi chiar o tară: incapacitatea lor dezolantă de a rezolva problema rasială.

Proclamând solemn abolirea sclaviei, Lincoln era conştient de necesitatea de a face persoanele astfel emancipate să acceadă la rangul de cetăţeni de sine stătători. Aproape patru milioane de negri erau în cauză, care n-aveau până atunci nici un drept, nici o pondere electorală, nici o avere, nici o respectabilitate socială, nici o experienţă a vieţii publice şi prea puţină încredere în sine.

Procesul de integrare avea să fie prin forţa lucrurilor complicat şi presărat cu capcane, cu atât mai mult cu cât pierzătorii războiului civil n-aveau nici un chef să

renunțe la privilegiile lor, nici să le ușureze sarcina învingătorilor. O anumită încetineală era deci previzibilă, dar ceea ce s-a întâmplat nu s-a mărginit la încetineală. După câteva eforturi făcute în urma conflictului, proiectul de integrare a celor eliberați a fost în esență abandonat – autoritățile au renunțat pur și simplu.

S-ar putea povesti într-o sumedenie de feluri cum s-a ajuns acolo, dar rezultatul este indiscutabil: problema rasială n-a fost nicicând rezolvată în mod adecvat. La o sută șaizeci de ani după Războiul de Secesiune, ea continuă să bântuie societatea americană și s-ar putea chiar spune că nu încetează să se agraveze și să se învenineze.

Această uriașă ratare merită să i se consacre volume întregi, ceea ce numeroși istorici au făcut în trecut și vor continua s-o facă. Chiar într-o lucrare precum cea de față, care e doar o survolare rapidă a unei omeniri aflate în derivă, trebuie să ne oprim un moment asupra ei. Până la urmă, e vorba de cea mai puternică țară din Istorie, care a izbutit în atâtea domenii diferite. Suntem deci inevitabil siliți să ne întrebăm cum de a putut ea eșua atât de lamentabil în gestionarea acestui dosar crucial, până la a-și pune în pericol democrația, modelul ei de societate, statura morală și locul în lume.

La finele războiului civil, două noțiuni totodată rivale și complementare reveneau neîncetat în dezbateri: reconcilierea și reconstrucția. De vreme ce lupta fratricidă se terminase cu indiscutabila victorie a unora și capitularea celorlalți, venise timpul de a se calma spiritele, de a se suda la loc Uniunea și de a se pune pe picioare ceea ce fusese demolat.

Cei fideli lui Lincoln insistau mai degrabă pe reconstrucție, care avea în ochii lor un obiectiv precis: ca negrii să poată deveni, pe termen scurt, cetățeni în toată regula și înainte de toate să-și poată exercita fără obstacole dreptul lor de vot. Un cerc virtuos avea să fie creat astfel; în calitate de electori, foștii sclavi urmau să fie în mod firesc tratați curtenitor de candidații care le solicitau voturile, la nivel național ca și la nivel local, ceea ce avea să aibă ca efect o ameliorare treptată a situației lor economice, a statutului social și a imaginii lor.

La început de tot, reconstrucția a funcționat destul de corect și a produs efecte. În 1870, pentru prima dată în istoria Statelor Unite, un negru și-a făcut intrarea în Senat și un altul în Camera Reprezentanților, primul desemnat de Mississippi, al doilea de Carolina de Sud. Nu e absurd să presupunem că dacă această cale ar fi fost urmată vreme de câteva decenii, s-ar fi creat noi realități în Statele sudice, iar problema rasială s-ar fi resorbit puțin câte puțin.

Dar spiritul lui Lincoln n-a prevalat mult. Propriul său vicepreședinte, Andrew Johnson, care i-a succedat după moarte, nu vedea lucrurile în același fel. E drept că n-avea profilul potrivit pentru o asemenea sarcină. Președintele nu-l acceptase de altminteri pe aceeași listă cu el în 1864 ca să-l facă moștenitorul lui. Aureolat de prestigiul unei victorii deja practic dobândite și fiind sigur că va fi ușor reales pentru un al doilea mandat, Lincoln voise doar să panseze simbolic rănile cumva, alegându-l ca vicepreședinte pe acest fost guvernator din Tennessee. Era vorba de un personaj lipsit de anvergură și care nu făcea parte dintre apropiații săi, însă

fusese unul din rarii politicieni sudiști care au refuzat secesiunea.

Devenit subit Președinte în urma „loviturii de teatru" știute, obscurul tovarăș de listă s-a pomenit într-o poziție pe care nimeni n-o prevăzuse: succesor al unui gigant din istoria americană și însărcinat să rezolve în locul lui pe nepusă masă problema cea mai spinoasă cu care națiunea se confruntase vreodată. Reacția lui instinctivă a fost să dea prioritate absolută reconcilierii – o noțiune cu totul respectabilă, îndeosebi imediat după un conflict fratricid, dar o noțiune cam ambiguă, „lunecoasă", și care se va dovedi perversă.

Da, desigur, era nevoie de o reconciliere. Cine ar fi putut spune contrariul? Mai trebuia știut însă și pe ce baze să se opereze această reconciliere.

Trebuia spus pur și simplu pierzătorilor: întoarcem pagina și gata, suntem iarăși frați? Nu existau oare niște schimbări de adus modului în care sudiștii își guvernau „aripa" lor din „casa comună"? Nu trebuia să te asiguri cel puțin că foștii sclavi vor putea de-acum să trăiască în sud ca niște cetățeni cu adevărat liberi?

Pentru a lua în considerare aceste preocupări, cei care se reclamau de la moștenirea lui Lincoln dădeau prioritate reconstrucției, nu ca un substitut al reconcilierii, ci ca o condiție prealabilă fără de care reconcilierea ar fi fost un abandon și chiar o lașitate.

Le-a fost însă greu să precumpănească pe termen lung, fiindcă exista, dincolo de opinii, convingeri sau calcule politice ale cutărui sau cutărui alt conducător, o realitate obiectivă ce avea să se dovedească determinantă, și anume că diferitele componente ale națiunii

n-aveau, imediat după războiul civil, același grad de motivare.

Din punctul de vedere al locuitorilor din sud, al tuturor, fără excepție, miza era existențială. Pentru albi, era vorba să știe dacă-și vor păstra privilegiile și vor rămâne fără dispută stăpânii țării, menținându-și foștii sclavi într-o stare de supunere. Pentru negri, era vorba să știe dacă vor accede realmente la rangul de cetățeni cu drepturi depline sau vor rămâne, într-un fel sau altul, sub cizma opresorilor lor.

Comparată cu asemenea mize, cele mai cruciale ce se pot concepe, motivația locuitorilor din nord nu era de același ordin. Existau acolo probabil și niște ființe de excepție, înzestrate cu o viziune lucidă și atașate de unele valori universale, dar populația în ansamblu nu putea rămâne mobilizată în permanență, an de an, deceniu după deceniu. Preocupările se schimbă inevitabil de-a lungul timpului, prioritățile se modifică, atenția se dispersează și în cele din urmă lumea se satură de interminabilele certuri rasiale din „sudul profund" și își spune că e mai bine să-i lase pe albi și pe negri să-și regleze diferendele singuri. Bineînțeles, această „neutralitate" nu avea pentru cele două comunități rasiale consecințe similare. Albii erau deja la putere în toate domeniile și de mai multe generații. Țineau solid în mâini administrația, economia, școlile, tribunalele, ziarele, forțele de securitate și tot restul. Negrii erau pesemne la fel de motivați să se bată, dar n-aveau absolut deloc mijloacele trebuincioase.

Era ca și cum, pe un ring, arbitrul ar fi anunțat că toate loviturile erau de-acum permise, fără să se preocupe

de faptul că unul din cei doi pugiliști avea mâinile și picioarele încătușate.

*

Implicarea nordiștilor în reconstrucție a ținut, de bine, de rău, vreo doisprezece ani. Pe urmă s-au dezinteresat de ea. Abandonul s-a tradus printr-un aranjament informal rămas în Istorie sub denumirea de „compromisul din 1877".

Statele Unite se aflau în acel an într-un impas politic inextricabil – trecuseră de curând prin cele mai dificile alegeri prezidențiale din istoria lor. Nici republicanii, nici democrații nu obținuseră majoritatea absolută în colegiul electoral. Noul președinte trebuia să intre în funcție la 4 martie, dar cu patruzeci și opt de ore înainte de ceremonie nici unul din cei doi candidați aflați în luptă nu fusese încă declarat câștigător. Niciodată procesul electoral nu se gripase în asemenea măsură.

Motivul impasului era că Louisiana, Florida și Carolina de Sud își „reținuseră" voturile până la acceptarea condițiilor lor, care erau de a se pune punct reconstrucției, a se retrage trupele nordiste care încă staționau în Statele sudiste și a li se recunoaște celor din urmă dreptul de a-și gestiona de-acum treburile „lor" fără ca puterea federală să se amestece.

Și șantajul a izbutit. Ca să înceteze obstrucția și să poată fi ales un Președinte, s-a încheiat un „compromis", care era la drept vorbind o capitulare. Autoritățile s-au supus tuturor exigențelor foștilor „confederați".

De la o zi la alta, pierzătorii Războiului de Secesiune s-au metamorfozat în câștigători. Sudul le-a fost predat,

oameni și bunuri; puteau să facă orice ar fi vrut cu el, iar ei n-au pregetat să acționeze – s-au străduit mai cu seamă să găsească diverse trucuri spre a-i împiedica pe negri să voteze. Iată un exemplu dintr-o sumedenie de altele: mai multe State le-au cerut celor care voiau să se înscrie pe listele electorale să plătească o sumă de bani sau să treacă o probă de citit și de înțelegere a celor citite; și, ca să aibă certitudinea că aceste exigențe vor împiedica numai votul negrilor, și nu pe al albilor săraci și analfabeți, au introdus o „clauză a bunicului", stipulând că noile reguli nu se vor aplica la cei ai căror bunici votau deja.

Atunci când aceste procedee nu erau de-ajuns ca să-i descurajeze pe foștii sclavi și unii dintre ei se încăpățânau să vrea să voteze, ei erau pedepsiți și mai brutal. Birourile de vot erau supravegheate pentru a-i repera pe cei mai obstinați, pe care șlehte de derbedei aveau misiunea de a-i cotonogi la ieșire. Unii nefericiți terminau la capătul unei frânghii, sub un pretext oarecare. Așa se face că votul negrilor a fost redus în Statele din sud practic la zero.

Teritoriul fostei Confederații a devenit o zonă de non-drept unde o parte semnificativă a populației era privată de atributele cetățeniei, ca și de toate drepturile civice, și unde a fost impusă o segregare rasială sistematică în școli, administrații, locuri de rezidență, transporturi publice etc. Hoarde de albi practicau linșarea în totală impunitate, pe când un furtișag comis de un puștan „de culoare" îl putea trimite direct pe scaunul electric.

Dacă se presupusese că votul negrilor avea să instaureze un cerc virtuos, suprimarea lui efectivă a inițiat,

invers, un cerc vicios al marginalizării, umilirii, mizeriei, violenței și urii din care țara n-a mai izbutit să iasă. Exista probabil în momentul reconstrucției o „fereastră de lansare" ce permitea să se pună în practică, în mod hotărât și ireversibil, o integrare veritabilă. Lăsând fereastra să se închidă, americanii s-au condamnat de atunci încolo la măsuri de recuperare mereu parțiale, mereu incomplete, într-o atmosferă nesănătoasă în care dominau neîncrederea, suspiciunea și resentimentul.

De aceea, problema rasială n-a mai fost niciodată rezolvată. Chiar alegerea din 2008 a unui Președinte cu ascendență africană, Barack Obama, n-a fost de-ajuns ca s-o depășească.

Dacă ne întrebăm uneori de ce negrii manifestă atâta furie, de ce vorbesc de „rasism sistemic" și denunță drept ipocrizie „pretinsa neutralitate" a puterilor publice, trebuie să ne închipuim c-am fi în locul pugilistului evocat mai sus, cu picioarele și mâinile legate, în timp ce încasează lovituri de dimineață până seara toată viața, fără a putea vreodată să le pareze și nici să riposteze.

E drept că cele mai odioase comportamente discriminatorii aparțin de-acum trecutului. Totuși au durat atât de mult încât au lăsat, în ansamblul societății americane, urme de neșters – la persecutați, desigur, dar și la persecutorii lor.

Astfel, sudul Statelor Unite a devenit de-a lungul timpului bastionul unui conservatorism radical, câteodată violent, deseori retrograd și chiar obscurantist, care continuă să atârne greu în viața politică americană.

Printr-o stranie răsucire a Istoriei, acest conservatorism este astăzi susținut de Partidul Republican, care fusese în secolul al XIX-lea cel al lui Abraham Lincoln, cu mult înainte de a deveni al lui Nixon, al lui Reagan, al celor doi Bush, apoi al lui Trump, pe când Partidul Democrat, care adună astăzi sufragiile minorităților etnice și în particular pe ale negrilor, a fost multă vreme bastionul supremacismului alb.

Metamorfoza nu s-a făcut într-o zi. În unele momente, se găseau la democrați, puse laolaltă, elementele cele mai progresiste ale societății americane, totodată cu cele mai retrograde. Uneori aceste atitudini contradictorii se întâlneau la una și aceeași persoană, suscitând neînțelegeri permanente.

Merită să ne oprim asupra unui caz, al președintelui Wilson, ale cărui convingeri asupra problemei rasiale au avut consecințe dezastruoase mult dincolo de frontierele propriei sale țări.

4

Secolul XX va rămâne în Istorie ca secolul în care Statele Unite s-au impus, de-a lungul conflictelor şi răsturnărilor, drept puterea preeminentă a planetei, iar primul dintre conducătorii care au întrupat această supremaţie a fost indiscutabil Woodrow Wilson. Ideile pe care le-a adus cu sine la Paris în 1919 păreau atunci a fi temeiurile adecvate pentru a construi o nouă ordine mondială.

În particular, două dintre principiile formulate de preşedintele american treziseră speranţă în diverse regiuni ale globului: autodeterminarea popoarelor şi transparenţa în relaţiile internaţionale.

Ultimul punct avea o conotaţie precisă pentru cei care trecuseră recent prin chinurile Primului Război Mondial, căci, dacă asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand şi a soţiei sale la Sarajevo în iunie 1914 va avea prin forţa împrejurărilor grave repercusiuni, niciodată însă n-ar fi trebuit să arunce Europa şi restul lumii în acea orgie sângeroasă care a secerat milioane de vieţi omeneşti. Dar angrenajul, o dată amorsat, nu se mai oprise. Germania era legată de Austria printr-un tratat de apărare mutuală; Rusia se angajase să-i protejeze pe sârbi; francezii aveau un pact cu Rusia; otomanii aveau unul cu Germania... Şi în câteva săptămâni, puterile

europene se pomeniseră în infernul războiului nu fiindcă ar fi vrut-o, ci fiindcă se simțeau silite „contractual" să se bată.

Majoritatea acestor acorduri era cunoscută tuturor și deci nu ținea propriu-zis de vreo „diplomație secretă", dar acesta era termenul ce revenea atunci, mai ales în gura lui Wilson, pentru a caracteriza absurdul sistem de alianțe și contra-alianțe care a dus popoarele la măcelul groaznic din tranșee.

Președintele Statelor Unite avea credibilitatea necesară ca să se exprime în această chestiune și să se facă auzit. Țara sa nu se repezise în încăierare precum celelalte țări beligerante. În noiembrie 1916, în timp ce conflictul era în toi de doi ani, Wilson se prezentase în fața alegătorilor ca să obțină un al doilea mandat, agitând un slogan care spunea: „El ne-a ferit de război". Doar atunci când submarinele germane s-au dezlănțuit împotriva marinei sale comerciale a renunțat finalmente America la neutralitate și, pentru prima oară în istoria ei, și-a trimis propriii soldați să se bată pe solul Europei, unde de altfel n-au debarcat decât în iunie 1917, când conflictul se apropia de deznodământ. Cu acel prilej, Wilson a avut grijă să sublinieze că țara sa, spre deosebire de altele, n-avea nici o revendicare teritorială.

Ultima afirmație făcea credibil și celălalt mare principiu formulat de Președinte, cel al autodeterminării.

Atâtea popoare fuseseră anexate sau colonizate de puterile mai bogate, mai ambițioase și mai bine înarmate; altele au văzut impunându-li-se diverse statute de dependență – tutele, protectorate, concesiuni, capitulări și alte tratate inegale. Toate visau la ziua în care vor putea

să-şi ia sau să-şi reia soarta în mână, iar Marele Război părea să le ofere ocazia ideală de a porni din nou la drum pe noi baze. Imperiile europene, care dădeau până atunci lecţii de civilizaţie restului lumii, îşi demonstraseră propria sălbăticie, ceea ce le afectase considerabil credibilitatea morală. În plus, erau exsangue şi ruinate. Nu era oare momentul oportun de a regândi lumea spre a o construi altfel?

Din India în Africa de Nord şi din Balcani până în Extremul Orient, patrioţi până atunci inaudibili au început să se manifeste. Adesea educaţi în şcoli întemeiate de occidentali, ei spuneau că venise momentul, pentru naţiunile lor prea multă vreme batjocorite, să iasă din letargie, să-şi recapete demnitatea şi să stabilească relaţii mai puţin inegalitare cu cei ce le supuseseră. Starea lor de spirit nu se caracteriza pe vremea aceea prin agresivitate sau arţag, ci pe o profundă dorinţă de dreptate, de libertate şi de modernitate.

Omenirea părea pe punctul de a intra într-o eră de reconciliere şi armonie şi totul lăsa să se creadă că această evoluţie avea să se producă sub autoritatea morală a Statelor Unite ale Americii. Ele au simbolizat mai bine decât oricine noua viziune asupra lumii care era pe punctul de a emerge. Datorită istoriei lor, erau o extensie a Europei, dar trebuiseră şi ele să se bată împotriva imperiilor europene ca să-şi obţină independenţa, şi reuşiseră să construiască, în scurt timp, o naţiune modernă, industrializată, puternică, dinamică şi prosperă.

De aceea reprezentau un exemplu, o sursă de inspiraţie, un model de urmat şi un aliat potenţial pentru toate popoarele care începeau să se deştepte.

De la o zi la alta, președintele Wilson devenise cel mai respectat om de pe planetă. Era ascultat ca și cum ar fi fost nu conducătorul politic al unei țări printre altele, ci un profet care vestea lumii întregi nașterea unei ordini mondiale mai echitabile, mai morale, mai umane. „Nici o pace nu poate dura și nici nu merită să dureze", spunea el, „dacă nu recunoaște și nu acceptă principiul după care guvernanții își derivă toată puterea legitimă de la consimțământul celor ce sunt guvernați, iar nimeni nicăieri n-are dreptul de a transfera popoarele de la o suveranitate la alta ca și când ar fi niște proprietăți"; și sublinia că popoarele trebuiau să-și poată lua hotărârile „fără a fi constrânse, sau amenințate, sau terorizate, cele mai mici la fel ca și cele mai mari și mai puternice".

Adio așadar cu epoca blestemată în care, în secretul cancelariilor, se repartizau teritorii fără a se băga în seamă dorințele celor care le locuiau! De-acum va fi nevoie de consimțământul popoarelor vizate, repeta neîncetat Woodrow Wilson, iar cuvintele sale sunau în urechile oprimaților precum cea mai frumoasă muzică.

Pentru chinezi, indieni, coreeni, egipteni și atâția alții, președintele Statelor Unite apărea la sfârșitul Marelui Război ca naș și garant al viitorului la care sperau. Numai el părea capabil să pună temeiurile unei noi ordini mondiale și s-o impună celor recalcitranți.

Existau totuși în discursurile sale câteva lucruri „nerostite" pe care mulți compatrioți ai săi le ghiceau lesne, dar pe care străinii nu le percepeau: când Wilson vorbea de dreptul la autodeterminare, el avea în minte națiunile din Europa centrală și orientală care nu mai

suportau autoritatea rușilor, austriecilor sau turcilor; niciodată nu se gândea la „popoarele de culoare", care nu-i păreau în stare să se guverneze singure, decât poate peste trei-patru generații și cu condiția ca pașii să le fie călăuziți până atunci de un tutore de rasă albă.

Pe vremea aceea, asemenea convingeri erau larg răspândite. Se perora fără rușine despre „civilizați" și „necivilizați", „superiori" și „inferiori", indigeni „evoluați" sau „înapoiați". La marea majoritate a oamenilor, alfabetizați sau analfabeți, progresiști sau conservatori, exista o viziune ierarhizată a raselor, iar Wilson nu era o excepție de la regulă, era chiar o ilustrare elocventă a ei.

Când a fost ales, în noiembrie 1912, era în mod sigur cel mai instruit om care ajunsese vreodată la Casa Albă. Nu el scrisese o monumentală *Istorie a poporului american* în cinci volume? Și nu el fusese vreme de opt ani în fruntea Universității de la Princeton, una dintre cele mai prestigioase din țară? Totuși, în privința raselor, a presupuselor lor caracteristici și a „ierarhiei naturale" a lor, convingerile sale nu erau mai bune decât cele ale contemporanilor săi; la drept vorbind, erau și mai rele, fiindcă exista în personalitatea Președintelui o componentă suplimentară – un factor agravant, indiscutabil, care va avea la acea răspântie a Istoriei consecințe devastatoare.

*

Născut în decembrie 1856, Woodrow Wilson avea opt ani la sfârșitul Războiului de Secesiune și crescuse în Georgia, în sânul unei familii care trăia înfrângerea sudiștilor ca pe o tragedie. Ascultându-l vorbind despre

dreptul popoarelor și despre faptul că ele nu trebuiau trecute din mână în mână de parcă ar fi fost o simplă proprietate, auditorii săi puteau crede că făcea o paralelă cu sclavia, de care se arăta îngrozit, însă asta însemna să i se atribuie niște indignări ce nu-i aparțineau nicicum.

Wilson putea fi progresist vorbind de condiția muncitorilor sau de votul femeilor, și putea să aibă elanuri lirice evocând soarta națiunilor oprimate. Cu toate astea, când îi scrutăm discursurile ceva mai îndeaproape, observăm că exemplele de care se slujea erau întotdeauna polonezii, cehii sau vreo altă națiune europeană. Niciodată nu-i menționa pe indieni, pe chinezi, pe coreeni, pe etiopieni sau pe egipteni, care totuși îi ascultau spusele cu beatitudine și recitau cele „paisprezece puncte" ale sale ca și cum ele li se adresau direct lor.

Aveam de-a face aici în chip cât se poate de evident cu o gravă neînțelegere, dar nimeni nu voia s-o vadă. La sfârșitul Marelui Război, întreaga omenire clocotea de visuri, de idealuri, de speranțe și nimeni n-avea chef să deschidă bine ochii și nici să-și piardă iluziile.

În Egipt, șeful incontestabil al patrioților, Saad Zaghloul, nu mai contenea să-l elogieze pe „Dr. Wilson". Prevăzuse chiar să se ducă neîntârziat să-l vadă, ca să-i prezinte doleanțele poporului său. Numai președintele marii Americi le putea explica ferm englezilor că națiunea care înălțase piramidele n-avea nevoie de un tutore spre a se guverna singură.

De cum s-a anunțat Armistițiul, în noiembrie 1918, Zaghloul i-a cerut o audiență înaltului comisar, Sir Reginald Wingate, ca să-l felicite pentru victoria țării

sale, să-i amintească faptul că protectoratul britanic nu fusese impus în 1914 decât „până la sfârșitul ostilităților" și să-i confirme că Egiptul dorea de-acum să acceadă la o independență deplină. L-a informat de asemenea în legătură cu dorința sa de a se duce la Paris însoțit de o delegație, pentru a-i întâlni pe conducătorii puterilor care plănuiau să se adune acolo. Funcționarul i-a răspuns că a luat notă de ceea ce tocmai i se spusese, dar că guvernul Maiestății Sale avea pe moment chestiuni mai presante de reglat, iar el avea nevoie de timp înainte de a-i da vreun răspuns. Peste câteva zile, Zaghloul a fost informat că nu era autorizat să plece în Franța.

Când știrea s-a răspândit, egiptenii au ieșit spontan cu miile pe străzile din Cairo, din Alexandria, ca și din alte orașe ale țării, ca să protesteze împotriva acestei măsuri jignitoare și să ceară sfârșitul imediat al protectoratului. Toate componentele națiunii erau unite în protest, cum nu mai fuseseră niciodată până atunci: șeicii cu turbane de la Al-Azhar alături de conducătorii comunităților copte și iudaice, de burghezi și profesori, ca și de țărani sau muncitori, și deopotrivă (lucru inedit) de numeroase femei, în fruntea cărora se afla soția lui Saad Zaghloul, Safiya – instruită și elocventă, apropiată de poporul umil fiind în același timp și cea mai bună prietenă a reginei, ea va rămâne în istorie sub denumirea de *„Umm al-Masriyin"*, „mama egiptenilor".

Mișcarea protestatară a luat o asemenea amploare încât autoritățile britanice, hotărâte să nu abandoneze Egiptul și nici mai ales Canalul de Suez ce li se părea indispensabil pentru a controla drumul către India, au decis s-o reprime. Zaghloul a fost arestat la începutul

lui martie și exilat împreună cu cei mai apropiați camarazi ai săi în Malta.

Convins că sancțiunea ce-i fusese aplicată era un incident efemer, ultimul gest de autoritate a unei puteri coloniale descumpănite, conducătorul independentist a decis să profite de șederea-i forțată pe insula mediteraneană ca să-și îmbunătățească limba engleză, pentru a putea, când va sosi momentul, să vorbească fără traducător cu președintele Wilson. În acest scop a angajat un profesor cu care făcea cursuri accelerate. Zaghloul își făcuse studiile de Drept în franceză, limbă în care se exprima cu precizie și eleganță, ca o bună parte din elita egipteană; cu engleza însă avusese întotdeauna de furcă. De astă dată era foarte motivat, dar n-a avut destul timp să facă progrese, căci exilul i-a fost mai scurt decât socotise el: abia de o lună și jumătate.

În Egipt situația se deteriorase rapid. Intransigența înaltului comisar stârnise o adevărată răscoală, cunoscută în istorie drept „Revoluția din 1919". Avuseseră loc manifestații masive la care militarii britanici au reacționat cu severitate, făcând câteva sute de morți.

Dacă represiunea n-a potolit spiritele, ea a permis totuși ocupantului să spună că avea de-a face nu cu o agitație patriotică, ci cu o revoluție violentă organizată de bolșevici, spre a provoca un război sfânt împotriva Occidentului – atât și nimic mai puțin! În Egipt teza aceasta părea aberantă; toată lumea îl cunoștea pe Saad Zaghloul, un liberal notabil și modernist, fervent admirator al Franței și de asemenea, de curând, al Statelor Unite. Dar la Washington și în rândul delegației americane la Conferința de la Paris, acuzațiile au fost luate în serios. Consilierii lui Wilson i-au recomandat să se

alinieze neîntârziat la poziția Londrei. Era, de altfel, înclinația lui naturală și n-a trebuit un mare efort ca să se lase convins.

Atunci când autoritățile britanice au fost informate de iminența unei luări de poziție americane în favoarea lor, l-au eliberat de îndată pe Zaghloul și i-au dat voie să se ducă în Franța. Gestul de aparentă conciliere nu mai prezenta pentru ele nici un risc.

În fapt, când exilatul și suita sa au debarcat, încă însuflețiți de speranță, în portul Marsilia, la 19 aprilie 1919, au fost îngroziți să afle că Statele Unite tocmai recunoscuseră oficial într-un comunicat necesitatea de a se menține protectoratul englezilor în Egipt.

Unii patrioți au fost uluiți și șocați, dar Zaghloul însuși se aștepta la un astfel de deznodământ. În jurnalul său intim își notase, zece zile mai devreme: „Glasul președintelui Wilson slăbește tot mai tare. Noi contam pe spusele sale și-l vedeam ca pe un profet al epocii noastre, însă propriii săi compatrioți îl acuză acum că se supune dorințelor englezilor. Numai Dumnezeu știe ce se va întâmpla!"

Nevoind să se lase descurajați, patrioții egipteni și-au continuat drumul către Paris, unde au cerut să se întâlnească cu Wilson, dar n-au fost primiți nici de Președinte, nici de vreun alt membru din anturajul său.

*

Mulți alți activiști, în toate colțurile globului, vor cunoaște în aceeași epocă aceleași speranțe, urmate de aceleași deziluzii.

Tânărul Ho Şi Min, aflat atunci la Paris, a redactat un mic text intitulat *Revendicările poporului anamit*, a închiriat un costum de ocazie şi s-a dus să depună o copie la sediile principalelor delegaţii, în primul rând la aceea a Statelor Unite. Nimeni n-a catadicsit să-i răspundă. Puţin după aceea, s-a alăturat Partidului Comunist Francez şi apoi a plecat la Moscova. Avea să devină, în anii şi deceniile următoare, un element activ în Komintern şi un adversar tenace al Franţei şi pe urmă al Statelor Unite.

Între numeroasele persoane care au fost scurt timp seduse de principiile wilsoniene se afla şi tânărul Mao Zedong. Într-un text scris în iulie 1919, el părea convins că preşedintele american era bine intenţionat, însă glasul său fusese astupat de ceilalţi participanţi la Conferinţa de la Paris. „Bietul Wilson!", exclama viitorul conducător chinez. „Înconjurat de hoţi, precum Clemenceau ori Lloyd George", şi luând parte tot timpul la adunări unde nu se vorbea decât de teritorii de anexat şi de reparaţii financiare, „el nu izbutea să se facă auzit".

La fel ca Saad Zaghloul, Mao părea convins că dacă Wilson ar fi putut să facă „după cum îi spunea inima", fără să se lase dat la o parte de englezi şi de ceilalţi „hoţi", el n-ar fi lăsat niciodată să se producă atâtea nedreptăţi.

Făgăduielile lui Woodrow Wilson făcuseră să viseze o vreme întreg pământul. În Statele Unite izbutise chiar să-i seducă şi pe cei mai eminenţi apărători ai cauzei negrilor. La prima sa campanie electorală, în 1912, candidatul promisese să acorde un loc important

comunității lor, ceea ce-i împinsese pe mulți dintre ei, ca W.E.B. Du Bois, să ducă o campanie în favoarea lui. Dar de cum a fost ales, Wilson a schimbat foaia cu nerușinare – nu numai că a renunțat să numească negri în funcții semnificative, ci a pus sub semnul întrebării și rarele numiri hotărâte de predecesorii săi. A mers chiar până la a instala segregarea rasială în inima administrației federale, ceea ce nici un Președinte nu făcuse până atunci.

Unul dintre momentele cele mai aiuritoare ale mandatului său a fost acela în care s-a proiectat la Casa Albă, pe un ecran nou achiziționat și dinaintea unei mulțimi de invitați, filmul *Nașterea unei națiuni*, o apologie înfocată a Ku Klux Klan-ului. Era în februarie 1915, iar protestele nu s-au limitat la comunitatea neagră.

Teza promovată de cineastul D.W. Griffith era că Războiul de Secesiune fusese rezultatul unei agresiuni nordiste împotriva sudiștilor, împotriva „civilizației" și modului lor de viață. Nici Wilson nu spunea altceva în lucrarea sa deja evocată, *A History of the American People*. El scria, de exemplu, că reconstrucția „îi pusese pe oamenii albi din sud sub autoritatea apăsătoare a unor guvernări susținute de niște negrotei ignoranți", iar KKK luase ființă „pentru a proteja sudul" de asemenea primejdii. Filmul se sprijinea explicit pe opiniile lui Wilson, care erau proiectate în cadre pe ecran, cum se practica pe vremea filmelor mute.

Episodul ilustra până la grotesc în ce măsură președintele Wilson era întruparea însăși a ceea ce fusese făcut de mântuială imediat după Războiul de Secesiune când, în dorința de a se opera cât mai repede o reconciliere, se renunțase la reconstruirea în profunzime a

societăților sudiste clădite pe supremația unei rase și hotărâte s-o perpetueze.

La 26 iunie 2020, Universitatea de la Princeton a anunțat într-un comunicat că va schimba denumirea de *Woodrow Wilson School for Public and International Affairs*, pentru a suprima referința la fostul președinte, socotind că „gândirea și politicile sale rasiste" fac numele său „nepotrivit pentru o școală sau un colegiu la care profesorii, studenții și foștii elevi trebuie să se opună ferm rasismului, sub toate formele sale".

5

Dacă, imediat după Primul Război Mondial, comportarea învingătorilor s-a relevat a fi dezastruoasă – și pe drept cuvânt s-a spus despre tratatul de la Versailles că a făcut mai multe victime decât conflictul căruia trebuia să-i pună capăt! –, ar fi excesiv să i se impute doar președintelui Wilson responsabilitatea acestui monumental eșec. Ceea ce e neplăcut când vine vorba de el este că a suscitat speranțe uriașe și le-a înșelat – în parte din vina conducătorilor celorlalte națiuni, a aviditații și a temerilor lor, iar în parte din cauza propriei sale personalități, a mediului sudist în care crescuse și a prejudecăților tenace ancorate acolo.

De aceea, n-ar fi absurd să afirmăm că abordarea incoerentă a chestiunii rasiale după Războiul de Secesiune a avut până la urmă consecințe tragice pentru întreaga omenire, nu numai pentru Statele Unite.

În ce privește Egiptul, de pildă, trebuie constatat că „fereastra de lansare" întredeschisă pentru țară după Marele Război și apoi închisă la loc odată cu „trădarea" lui Wilson n-a mai apărut niciodată.

Revoluția din 1919 ar fi putut duce țara, sub egida lui Saad Zaghloul, pe calea unei modernități luminate și socialmente liberale. Această cale s-a închis definitiv în deceniile următoare. Cei care o propovăduiau își

pierduseră orice credibilitate și au trebuit să părăsească scena huiduiți, lăsând locul unor mișcări radicale, sectare, intolerante, uneori ostile Occidentului, iar alteori supuse voinței sale, însă aproape totdeauna autoritare.

Și aici, ar fi nedrept să învinovățim un om, fie el și chiriașul Casei Albe, pentru toate dramele care au decurs din faptele sale și pe care nu le putea omenește anticipa. Dar pentru cei care au crescut, ca mine, în țări sinistrate, unde aspirația la progres, dezvoltare, democrație și demnitate a fost mereu împiedicată, ocaziile pierdute nu sunt doar niște incidente nefericite. Istoria nu oferă totdeauna „cure de recuperare", iar dacă nu reacționăm la momentul și în modul potrivite, țări întregi pot fi nimicite, civilizații se pot prăbuși în regres, nenumărate populații se cufundă până la urmă în disperare, în obidă, în ură față de ceilalți și în ura de sine.

Spunând acestea, nu fac decât să descriu o realitate pe care o contemplu cu tristețe de când am deschis ochii în lume, și anume că în numeroase regiuni de pe planetă, din Europa centrală în Asia orientală, trecând prin Levantul meu natal, stricăciunile cauzate de tratatele semnate după Primul Război au fost masive, durabile și deseori imposibil de reparat.

Invers, trebuie să constatăm că nici pacea făcută de mântuială, nici inconsistențele președintelui Wilson n-au afectat parcursul Statelor Unite, care au continuat să avanseze fără oprire. Nici chiar Marea Depresiune economică, începută la New York în octombrie 1929 înainte de a se propaga în restul lumii, nu le-a încetinit până la urmă ascensiunea. La mai puțin de cincisprezece ani după „Marțea neagră" și teribilă de pe Wall Street,

care era cât pe ce să le surpe temeiurile prosperității, deveniseră cea dintâi superputere din Istorie.

Unul din factorii determinanți ai accederii lor la preeminență a fost că au decis să adopte, după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, o atitudine foarte diferită față de cea avută de ele la terminarea conflictului precedent. În locul promisiunilor zadarnice care au caracterizat președinția lui Wilson, a avut loc o angajare masivă și care a mers chiar dincolo de așteptările beneficiarilor, cu rezultate incontestabil prodigioase: fără planul Marshall, Europa occidentală ar fi avut nevoie de câteva decenii ca să se pună din nou pe picioare după dezastru, iar Japonia, fără „terapia de șoc" pe care i-au aplicat-o americanii, n-ar fi găsit probabil în sine însăși forța de a-și schimba direcția și a opera miracolul economic petrecut cu ea.

Se-nțelege de la sine că generozitatea aceasta nu era dezinteresată. De ce ar fi trebuit să fie astfel? Dacă Washington a vrut, punând umărul la redresarea Europei, să contracareze influența comunismului, asta nu-i micșorează câtuși de puțin meritul. Când, după un conflict, izbutim să găsim convergențe între propriile noastre interese și cele ale celorlalți, fie ei și dușmanii cu care tocmai ne-am bătut, întreprindem un demers legitim și perfect respectabil.

În orice caz, din punctul meu de vedere atitudinea Statelor Unite la această răspântie critică a Istoriei va rămâne un model al modului în care un învingător trebuie să se comporte. Dacă ar fi adoptat aceeași linie de conduită și după celelalte două triumfuri ale lor din secolul XX – în 1919, la sfârșitul Primului Război

Mondial, apoi în 1989, la sfârșitul războiului rece –, ar fi scutit de multe tragedii întreaga omenire, ca și pe ele înseși.

Greșelile trecutului nu pot fi corectate, însă nu e interzis să visăm la cum ar fi fost lumea noastră dacă popoarele colonizate și oprimate – egiptenii, chinezii, indienii, iranienii și multe altele – ar fi găsit în America o aliată și o inspiratoare, în loc de a fi fost nevoite să se îndrepte către alte modele, precum cel al Uniunii Sovietice, care nu le-a putut oferi nici democrație, nici prosperitate, ci adesea le-a dus la ruină.

La fel, putem regreta că America, atunci când a ieșit învingătoare din războiul rece, n-a avut curajul moral de a se înhăma la reconstrucția și democratizarea Rusiei, după cum dorea Mihail Gorbaciov, în loc să lase marea lui țară să derive spre demonii naționalismului, militarismului și revanșismului.

E ușor, știu prea bine, să „rectifici tirul" *a posteriori*, când se cunosc deja consecințele greșelilor comise în trecut. Cu toate astea, nu e inutil să medităm asupra acestor tragice rătăciri dacă vrem să evităm revenirea constantă a acelorași neghiobii. Oare nu la asta, mai presus de toate, ar trebui să ne fie de folos cunoașterea trecutului?

Închid aici însă paranteza ca să-mi reiau scurta istorie a ascensiunii Statelor Unite, care s-au priceput cum să se înalțe, în cinci ori șase generații, de la rangul de „colonii rebele" la cel de primă putere globală, și să mă opresc câteva clipe asupra a ceea ce va rămâne, după câte cred, una din cele mai frumoase pagini ale acestei epopei.

*

Americanii au intrat în cel de-al Doilea Război Mondial cu tot atât de puțin entuziasm ca și în Primul. Fuseseră dezamăgiți, în marea lor majoritate, de prestația președintelui Wilson, până acolo încât Congresul respinsese tratatul de la Versailles și refuzase să adere la Societatea Națiunilor. De atunci, opinia publică se vădea a fi hotărât izolaționistă. Pentru a fi ales și apoi reales, Franklin D. Roosevelt a trebuit să jure pe toți sfinții că niciodată nu-și va împinge țara într-un nou război.

Totuși, în mod sigur spectacolul lumii nu-l incita să rămână cu brațele încrucișate. În Asia, Japonia își continua expansiunea, iar relațiile ei cu Statele Unite deveniseră execrabile. Suntem departe de epoca în care primul Roosevelt, „Teddy", un văr mai îndepărtat al lui „FDR", practica jiu-jitsu la Casa Albă și își sfătuia compatrioții să facă la fel.

Măguliți de admirația pe care le-o manifesta acest președinte, japonezii îl rugaseră să medieze negocierile care urmaseră după victoria lor asupra Rusiei în 1905. El se achitase cum se cuvenea de sarcină, ceea ce îi adusese în anul următor premiul Nobel pentru pace – prima dată când distincția cu pricina îi era acordată unui om de Stat mai degrabă decât unor instituții internaționale sau unor militanți pacifiști. În Japonia însă cercurile naționaliste se înfuriaseră. Ar fi vrut să i se impună țarului niscaiva reparații financiare, ceea ce Președintele nu voia. Au fost organizate manifestații turbulente, în care Washingtonul a fost acuzat că-i menajase pe ruși din „solidaritate între albi".

Astfel, medierea americană, care era menită să construiască relații de încredere între cele două națiuni, le alimentase mai curând o suspiciune reciprocă, japonezii acuzând Statele Unite de a nutri prejudecăți rasiste față de ei, iar americanii învederându-se din ce în ce mai mefienți față de ambițiile teritoriale ale Arhipelagului. În particular, voința afișată de japonezi de cuceri Manciuria și chiar totalitatea Chinei a suscitat în cele din urmă din partea tuturor conducătorilor americani o ostilitate crescândă, care s-a tradus prin sancțiuni economice și diplomatice.

De-a lungul anilor 1930, devenise evident că relațiile dintre cele două țări vor continua să se deterioreze și că riscau puternic să ajungă la o înfruntare militară.

Una dintre consecințele acestei vrăjmășii a fost apropierea ce s-a operat între Japonia imperială și Germania nazistă. Pradă aceleiași surescitări naționaliste, cele două țări găseau în calea lor aceiași adversari și, cu toate că tratatul de alianță semnat între ele în noiembrie 1936 fusese botezat „pact anti-Komintern", el era îndreptat înainte de toate împotriva Statelor Unite, a Imperiului britanic și a celorlalte puteri occidentale care aveau posesiuni în Asia, ca Franța sau Țările de Jos. De altminteri, tocmai ambițiile nutrite de Tokyo în Pacific îi vor împinge pe americani să iasă din semi-neutralitatea lor ca să se angajeze din plin în cel de-al Doilea Război Mondial, pe toate teatrele de operații.

Franklin Roosevelt, care observase cu o neliniște crescândă ascensiunea nazismului și apoi cucerirea Europei continentale de către trupele germane, a început prin a ajuta Marea Britanie cu bani și arme, abținându-se

totodată să intre direct în război, căci opinia publică americană nu voia defel. Chiar atunci când le-a cerut concetățenilor săi să-l aleagă pentru un al treilea mandat, în noiembrie 1940, în vreme ce germanii puseseră deja stăpânire pe Paris, pe Bruxelles, pe Amsterdam, pe Copenhaga, pe Oslo și pe Varșovia, iar bombele lor cădeau peste Londra, Președintele a trebuit să promită încă o dată că nu-și va antrena țara în războiul în curs. Atacul-surpriză lansat de japonezi în zorii zilei de 7 decembrie 1941 împotriva bazei navale americane de la Pearl Harbor, din Hawaii, a avut ca efect înlăturarea imediată a tuturor obstacolelor din calea unei angajări directe, pe frontul european ca și pe frontul asiatic.

Intervenția americană a fost masivă și redutabil de eficace. În câteva luni, ea a schimbat cursul războiului și deopotrivă cursul Istoriei, din moment ce a instalat Statele Unite într-o poziție de preeminență la care nici o altă putere nu accedase mai înainte – un statut ce se va prelungi mai multe generații la rând și care, la ora când scriu rândurile de față, încă durează, deși e din ce în ce mai contestat.

*

La Tokyo, în ciuda hotărârii luate de către cele mai înalte instanțe de a provoca un război cu America, prea puțini conducători nutreau iluzii asupra capacității țării lor de a ieși biruitoare dintr-o asemenea înfruntare, ceea ce face din atacul lor de la Pearl Harbor una dintre cele mai stupefiante gafe din Istorie, după cum am avut deja prilejul să subliniez.

Și la Berlin de asemenea, cei mai lucizi conducători, ca Albert Speer, ministru al Înarmării, au înțeles pe

dată că intrarea în război a Statelor Unite însemna că al Treilea Reich nu mai avea nici o șansă de a câștiga războiul pe care-l declanșase. Era de-ajuns să compari capacitățile de producție ale industriei militare germane cu cele ale Statelor Unite ca să-ți dai seama că rezultatul bătăliei nu lăsa loc de nici o îndoială. Cu titlu de exemplu și numai ca să avem un ordin de mărime, Germania și Marea Britanie au scos din uzinele lor între 1941 și sfârșitul războiului un număr sensibil egal de avioane militare: aproape 88 500 fiecare. Japonia a produs aproximativ 62 000, iar Uniunea Sovietică 120 000. Statele Unite, în aceeași perioadă, au fabricat 280 000 de aparate de zbor...

Am ales acest indicator fiindcă e clar și elocvent. Există multe altele, privind numărul de trupe și calitatea sau cantitatea armamentului de care dispuneau ele, precum și alți factori care n-au jucat un rol vizibil în conflict, dar au influențat spiritele, îndeosebi faptul – atât de evident încât rareori se resimte nevoia de a-l menționa – că teritoriul Statelor Unite, orașele și uzinele lor n-au fost niciodată sub focul inamicului, nici bombardate, nici măcar serios amenințate. „*Fortress America*" avea pe bună dreptate sentimentul că e de neatins, că dispune de tot timpul și de toată seninătatea necesare spre a încheia războiul victorioasă, astfel că istoria acestui conflict mondial, odată cu intrarea în război a Statelor Unite, a fost cea a unei ineluctabile recuceriri – uneori lente, alteori rapide, dar mergând totdeauna în aceeași direcție, fără ca vreun moment cursul războiului să fie serios inversat.

Pe frontul european, anul 1942 a fost ultimul în care forțele Axei au mai repurtat câteva succese, dar

refluxul deja începuse. După ce au recăpătat Africa de Nord, aliaţii s-au lansat în asaltul Italiei, ceea ce a provocat căderea lui Mussolini în iulie 1943. Apoi a venit, în iunie 1944, debarcarea în Normandia, preludiu la eliberarea Franţei, la atacul împotriva Germaniei înseşi şi la prăbuşirea Reichului, care a capitulat necondiţionat în mai 1945.

Pe frontul asiatic, şase luni le-au fost de-ajuns forţelor americane ca să anuleze efectele atacului de la Pearl Harbor. A urmat atunci pentru trupele japoneze inevitabilul reflux, pe care sacrificiile soldaţilor l-au încetinit uneori, fără a-l putea întrerupe. Apoi a venit, după cum ştim cu toţii, acel deznodământ fără precedent: două bombe atomice lansate la Hiroshima şi Nagasaki în august 1945, care au făcut sute de mii de victime şi au silit ţara să-şi recunoască înfrângerea.

Ţara Soarelui Răsare a văzut atunci venind, la nouăzeci şi doi de ani după comodorul Perry, un alt militar american, generalul MacArthur; nu ca vizitator turbulent, ci ca adevărat stăpân al Arhipelagului.

6

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Statele Unite deveniseră incontestabil prima putere militară de pe glob, singura care deținea arma atomică. Erau de asemenea și de departe puterea economică predominantă, până într-acolo încât dolarul se impusese drept moneda de referință a sistemului financiar internațional. Și mai erau, din punct de vedere politic și ideologic, liderul recunoscut al taberei occidentale.

Locul lor era atât de preeminent că, atunci când s-a voit să se întemeieze o organizație care să regrupeze ansamblul națiunilor unite contra forțelor Axei, la New York i s-a stabilit sediul mai degrabă decât la Geneva, unde își avusese domiciliul defuncta Societate a Națiunilor. Într-un sens, centrul lumii se deplasase decis pe cealaltă coastă a Atlanticului.

Nu mai exista pentru Statele Unite decât un singur lucru în neregulă: comunismul – care urca la orizont, se propaga și părea purtat de vântul Istoriei. Ele s-au străduit să-l combată pe toate fronturile și în toate domeniile, vreme de jumătate de secol – o perioadă tumultuoasă, încordată, periculoasă, în care americanii vor întâmpina multe eșecuri și chiar câteva dezastre memorabile, dar din care vor ieși în final triumfători.

În Europa, Uniunea Sovietică, după ce fusese pe punctul de a se prăbuși atunci când teritoriul îi fusese invadat în iunie 1941 de diviziile blindate germane, se redresase rapid, în parte datorită ajutorului furnizat de Washington și de Londra; la Stalingrad repurtase o victorie decisivă, apoi trupele sale porniseră în urmărirea inamicului, până la Berlin. Când războiul a luat sfârșit, Armata Roșie ocupa jumătatea orientală a continentului, în principal Polonia, Ungaria, Bulgaria, România, Cehoslovacia, ca și o bună parte din Germania; și chiar în jumătatea occidentală, în țări atât de importante ca Franța sau Italia, partidele comuniste reprezentau forțe politice de prim plan.

În Asia orientală deopotrivă, comunismul progresa repede. O porțiune importantă din teritoriul chinez era deja în mâinile lui Mao Zedong care, în 1949, la patru ani după sfârșitul războiului mondial, își va face intrarea în Pekin pentru a proclama nașterea unei Republici Populare întemeiate pe gândirea lui Marx și a lui Lenin. În nordul Coreei, ca și în nordul Vietnamului, zonele controlate de combatanții comuniști fuseseră și ele declarate Republici Populare.

În toate conflictele și crizele prin care trecea planeta se relevau de-acum, într-un fel sau altul, reflexele înfruntării centrale dintre „Est" și „Vest", respectiv comunismul și capitalismul. Și, cum principalele puteri din cele două tabere, îndeosebi Uniunea Sovietică și Statele Unite, se străduiau să evite ca forțele lor armate să se lupte direct între ele, s-a luat obiceiul de a se vorbi despre un război „rece", care era însă un război în toată puterea cuvântului, necruțător, intens, neîncetat, global, nefiind

„rece" peste tot. Unele bătăliile purtate au făcut sute de mii de victime, ca în Coreea, în Indochina, în Indonezia, în Afganistan, în Orientul Apropiat, în America Latină sau în Africa Australă.

Nici unul dintre protagoniști nu se poate lăuda că ar fi dus această luptă păstrându-și mâinile curate. În țările guvernate de ei, comuniștii s-au dovedit mereu tiranici și insensibili la suferințele celor administrați de ei. Conducătorii occidentali s-au dovedit mult mai respectuoși cu popoarele lor, dar comportarea lor față de restul lumii s-a caracterizat adesea printr-o întrebuințare excesivă a forței de îndată ce considerau că interesele lor erau amenințate.

Fiindcă Istoria a tranșat în favoarea unora și în defavoarea celorlalți, e greu astăzi să nu dăm câștig de cauză nici unora. Totuși, rațional este să amintim că existau în fiecare tabără cinici și idealiști, torționari și victime; că cele două doctrine rivale se sprijineau pe principii universale perfect onorabile, pe care nu le respectau întotdeauna; că fiecare a produs opere intelectuale, literare și artistice de mare valoare; și că numeroasele conflicte care au constituit războiul rece nu se pot rezuma la o înfruntare simplistă între un „imperiu al Răului" și un „imperiu al Binelui".

Acestea fiind spuse, trebuie să admitem că victoria unora și înfrângerea celorlalți nu erau nemeritate. Eșecul Uniunii Sovietice n-a fost cauzat numai de uneltirile taberei adverse, ci și de falimentul modelului pe care ea pretindea că-l construiește. Sistemul ei economic centralizat era presupus a funcționa mai bine decât celălalt, de vreme ce era, în teorie, mai rațional, mai

„științific", mai puțin haotic, dar realitatea pe care oricine a putut-o constata este că dirijismul ce se pretindea rațional n-a produs decât ineficacitate, absurditate și haos.

Falimentul politic a fost la fel de probatoriu. Abținându-se să pună în practică un sistem în care cetățenii să se poată identifica și asocia, puterea comunistă a lăsat să se dezvolte în rândul populației descurajarea, cinismul și o neîncredere generalizată față de conducători, de discursurile, dogmele și promisiunile lor.

*

Aș adăuga faptul că strategia Statelor Unite din cursul războiului rece s-a dovedit în ansamblu remarcabil de adecvată. Hotărârea lor de a se implica din plin în reconstrucția Europei și a Japoniei a fost indiscutabil o reușită. Până la sfârșitul războiului rece, comparația dintre țările din Europa de Vest și cele din Europa de Est a fost un factor determinant pentru a orienta opțiunile tuturor popoarelor de pe continent, iar exemplul reușitei japoneze a inspirat popoarele din Asia, mai ales Coreea de Sud, înainte de „a converti" marea Chină însăși la economia de piață.

La fel de judicioasă a fost hotărârea americanilor de „a conteni" fostul aliat sovietic, opunându-se ferm tentativelor sale de expansiune, în toate domeniile și pe toate continentele. După trecerea timpului, se vădește limpede că era singura atitudine de urmat pentru a birui în această înfruntare; celelalte două căi posibile, cea a unei politici de destindere față de Stalin, ca și

cea de reluare imediată a războiului mondial printr-un atac împotriva Armatei Roșii, ar fi dus, și una, și cealaltă la dezastre. Ideea susținută încă din 1946 de diplomatul american George Kennan prevedea că sistemul sovietic, dacă ar fi în mod eficace „contenit", s-ar prăbuși până la urmă singur fără să fie nevoie de un război direct cu el, și exact așa s-au petrecut lucrurile.

Dar dacă strategia de *containment* a fost în ansamblu judicioasă, s-ar putea spune chiar vizionară, anumite opțiuni ale Statelor Unite din cursul războiului rece s-au dovedit dezastruoase și au cauzat serioase „pagube colaterale", ale căror efecte continuă să se facă simțite.

După cum fusese cazul pe vremea președintelui Wilson, numeroase națiuni din Africa și din Asia care se pregăteau să facă primii pași pe scena internațională sperau că americanii le vor veni în sprijin, ca niște nași binevoitori. Din păcate, încă o dată a fost o decepție. Statele Unite, care se lăsaseră convinse în 1919 că agitația patriotică dirijată de notabilii egipteni era în realitate un complot bolșevic, aveau de-acum motive mai serioase să cedeze acestei temeri. Comuniștii erau inevitabil prezenți în cadrul tuturor mișcărilor independentiste de pe planetă și cine era obsedat de „mâna Moscovei" o găsea cu siguranță pe undeva.

Așa se face că Statele Unite au atacat mereu niște adversari din care ar fi putut foarte bine să-și facă aliați și prieteni.

În Iran, de exemplu, Dr. Mossadegh, un eminent jurist ce fusese ales democratic în fruntea guvernului, voia ca țara sa să-și exercite suveranitatea asupra

resurselor ei petroliere, până atunci controlate de britanici, care nu le lăsau iranienilor decât niște firimituri. Președintele Truman, aflat la sfârșitul mandatului, găsea aceste revendicări absolut legitime. Dar când succesorul său, Dwight Eisenhower, a venit la Casa Albă în 1953, a fost de îndată vizitat de Winston Churchill, venit să-i explice că Mossadegh era în realitate o marionetă în mâinile comuniștilor. Pentru a face față acestei „primejdii", CIA a primit sarcina de a organiza o lovitură de Stat deghizată în revoltă populară, care a răsturnat guvernul legal și le-a redat occidentalilor controlul asupra petrolului iranian pentru încă douăzeci de ani.

Agentul căruia i s-a încredințat această misiune era un nepot de-al lui Theodore Roosevelt, Kermit Junior, zis „Kim", care avea să istorisească mai târziu amănuntele operațiunii într-o lucrare intitulată *Countercoup* și publicată în săptămânile ce au urmat după Revoluția Islamică din 1979. Lucrarea este uimitor de candidă când povestește amănuntele operațiunii, chiar dacă nu reconsideră niciodată temeinicia ei. Pentru el, exista indiscutabil o amenințare comunistă ce trebuia contracarată cu orice preț și prin toate mijloacele.

E drept că existau printre conducătorii iranieni din epocă niște elemente din Partidul Tudeh, ramură locală a mișcării comuniste internaționale, care l-au împins pe șeful guvernului să adopte poziții radicale, precum naționalizarea petrolului, însă Mossadegh n-avea nici prin convingerile sale, nici prin temperamentul său. nici prin origini, nici prin viziunea-i strategică nici cel mai mic motiv de a se alinia Moscovei. Fost student la Sciences Po de la Paris și la Universitatea elvețiană de la Neuchâtel, fiu al unui fost ministru al Finanțelor

legat prin familie de dinastia Qadjar, care domnise de la sfârșitul secolului al XVIII-lea la începutul secolului XX și care se luptase tot timpul împotriva încălcărilor teritoriale ale rușilor, el ar fi putut foarte bine să devină un aliat solid al Washingtonului. Dacă s-ar fi dorit stabilirea unor legături cu el și s-ar fi arătat înțelegere față de revendicările lui cele mai legitime, s-ar fi evitat multe suferințe Iranului, ca și Statelor Unite. Bunul simț ar fi recomandat să fie urmată această cale, însă logica înfruntării totale dintre cele două tabere mondiale i-a îndreptat pe protagoniști într-o cu totul altă direcție.

Desigur, ar fi prezumțios, la șaptezeci de ani după fapte, să afirmăm în mod peremptoriu că Mossadegh n-ar fi devenit oricum un adversar al Occidentului. Totuși, tot ce s-a scris pe acest subiect, în special de către responsabilii și cercetătorii americani, ca și de către martorii direcți la evenimentele respective, mă incită să cred că Statele Unite au apucat o cale greșită în această privință și că și-ar fi putut evita și lor înșeși, și poporului iranian multe suferințe dacă ar fi știut să reziste la paranoia anticomunistă din acei ani, care nu era întotdeauna nejustificată, firește, dar care a fost foarte des o proastă sfătuitoare.

În cuvântul-înainte la povestirea sa, datat 15 martie 1979, Kim Roosevelt scrie: „Cartea de față se termină cu un triumf... La sfârșitul verii anului 1953, șahul mi-a spus cu sinceritate: «Îmi datorez tronul lui Dumnezeu, poporului meu, armatei mele și dumneavoastră». Prin «dumneavoastră» se referea la mine și de asemenea la cele două țări pe care le reprezentam, Marea Britanie și Statele Unite. Toți eram eroi. În prezent, din nefericire,

nu mai e deloc adevărat. Ceea ce fusese o istorie eroică a devenit o istorie tragică".

Aceste rânduri ar putea sluji de motto la multe victorii repurtate de Washington în cursul războiului rece, care aveau să se termine cu un gust amar; fie pentru că America a combătut cu înverşunare oameni a căror retorică îi displăcea, dar din care ar fi putut să-şi facă prieteni – în afară de Mossadegh, mă gândesc la congolezul Lumumba, la ghanezul Nkrumah, la indonezianul Sukarno şi la alţi câţiva; fie pentru că s-a aliat cu forţe funciar retrograde, care nutreau tot atâta ură faţă de occidentali precât şi faţă de comunişti.

A fost îndeosebi cazul în Afganistan, unde a fost stârnită şi încurajată o revoltă jihadistă împotriva Uniunii Sovietice, pe care a slăbit-o considerabil şi a contribuit la prăbuşirea ei, fără a se băga de seamă că această tendinţă, o dată dezlănţuită, avea să se reverse cu mânie împotriva Americii înseşi şi să-i pricinuiască pe propriul ei teritoriu foarte serioase necazuri.

La sfârşitul anilor 1980, când Statele Unite au ieşit învingătoare din acel lung şi periculos război rece, mulţi au crezut că victoria lor va fi definitivă şi va duce la instaurarea unei noi ordini internaţionale inspirate, garantate şi probabil chiar pilotate de ele. N-ar mai fi existat de-atunci încolo, pe toată întinderea planetei, decât un singur model de societate, acceptat de toţi, şi o singură superputere, cu un primat necontestat. Evenimentele lumii ar fi devenit nesemnificative, iar cronicarii vremii n-aveau să mai scrie, nemaiavând nimic de istorisit.

Dar Istoria, căreia unii se hazardau deja să-i vestească moartea, era doar „năucită", s-ar putea spune. Curând avea să-și revină și să reînceapă să umble bezmetică în direcții neprevăzute, pentru că, evident, aventura umană nu se oprește niciodată; și de asemenea pentru că puterea victorioasă s-a arătat incapabilă de a-și gestiona în mod adecvat supremația, spre a o consolida și perpetua.

7

Când cercetăm parcursul unor țări atât de diferite ca Japonia, Rusia, China și Statele Unite, suntem în chip firesc îndrituiți să ne întrebăm de ce una sau alta dintre ele și-a putut în anumite momente „pierde capul", compromițând astfel beneficiul realizărilor pe care știuse să le înfăptuiască. Mă voi feri să caut în această privință legi universale, mulțumindu-mă cu aceea care este clar inerentă naturii umane, și anume că există, la toți cei ce au dobândit o preeminență, un început de orbire și un risc de exaltare.

Celor pe care vor să-i piardă, zeii le iau mai întâi mințile și le lasă aroganța, spuneau vechii greci. În mitologia lor, în care sentimentele erau reprezentate de divinități alegorice, aroganța se numea Hybris. Toți oamenii care izbutesc să se ridice deasupra semenilor lor prin statut, prin avere, prin putere, prin talent sau chiar prin sfințenie întretaie, într-o zi sau alta, drumul acestei ispititoare și rari sunt cei care se pricep să-i reziste. Lucrul este adevărat la indivizi și la comunitățile umane, dar mai ales la națiuni. Cele patru cărora le-am evocat parcursul nu se abat absolut deloc de la regulă. Fiecare avea dorința legitimă de a repara nedreptățile și fiecare a ajuns să comită, uneori contra voinței sale, nedreptăți și mai flagrante.

Japonia din era Meiji voia să se răzvrătească împotriva încălcărilor de hotare ale omului alb și să demonstreze inanitatea prejudecăților rasiste; a reușit admirabil, ceea ce i-a adus recunoștința tuturor celor care au suferit de-a lungul veacurilor ofense similare. Dar în loc să persiste în aceeași luptă, ea n-a pregetat să îmbrățișeze la rândul ei visuri de cucerire și prejudecăți supremaciste care au împins-o într-o prăpastie. Din fericire, prin cea de-a doua izbăvire a sa a știut cum să salveze onoarea elanului ei inițial și să redea civilizației sale o strălucire planetară.

Rusia își luase și ea sarcina de a lupta contra unei uriașe nedreptăți, cea mai universală din toate, de vreme ce nu privea numai o națiune sau o rasă, ci pe muncitorii din lumea întreagă și pe toate popoarele oprimate – nici o luptă nu era mai nobilă în principiu, nici una nu era mai ambițioasă, cu adevărat pe măsura celei mai întinse țări de pe glob. Din nefericire, în câțiva ani paradisul s-a preschimbat în infern din pricina rigidității unei doctrine, a sclerozării unui sistem și a lipsei sângeroase de măsură a unui om. După Stalin, Rusia a încercat nu o dată să se pună din nou pe picioare, dar pagubele fuseseră atât de masive încât n-a mai izbutit nicicând să le repare.

Cât despre China, care se considerase mult timp drept „Centrul" lumii și care suferise pe urmă vreme de secole umiliri insuportabile, este de înțeles că a putut resimți o mândrie justă și un început de exaltare în ziua în care a putut scăpa în sfârșit de sărăcie și de înapoiere. A prins să viseze cu voce tare un timp în care avea să devină sau să redevină prima putere a planetei, cea mai influentă, cea mai bogată, cea mai

respectată, în care întreaga omenire avea să vibreze din nou în ritmul drumurilor mătăsii.

Principalul artizan al modernizării țării, Deng Xiaoping, recomandase totuși reținere, discreție și modestie; după el, chinezii s-au îndepărtat puțin câte puțin de preceptele-i de cumpătare, dar e prea devreme încă să spunem dacă îndepărtarea în cauză va continua sau mâine se va restabili circumspecția pe care o predica el.

Revenind la Statele Unite, care își păstrează până în prezent preeminența globală, mi se pare că hybrisul lor este mai de înțeles decât al altora, fiindcă evenimentele le-au plasat pe o poziție atât de dominantă încât le-ar fi fost greu să nu aibă „rău de înălțime", și fiindcă se pot lăuda în mod legitim că au construit națiunea cea mai puternică, mai prosperă, mai influentă și mai dinamică dintre toate.

Firește că țara are cusururile ei, în cutare sau cutare alt domeniu, și am menționat câteva; dar, dacă privim parcursul ei în ansamblu, realizările sale în totalitate, de la modestele ei începuturi și până astăzi, e limpede că e vorba de una dintre cele mai reușite experiențe din toată istoria umană. În particular, contribuția acestei țări la „inventarea" civilizației noastre contemporane, atât materiale cât și intelectuale, este cea mai hotărâtoare dintre toate. Esențialul din ceea ce constituie astăzi modul nostru de viață și ne deosebește atât de radical de generațiile precedente îl datorăm mai întâi Americii.

Un succes de netăgăduit așadar, asupra căruia m-aș putea lesne întinde. Am crescut într-un mediu familial în care erau venerate Statele Unite, campusurile lor

universitare, eficacitatea, creativitatea, uimitoarea lor capacitate de a primi și integra, ca și sistemul lor politic atât de ingenios, de echilibrat, care a fost un element esențial al reușitei lor. Continuu să împărtășesc această venerație încă și astăzi, când aș fi cel mai fericit om din lume dacă patria mea adoptivă, Europa, s-ar hotărî în sfârșit, cum au dorit-o Victor Hugo, Stefan Zweig și atâția alții, să-și clădească propriile „State unite", federalizate după modelul Americii.

O dată acestea spuse, trebuie să adaug, cu gravitate, că în rolul lor de „putere tutelară" a omenirii, pe care au început să și-l asume de la Primul Război Mondial încoace și să-l întărească după cel de-al Doilea și pe care l-au exercitat practic singure după încheierea războiului rece, Statele Unite nu s-au priceput cum să se ridice la „altitudinea" potrivită, ceea ce riscă să aibă consecințe dramatice pentru ansamblul omenirii, ca și pentru ele însele.

Unul dintre cele mai revelatorii episoade ale acestei „insuficiențe" este lunga lor intervenție în Afganistan. Când s-au retras de acolo, la sfârșitul lui august 2021, într-un mod destul de haotic, responsabilii americani au explicat că făcuseră tot ce putuseră și erau cu siguranță convinși de asta. Argumentele lor păreau de altfel de necombătut: America a cheltuit în acea țară aproape o mie de miliarde de dolari în douăzeci de ani pentru un rezultat nul! Nu e oare dovada bunăvoinței „medicului" și a incurabilității „bolnavului"?

Cu toate astea, când privim puțin mai îndeaproape cifrele, așa cum au fost compilate la Washington de organismele oficiale însărcinate să supervizeze cheltuielile,

mai degrabă de-a fi impresionați de amploarea acestei angajări suntem pur și simplu înspăimântați, fiindcă descoperim că aproape tot acest astronomic „trilion" a fost consacrat efortului militar. Mai precis, 95% s-a cheltuit cu trupele americane, armele, munițiile, aprovizionarea, instalațiile lor, precum și cu formarea militarilor de schimb locali; iar dacă scădem din sumele rămase cât au încasat câteva agenții americane însărcinate cu misiuni specifice, constatăm că partea *realmente alocată dezvoltării* Afganistanului n-a reprezentat decât 2% din total, abia puțin peste douăzeci de miliarde în douăzeci de ani, adică un miliard de dolari pe an. Pentru o țară care număra, la retragerea americană, peste patruzeci de milioane de locuitori, nu e ceva foarte impresionant.

Ar fi fost de crezut că Statele Unite, doritoare de a câștiga „inimile și sufletele" populațiilor respective, aveau să dezvolte o rețea de școli și universități, de șosele, autostrăzi, gări și aeroporturi, și de asemenea întreprinderi dinamice, cu uzine, ferme mecanizate, laboratoare, rețele de distribuție etc. Cine mai abitir decât marea Americă putea să opereze o asemenea modernizare și să favorizeze astfel emergența unui mare număr de profesioniști competenți și a unei importante clase de mijloc devotate stabilității, progresului, deschiderii și refuzului visceral al întoarcerii înapoi pe care o reprezentau talibanii? Dar superputerea s-a cantonat, din nefericire, într-o viziune pur securitară a conflictului și s-a condamnat la eșec.

Mișcarea islamistă, care fusese inițial învinsă și desconsiderată, a recâștigat puțin câte puțin terenul, ceea ce a dus la cataclismul din 2021, din care Statele Unite

și-au revenit foarte repede, dar din care Afganistanul nu-și va mai reveni. El se află astăzi sub cizma celui mai retrograd guvern de pe planetă, după ce avusese drept mentor țara cea mai avansată. Un lamentabil eșec! O tragedie! O rușine!

Pot eu mult și bine să înmulțesc semnele de exclamare, indignarea mea va rămâne inaudibilă, căci naratiunea americană a dezastrului are toate aparențele adevărului. Cine crede astăzi în mod serios că o țară musulmană ar fi putut să fie un exemplu de dezvoltare? La ce bun să încerci a demonstra că Afganistanul s-ar fi putut îndrepta într-o cu totul altă direcție, cea a modernității, a prosperității și a demnității bine înțelese? Că populația sa feminină ar fi putut scăpa de servitudinea atroce care-i este impusă? Și totuși sunt convins că americanii ar fi fost scutiți de o sumedenie de neplăceri dacă, de exemplu, i-ar fi încredințat puterea bătrânului rege Muhammad Zahir Șah, un personaj respectat care a trăit multă vreme în exil la Roma, l-ar fi lăsat să se ocupe de echilibrarea delicată dintre etnii, triburi, clanuri și provincii, în timp ce ei înșiși, despovărați de această sarcină ingrată, s-ar fi consacrat dezvoltării țării, a infrastructurilor ei, a economiei, menținând pe loc, pentru a asigura stabilitatea puterii, doar o prezență militară modestă, discretă, consensuală și puțin costisitoare.

Nu, nu e nevoie să argumentăm. Degeaba e puternică America, cu o democrație remarcabilă și resurse nelimitate, unele responsabilități nu e capabilă să le asume. Raportul foarte amănunțit pregătit la cererea Congresului de un *Special Inspector General for Afghan Reconstruction* o spune cu candoare – îl parafrazez puțin:

Nu ne pricepem să ducem la bun sfârșit acest gen de reconstrucție, iar dacă ar trebui să ne înhămăm la o sarcină similară în anii ce vor să vină, am eșua în același fel!

Dar să lăsăm la o parte Afganistanul. Să uităm de toată lumea arabo-musulmană chiar, a cărei criză e atât de profundă în zilele noastre, încât constituie o explicație comodă pentru toate metehnele ei și ale altora, și să ne întoarcem privirea mai degrabă către o altă regiune a lumii, în care modelul american ar fi trebuit să producă cea mai sănătoasă „contaminare" – mă refer la America Latină. Este totuși îngrijorător că prosperitatea marii națiuni nord-americane s-a propagat atât de puțin la sud de granița ei în cursul ultimilor o sută cincizeci de ani și că efectele reușitei sale au fost atât de puțin benefice într-o regiune unde domnește ca o stăpână încă din secolul al XIX-lea.

Nu degeaba „yankeii" sunt atât de detestați de vecinii lor din sud, ca rușii în Europa centrală sau ca japonezii în Coreea. Probabil că popoarele hispanice își admiră marele vecin de la nord, dar ele au suferit din cauza proximității sale. „Sărman Mexic, atât de departe de Dumnezeu, atât de aproape de Statele Unite!" exclamase președintele Porfirio Diaz, a cărui țară a fost mereu maltratată de prea puternicu-i vecin. Iar dacă un fost elev al școlilor catolice precum Fidel Castro se răzvrătise într-atât încât s-a alăturat sovieticilor este pentru că singura alternativă ce i se oferea unei cubanez din generația lui era de a fi ori sluga americanilor, ori dușmanul lor, niciodată un adevărat partener, tratat de la egal la egal.

În toate țările din Lumea Nouă, patrioții care lucrau pentru demnitatea națiunii lor, cum făcuseră nord-americanii față cu colonizatorii britanici, au fost tratați de Washington ca niște adversari și combătuți cu înverșunare, crima lor fiind, cel mai adesea, de a nu fi voit să se plieze intereselor companiilor nord-americane, fie ele miniere, agricole sau financiare.

Se va obiecta să Statele Unite n-aveau ca misiune să construiască prosperitatea sau democrația la vecinii lor și că era normal pentru ele să acționeze în funcție de propriile lor interese. Probabil așa o fi, dacă se considerau o putere oarecare printre altele. Dar dacă au ambiția de a fi unica superputere și de a asuma oarecum o autoritate politică și morală pe continentul lor și la nivel global, aceasta le impune neapărat niște obligații de alt ordin.

*

Una dintre aceste obligații este să dea un exemplu, în loc să se prevaleze de statura lor spre a obține o „dispensă", un permis de liberă trecere sau chiar, pur și simplu, ca să facă ce le taie capul.

De câte ori nu s-a întâmplat, în ultimii ani, ca americanii să se bată hotărât pentru o cauză, încurajându-i și pe alții să adere la ea..., înainte de a se abține ei înșiși. Da, zic ei, trebuie creat un tribunal internațional pentru crimele de război, dar nici vorbă ca propriii noștri cetățeni să poată fi judecați de el!

Această înclinație de a nu se plia regulilor „edictate pentru ceilalți" a devenit deosebit de flagrantă când cu intervențiile militare ce au avut loc după căderea zidului

de la Berlin, în noiembrie 1989, și accesiunea Statelor Unite la rangul de unică superputere.

La început, lucrurile decurseseră fără probleme. Astfel, în august 1990, când Saddam Hussein invadase Kuweitul, prestigiul Washingtonului era atât de mare și agresiunea atât de flagrantă, încât cvasitotalitatea țărilor planetei s-a rânduit în spatele steagului înstelat. Armata americană, acționând cu adevărat în numele comunității internaționale, i-a aplicat conducătorului irakian o severă corecție.

O asemenea unanimitate nu mai fusese niciodată respectată până atunci, iar de atunci nu s-a mai reprodus vreodată. Înainte de sfârșitul secolului, deja se făcuse țăndări.

O criză gravă zguduia pe atunci Iugoslavia, iar Statele Unite voiau din nou să reunească o coaliție mondială pentru a-l lovi pe conducătorul de la Belgrad, Slobodan Milošević, perceput, nu fără motiv, drept principalul responsabil al derivei. Chestiunea la ordinea zilei era cea din Kosovo, o provincie care aparținuse mult timp Serbiei, dar a cărei populație, devenită majoritar musulmană și de limbă albaneză, își reclama independența. De astă dată, unele puteri erau reticente, îndeosebi Rusia, care refuza să se asocieze unei coaliții îndreptate contra coreligionarilor săi ortodocși, iar China își exprima și ea rezervele. Cum aceste două țări dispuneau de câte un drept de veto în Consiliul de Securitate, ONU nu și-a dat aprobarea.

Mare scofală, și-a spus președintele Bill Clinton, vom interveni în numele NATO. Nu era același lucru, fiindcă NATO nu e decât o alianță ce regrupează un anumit

număr de țări din Europa sau America de Nord și nu expresia unui consens internațional. Însă Washingtonul nu voia să se oprească la astfel de subtilități. Operațiunea militară a fost lansată, mai cu seamă prin bombardamente aeriene masive, și a dus la căderea lui Milošević.

Lecția acestei campanii, care a avut loc între martie și iunie 1999, este că superputerea putea face ce voia ea, cu sau fără consens, și că nimeni nu trebuia să încerce s-o împiedice.

Patru ani mai târziu, când Statele Unite au decis să invadeze Irakul, NATO însăși a refuzat să li se alăture. Două din țările sale cele mai importante, Franța și Germania, au socotit că motivele invocate spre a justifica un război nu erau suficiente și că argumentul înfățișat de americani, potrivit căruia Bagdadul ar fi dezvoltat arme de distrugere în masă, era prea puțin convingător. Mare scofală, și-a spus președintele George W. Bush, îl vom invada totuși, fără ONU, fără NATO, pur și simplu cu „o coaliție a celor care vor", *„a coalition of the willing"*, o formulă cam dezinvoltă.

Deși a fost criticată de majoritatea țărilor și de o bună parte a opiniei publice – mai ales în Regatul Unit, principalul aliat al Washingtonului –, operațiunea a fost din punct de vedere militar un succes. Cei care preziseseră o bătălie feroce în jurul Bagdadului au primit o dezmințire usturătoare. Capitala irakiană a căzut fără rezistență, iar statuile tiranului au fost demontate sub privirile întregii lumi – imagini ce dau de gândit tuturor acelora care credeau că pot ține piept superputerii, atât printre adversari, cât și printre aliații ei reticenți. Când formidabila ei mașină e în mișcare, nu

slujește la nimic să-i barezi calea, nici să cauți s-o ții în loc.

A fost pentru Statele Unite ceea ce limba engleză numește pudic „*a mixed blessing*", un eufemism care dă de înțeles că în „binecuvântarea" aparentă e amestecat un blestem ascuns – în cazul de față, victoria militară strălucită și prăbușirea dictatorului irakian au lăsat în mâinile americanilor o țară pe care trebuiau s-o reconstruiască și s-o pună din nou pe picioare, lucru de care ei s-au dovedit incapabili. Nu prevăzuseră nimic, nu pregătiseră nimic, nici pentru Irak, nici pentru celelalte țări în care au crezut că era util să intervină în ultimele decenii.

Ceea ce reușiseră admirabil imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, în Europa occidentală cu planul Marshall și în Japonia cu „terapia de șoc", n-a mai putut fi niciodată reprodus. De fiecare dată când Statele Unite au încercat s-o facă și-au dovedit incompetența. Probabil că n-aveau suficientă stimă față de populațiile locale ca să caute cu adevărat să le modernizeze, nici ca să ia în serios aspirația lor reală la democrație. Multe ocazii au fost astfel pierdute.

Între „blestemele ascunse" există unul pe care tindem prin forța împrejurărilor să-l subestimăm când suntem atât de obișnuiți să câștigăm: este tocmai cel ce decurge din sentimentul de invincibilitate.

E drept că americanii au suferit eșecuri în unele războaie „periferice", cel mai traumatizant fiind cel din Vietnam, iar cel mai recent cel din Afganistan, dar la nivel global ei rămân neînvinși, iar poziția lor, în vârful ierarhiei puterilor, n-a încetat să se întărească de-a lungul

marilor războaie, calde ori reci, ceea ce le conferă, mult mai mult decât tuturor celorlalte țări, o imensă încredere în sine și chiar certitudinea de a putea ieși învingători din toate încercările și provocările.

Fără a fi deloc nejustificat, sentimentul lor de invincibilitate se poate dovedi dezastruos. Una dintre consecințele lui pentru Statele Unite este că ele nu simt nevoia de a clădi instituții internaționale solide și respectate. De ce să înființezi reguli constrângătoare, când le poți impune altora fără să le respecți tu însuți? Cei bogați și cei puternici au mereu impresia că legile îi protejează mai ales pe cei săraci și pe cei slabi, ceea ce este exact; tind să uite însă că ele au mai întâi funcția de a ocroti ordinea stabilită și că, prin aceasta, constituie pentru cei puternici înșiși o protecție adesea mult superioară celei procurate de forța nudă.

Privind retrospectiv, e limpede că „perioada de grație" de care au beneficiat Statele Unite la sfârșitul războiului rece ar fi trebuit folosită în mod corespunzător pentru a clădi un nou sistem internațional, în cadrul căruia foștii lor inamici, rivalii lor și toți ceilalți actori de pe scena internațională și-ar fi găsit locul. Un astfel de sistem ar fi asigurat probabil preeminenței Washingtonului o anumită perenitate.

Dar retrospectiv e facil să arunci piatra Americii, care a trebuit să navigheze fără busolă în ape necunoscute și tulburi. Rolul de superputere globală nu trebuia doar să-l „joace", trebuia să-l „creeze" de la zero, ceea ce necesita din partea conducătorilor săi comori de luciditate, de creativitate și magnanimitate pe care nu le-au avut întotdeauna

Sunt convins că toți rivalii „citadelei Occidentului" ar fi eșuat lamentabil dacă ar fi trebuit să se înhame la o asemenea sarcină, fiindcă nici o putere, nici o națiune, nici o arie de civilizație nu se află în măsură să-și asume singure un *leadership* global, politic, etic și intelectual, de care omenirea, aflată în stadiul de acum al evoluției sale, are cu disperare nevoie.

Epilog

O lume de reconstruit

„Trecutul e-un prolog, iar ce urmează
E treaba ta și-a mea."*

„What's past is prologue;
What to come, in yours and my discharge."

William Shakespeare (1564-1616),
The Tempest

* Aici, după William Shakespeare, *Opere*, I, București, Ed. Tracus Arte, 2016, *Furtuna*, II, 1, trad. George Volceanov (n. trad.).

1

Anticilor le plăcea să istorisească „viețile paralele" ale oamenilor iluștri – Alexandru față cu Cezar, Demostene față cu Cicero; am putea să cercetăm în același mod parcursul marilor națiuni care se înfruntă astăzi și ale căror comportamente vor fi hotărâtoare în următoarele decenii pentru viitorul planetei noastre.

China și Statele Unite, care se află în vârful ierarhiei puterilor, au urmat, spre a ajunge acolo, traiectorii extrem de diferite, dar ambele abnorme. Pentru una, un foarte lung drum tumultuos; pentru cealaltă, cea mai fulgurantă ascensiune posibilă.

Ceea ce o distinge pe prima este că există *ca Stat* încă din Antichitate, pe același teritoriu, cu aceleași popoare, în esență, și aceleași referințe culturale. Confucius, care rămâne și astăzi gânditorul ei cel mai influent, s-a născut în 551 înainte de era noastră și a murit în 479 – aproape aceleași date ca la Heraclit, filozoful presocratic care spunea că totul trece, totul se schimbă, și că nu ne scăldăm niciodată de două ori în același fluviu.

Firește, marele înțelept al Chinei a fost adesea contestat de-a lungul veacurilor și chiar violent combătut, precum pe vremea Revoluției Culturale, când Gărzile Roșii voiseră să-l extirpe din mintea compatrioților lor. Însă el a supraviețuit și rămâne venerat în toată Asia

orientală. Unii conducători văd chiar în el izvorul de inspirație care a permis națiunii lor să izbutească modernizarea ei.

Statele Unite au urmat o cu totul altă traiectorie. Față de vechime, continuitate și permanență, ele întrupează inovația, îndrăzneala, fulguranța și amestecul.

Când europenii și chinezii au purces să exploreze planeta, în primele decenii ale secolului al XV-lea, nici unii, nici ceilalți nu știau că exista, dincolo de oceane, un imens continent ce lega Polul Nord de Polul Sud și care avea să se numească America. Cristofor Columb sconta să găsească India, atunci când caravelele lui au luat-o spre vest, și drumul lor s-a pomenit barat de o lume nouă, populată cu rase neașteptate ce au fost numite, din obstinație, „indiene".

Primii europeni stabiliți pe coastele viitoarelor State Unite erau puritani englezi fugind de persecuțiile religioase. Coloniile pe care le-au întemeiat în anii 1620, pe teritoriul „indienilor" massachusett, păreau fragile și fără mare viitor în lumea noastră.

Acei „pelerini" erau doar vreo sută, din care o jumătate a murit din prima iarnă; un secol și jumătate mai târziu, descendenții lor se revoltau împotriva monarhiei britanice; peste încă un secol și jumătate, deveniseră prima putere de pe glob. Vechiul continent, ale cărui națiuni nu conteneau să se omoare între ele, le-a chemat în ajutor când cu Marele Război. Strămoșii lor îl părăsiseră ca niște proscriși; americanii – cum s-a luat obiceiul de a-i numi puțin cam abuziv – s-au întors ca salvatori, ca protectori și aproape ca suzerani.

Între timp, întemeiaseră peste mări o nouă Romă, cu o președinție imperială, o predilecție pronunțată pentru subtilitățile juridice, o echilibrare fină între diferitele ramuri ale guvernării și un Senat instalat pe colina Capitoliului. Curând armatele lor vor fi în măsură să străbată drumurile întregii lumi cunoscute, cum făceau odinioară legiunile romane, doar că domeniul acestora nu se întindea mult dincolo de perimetrul mediteranean, în timp ce în era americană lumea cunoscută acoperă întreg pământul și trage cu ochiul spre Lună sau chiar spre Marte.

Și așa cum fusese cazul pentru imperiul de altădată, locuitorii „noii Rome" provin din toate părțile. Firește, „albii anglo-saxoni protestanți" au beneficiat multă vreme de anterioritatea lor, ceea ce le-a adus câteva privilegii; dar este din ce în ce mai puțin cazul. O variațiune a culorii, a credinței sau a originii etnice se vădește de-acum din ce în ce a fi un atu mai degrabă decât o tară.

*

Filiația morală față de Roma antică este cultivată de Statele Unite încă de la nașterea lor. Tocmai inspirându-se de la ea au optat ele să instaureze o republică – o decizie ce pare astăzi evidentă, dar care nu era neapărat așa în momentul Declarației lor de independență.

Pe vremea aceea, Revoluția Franceză încă nu avusese loc, toate regimurile politice din Europa și de prin alte părți erau de esență monarhică, iar rarele experiențe republicane din Istorie fuseseră efemere și prea puțin concludente, cu excepția tocmai a Romei. Cine voia să

se refere la un model republican credibil trebuia obligatoriu să se sprijine pe cel al Orașului etern, ale cărui evenimente și personaje ilustre – Scipio, Cato, Pompeius, Cincinnatus, Virgilius, Cicero, Cezar, Brutus și atâția alții – făceau parte din bagajul cultural al „părinților" Uniunii, precum Washington, Adams, Jefferson, Madison, Hamilton sau Benjamin Franklin.

Unii dintre cei din urmă și-au luat ideile direct din textele antice, alții de la Montesquieu sau Locke, fără a-l uita pe Shakespeare.

Dacă subliniez afecțiunea „întemeietorilor" față de modelul antic este fiindcă și China a jucat, în spațiul asiatic, un rol comparabil celui al Imperiului Roman, însă cu o diferență de talie: spre deosebire de emulul ei european, Imperiul de Mijloc a supraviețuit invaziilor barbare; de aceea, a rămas nu numai ca o îndepărtată referință politică, juridică, morală, culturală sau lingvistică, ci și ca o putere contemporană.

Ce s-ar fi întâmplat în Occident dacă Imperiul Roman ar fi supraviețuit și el? Întrebarea nu mai are mult sens în zilele noastre, dar a preocupat mințile mult timp. Au existat chiar diverse tentative de a prelungi Imperiul sau de a-l resuscita. Era visul lui Carol cel Mare, încoronat de papă împărat la Roma în anul 800; dar domeniul său n-a întârziat să se fragmenteze și curând n-au mai subzistat din înfăptuirea sa decât o somptuoasă denumire, cea de „Sfânt Imperiu Roman", și un titlu cu care s-au împodobit diverse dinastii, precum Carolingienii, Hohenstaufenii sau Habsburgii, până la abolirea lui de către Napoleon în 1806; care, de-ar fi avut vreme, ar fi reluat probabil acest vis pe socoteala sa – nu hotărâse el să-și numească moștenitorul „rege al Romei"?

Desigur, a existat și o altă prelungire remarcabilă, prin Imperiul Roman de Răsărit. Istoricii obișnuiesc să-l numească „bizantin", însă locuitorii și suveranii săi s-au revendicat întotdeauna ca fiind „romani". A supraviețuit o mie de ani celui de Apus, căci Roma a căzut în 476, pe când Constantinopolul n-a fost cucerit de otomani decât în 1453.

Douăzeci de ani mai încolo, prințesa Sofia Palaiologhina, nepoata ultimului împărat „bizantin", se mărita – din întâmplare la Roma, în vechea bazilică Sf. Petru – cu prințul Moscovei Ivan al III-lea; nepotul lor Ivan al IV-lea, zis „cel Groaznic", mândru de ascendența sa imperială, s-a socotit curând în drept să se proclame la rându-i „cezar" și să se așeze simbolic pe tronul strămoșilor săi. O lungă descendență de „țari" s-a înșirat până în 1917. Mulți creștini ortodocși vedeau atunci în Moscova „a treia Romă", după Constantinopol.

Nu erau totuși decât niște ficțiuni – ambițioase, înșelătoare, costisitoare. Într-adevăr, Imperiul Roman dispăruse, iar moștenirea sa fusese dispersată. Invers, Imperiul de Mijloc a rămas – singura țară care era totodată un Stat și o civilizație milenară, cum conducătorilor săi le plăcea uneori s-o reamintească.

2

Când contemplăm traseele atât de diferite ale celor doi „coloşi" din epoca noastră, suntem uneori ispitiţi să ne spunem că înfruntarea lor reprezintă într-un anumit fel un rezultat logic al Istoriei, aşa cum s-a desfăşurat ea de cinci ori şase secole încoace.

De o parte se află liderul de necontestat al lumii occidentale, care începuse de la baza scării, navigând prudent printre marile imperii coloniale şi suferind din timp în timp mânia lor, ca la cucerirea tinerei sale capitale, Washington, şi la incendierea primei sale Case Albe şi a Capitoliului de către expediţia punitivă engleză din 1814, dar care a reuşit pe urmă să capete ascendent asupra europenilor, fie învingându-i prin forţă, ca pe spanioli în 1898 sau pe germani în cele două războaie mondiale, fie convingându-i să-i recunoască întâietatea, ca pe britanici sau pe francezi.

De cealaltă parte a arenei se află dacă nu liderul Orientului, cel puţin actualul depozitar al celor două provocări majore cărora Occidentul a trebuit să le facă faţă de când şi-a stabilit preeminenţa, şi anume deşteptarea Asiei şi emergenţa comunismului, provocări lansate la origine de Japonia erei Meiji şi de Rusia sovietică, dar pe care le moşteneşte în prezent China.

Duelul celor doi „finalişti" se învederează a fi astfel drept un deznodământ logic şi imposibil de evitat.

Să fie cu adevărat cazul? Trebuie oare să ne resemnăm cu o asemenea înfruntare și cu măcelul ce ar însoți-o? Nu cred. Desigur, s-a mai întâmplat deja ca omenirea să se piardă în masacre nesăbuite, cu certitudinea că altfel nu se putea, Primul Război Mondial fiind în această privință un exemplu edificator. Mi se pare totuși cea mai sacră datorie a noastră să evităm cu orice preț o „finală" care se anunță atât de devastatoare, nu numai, de altminteri, din cauza riscurilor legate de arsenalele atomice. Această sabie a lui Damocles rămâne suspendată mai mult ca niciodată, din nefericire, deasupra capetelor noastre, așa cum actualitatea nu încetează să ne reamintească. Dar, chiar fără a se ajunge la asemenea extreme, există alte motive majore ce ar trebui să fie suficiente pentru a ne convinge să evităm această „luptă a titanilor" – „dosare" complexe și preocupante ce n-ar putea fi tratate în mod adecvat fără participarea activă a tuturor puterilor care contează.

Există, bineînțeles, dereglările climaterice. Nu voi zăbovi mult asupra lor numai fiindcă datele sunt cunoscute, există o literatură abundentă și fenomenele zise „extreme" au demonstrat în decursul ultimelor decenii anvergura pericolului, accelerarea sa și înfricoșătoarea-i neîmblânzire.

De aceea, mă voi mulțumi aici să fac două observații concise. Prima este că *nu s-a făcut nimic serios până astăzi ca să se evite cataclismul anunțat*. Da, desigur, sunt luate decizii, sunt organizate conferințe, sunt semnate acorduri și o anumită conștientizare își face loc, dar dacă scopul nostru este de a stopa deriva, rezultatul, până în ziua de azi, este pur și simplu un eșec. O parabolă

în formă de film a fost produsă în 2021, cu titlul *Don't Look Up – Nu vă uitați în sus* –, în care doi astronomi încearcă să alerteze principalii conducători politici și militari asupra venirii iminente a unei comete ce va nimici întregul pământ; sunt ascultați politicos, dar cu un pic de nerăbdare, fiindcă există, desigur, alte priorități...

A doua observație a mea, care decurge din cea dinainte și care oferă de asemenea „cheile" de a înțelege absurditatea situației, este că incapacitatea noastră de a face față, în mod potrivit, unui risc de această amploare provine din neputința noastră de a gestiona împreună, în mod responsabil, treburile planetei noastre – fie și pentru a-i împiedica anihilarea. Căci răspunsul nostru la astfel de provocări cere de la fiecare dintre noi niște sacrificii. Cei care s-au obișnuit să consume fără reținere ar trebui să se modereze, iar cei care se află în plină expansiune ar trebui și ei să-și încetinească puțin ritmul. Țările care posedă cele mai întinse păduri, descrise drept „plămânii planetei", ar trebui să reziste tentației de a le defrișa și, în schimb, ar trebui să poată conta pe solidaritatea activă a ansamblului comunității internaționale ca să-i despăgubească de lipsa câștigurilor.

Menționez aceste câteva exemple, după cum aș putea cita zeci și sute altele. Amenințările care apasă asupra ecosistemului nostru, asupra faunei și florei, asupra ghețarilor, sunt nenumărate. Toate necesită o cooperare sinceră și hotărâtă între țările implicate, între puterile cele mai bogate și mai influente, și e un eufemism să spunem că o asemenea stare de spirit nu domnește în lumea de azi.

*

Defectul pe care tocmai l-am subliniat, incapacitatea noastră de a coopera chiar când știm că în joc e viitorul nostru și al copiilor noștri, are și alte consecințe ce nu vor pregeta să afecteze omenirea în anii următori.

Ne întrebăm adesea, la apariția unei invenții remarcabile cum sunt atâtea în zilele noastre, care i-ar putea fi efectele asupra modului nostru de viață, asupra evoluției societății noastre și chiar asupra viitorului speței umane și, pe drept cuvânt, conchidem că totul depinde de felul în care invenția va fi utilizată: de cine, în ce scop, în ce cadru juridic sau moral și sub care supraveghere, dacă există vreuna.

Știm deja, de pildă, că energia nucleară este o șansă formidabilă și totodată o formidabilă primejdie. Ne-ar putea alimenta, în viitor, ca energie curată, îndeosebi dacă tehnica fuziunii va fi în cele din urmă stăpânită, după cum ar putea, în câteva ore de demență, să nimicească orașe, națiuni, civilizații. E un paradox cu care trăim de zeci de ani și care ne nutrește simultan cele mai mari speranțe și cele mai negre temeri. La fel s-ar putea spune și despre multe alte domenii științifice și tehnologice, începând cu biologia.

Una din marile mele uimiri din ultimii ani a fost stârnită de o invenție nemaipomenită, care poartă numele barbar de „Crispr". Pusă la punct în California de două cercetătoare strălucite, Emmanuelle Charpentier din Franța și Jennifer Doudna din America – ceea ce le-a adus premiul Nobel de chimie la numai opt ani după publicarea lucrărilor lor, un record de celeritate! –, e vorba de o tehnică de „a edita" genomul

uman, obiectiv ce părea de neconceput până la începutul secolului XXI sau cel puțin ținea de domeniul unei *science-fiction* cam neînfrânate, și care este de-acum o practică curentă, la care s-au dedat mii de persoane din lume, cu proiecte extrem de disparate. Cutare cercetător s-a îndeletnicit cu vindecarea unui copil orb din naștere, care trecea drept incurabil. Cutare altul, lucrând acasă, în garajul său transformat în atelier, visează să-și facă fosforescent câinele, ca să nu-l piardă din vedere la plimbările lor nocturne.

Asemenea descoperiri sunt un subiect de admirație și totodată un subiect de neliniște. Într-adevăr, nu ne putem împiedica să ne întrebăm ce s-ar întâmpla dacă anumite persoane s-ar pune să se joace de-a ucenicii vrăjitori introducând în genomul uman elemente genetice provenite de la altă specie, sau invers. S-ar deschide calea către „fabricarea" unor himere potențial monstruoase...

La ce metamorfoze, la ce „ameliorări" perverse am putea asista dacă fiecăruia i-ar da prin cap să facă experimente fără nici o pavăză?

Nu se închipuise oare, mult înainte de aceste progrese revoluționare, clonarea oamenilor? Unii savanți s-au lăudat că au înfăptuit-o deja. Chiar dacă n-avem nici o dovadă, se știe că, din punct de vedere tehnic, lucrul este perfect fezabil, de vreme ce a fost deja experimentat pe alte mamifere. Spre a se preveni asemenea derapaje, este imperativ să avem un cod etic clar, care să țină seama regulat de noile descoperiri și să fie aplicat cu seriozitate și eficacitate *pe toată întinderea planetei*. Cine poate crede că o gestionare responsabilă a acestor dosare ar avea șanse să se producă în

atmosfera de detestare mutuală și de neîncredere generalizată care prevalează în zilele noastre?

Dificultatea noastră de a coopera unii cu alții s-a manifestat în chip elocvent odată cu pandemia de Covid-19. Încă de la primele cazuri, s-a iscat un val continuu de aluzii și acuzații la adresa responsabilității unora și a altora în declanșarea bolii. Contaminarea inițială rezultase dintr-un contact întâmplător între specii pe o piață din Wuhan sau dintr-un accident de laborator? Dintr-un nefericit concurs de împrejurări sau dintr-o faptă răuvoitoare?

Nu sunt sigur că adevărul va fi cunoscut într-o bună zi. Singura certitudine de care dispunem este că dacă vreodată, în anii ce vin, niște indivizi sau niște grupuri criminale și-ar pune în minte să provoace o pandemie ucigătoare sau o altă calamitate de acest ordin, lucrul nu le-ar fi imposibil.

Sunt tentat să evoc încă un domeniu în care progresele au mers la fel de repede ca în medicină și în biologie: cel al inteligenței artificiale. Riscurile de derapaj sunt evidente, chiar dacă e încă prea devreme pentru a spune ce invenții vor afecta funest viitorul societăților umane și care se vor dovedi finalmente salutare ori pur și simplu inofensive.

Cum nu vreau defel să brodez scenarii încâlcite, voi spune doar că ne aflăm în fața unei imensități necunoscute, în care se poate întâmpla orice, inclusiv inimaginabilul. Cei care lucrează în acest sector de vârf doresc ei înșiși un moratoriu. „Să apăsăm pe «pauză»", par ei a spune, „și să așteptăm să vedem mai limpede!" Dar cum ar putea aceste apeluri la chibzuință să prevaleze

dacă principalii protagoniști nu sunt interesați? – o constatare pe care aș putea-o relua ca atare și referitor la multe alte domenii inovatoare. Pretutindeni progresele sunt însoțite de incertitudine, de neliniște și de perplexitate. Pretutindeni ne-ar plăcea să găsim puțin mai multă seninătate, vigilență, solidaritate.

În această fază atât de critică, de fascinantă, de complexă a evoluției sale, omenirea are cu siguranță ceva mai bun de făcut decât să se resemneze cu o „finală" apocaliptică între cei doi „coloși" ai vremii noastre.

Ceea ce e profund dezolant este că înfruntarea planetară către care ne îndreptăm ca niște somnambuli e mereu prezentată ca o viziune „realistă" asupra viitorului, pe când cei care ar vrea s-o împiedice apar ca niște visători naivi și aproape smintiți.

Nu e aici un „realism" cam obsolet? E drept că odinioară certurile dintre puteri se reglau, în ultimă instanță, pe câmpul de luptă. Dar azi, cu toate arsenalele pe care le-am acumulat? Oare nu vedem că un duel între cei doi uriași s-ar traduce printr-un război de exterminare și o anihilare generalizată? Să consideri un astfel de epilog drept ineluctabil nu e o viziune realistă, e o viziune absurdă, nesăbuită și chiar de-a dreptul suicidară.

În ce mă privește, sunt în orice caz convins că lumea de mâine nu se va face contra Occidentului, nici contra Asiei confucianiste, nici contra celorlalte componente ale marii comunități umane. Ea nu se va putea construi pe un câmp de ruine.

3

Observând în felul meu Istoria, am învățat că aceia care-și întemeiază comportamentele pe o detestare sistematică a Occidentului derivă în general către barbarie, către regres și în final degenerează și se pedepsesc pe ei înșiși.

Nu cred totuși că toate ideile, modele, mașinile sau chiar valorile pe care America și Europa le-au „deversat" asupra lumii au fost benefice. Sunt printre ele și bune, și rele și nu e niciodată potrivită atitudinea de a accepta, a adopta și a copia totul, fără discernământ. De aceea este indispensabil să ne deschidem și față de alți „contributori", veniți din tradiții diferite și care și-au demonstrat valoarea geniului propriu lor.

Este cu siguranță cazul Asiei orientale care, integrând felurite elemente ale civilizației occidentale, le aduce totodată „corectivele" necesare. Succesele înregistrate în societățile de tradiție confucianistă în materie de economie și de educație fac din ele surse de inspirație și exemple de meditat cu atenție, inclusiv în Occident, unde se tinde prea mult să se considere drept accesoriu și superfluu, chiar stupid „folcloric", tot ce vine din altă parte.

Există în special o chestiune ce mi se pare fundamentală: cea a raportării la religie.

În țările de tendință monoteistă, fie ele creștine, musulmane sau iudaice, ca și în lumea hinduistă, această raportare se relevă din ce în ce mai pernicioasă, mai ales din pricina legăturii nesănătoase care s-a stabilit acolo între religie și identitate. Nu voi nega faptul că tragedia țării mele natale, Libanul, mă face mai sensibil la acest aspect al lucrurilor; dar aș fi ajuns la aceeași concluzie și dacă m-aș fi născut în Nigeria, în Irlanda, în India, în Afganistan, în Bosnia sau pur și simplu în patria mea adoptivă, Franța. Dezlănțuirile identitare, în particular cele ce se sprijină pe o referință divină, otrăvesc existența majorității societăților umane și nu încetează să se agraveze.

Invers, în țările din Asia orientală identitatea nu se sprijină pe religie, ceea ce nu-i de-ajuns ca să le protejeze de fanatism și de accesele de intoleranță, dar le înarmează împotriva celui mai toxic ingredient al dușmăniilor din epoca noastră.

În China, Dr. Sun Yat-sen, întemeietor al Republicii și singura personalitate politică venerată atât la Pekin cât și la Taipei, s-a convertit în tinerețe la protestantism, iar asta nu i-a compromis defel imaginea de patriot, nici cariera politică, nici locul în istoria marii sale națiuni. În Japonia, una și aceeași persoană poate practica budismul, șintoismul, confucianismul și catolicismul fără a trebui să se justifice față de autorități, de familie sau de Creator. În Coreea de Sud la fel, creștinismul, care a devenit prima religie a țării datorită numărului fidelilor săi, coexistă fără violență cu budismul, taoismul și practicile ancestrale.

De mai multe ori în cartea de față l-am evocat pe Confucius, subliniind uneori elementele controversate

ale moștenirii sale, precum conservatorismul social, care a slujit mult timp de justificare pentru izolarea Chinei și imobilismul conducătorilor ei. Există însă un aport esențial pe care nimeni nu i-l poate contesta: cel de a le fi inculcat o dată pentru totdeauna nenumăratelor persoane care-l venerează că ceea ce contează la un cetățean este comportamentul său în Cetate și nu preferințele-i metafizice.

Nu e rușinos pentru civilizații, nici chiar pentru cele mai glorioase și mai înfloritoare, să învețe uneori câte ceva de la altele. Asia orientală nu s-a inspirat mereu de la Occident ca să-și reușească modernizarea? În chestiunea relației dintre religie și identitate, restul omenirii, începând cu Occidentul și cu lumea arabo-musulmană, este incontestabil acela ce ar trebui să învețe de la Asia orientală.

*

Acum, că am subliniat lucrul acesta, care mi se pare esențial și pe nedrept neglijat sau cel puțin subestimat, mă grăbesc să închid paranteza. Nu vreau să compar aici sucesele și eșecurile diferitelor societăți umane.

Nu că ar fi aberant sau inoportun s-o fac. Poate fi instructiv să măsurăm performanțele unora și ale altora în tot felul de domenii, de la libertățile publice și calitatea educației la asistența socială pentru persoanele în vârstă, locul acordat deopotrivă femeilor și minoritarilor ori măsura în care te simți în siguranță când mergi pe stradă. Dar nu am nici dorința, nici capacitatea de a stabili o ierarhie morală între civilizații, între doctrinele care le animă sau între națiunile cărora le sunt

proprii. Mie îmi stă și în fire, și în convingere să caut mai degrabă complementaritățile, convergențele. Visez la o lume reconciliată, la o universalitate împărtășită, din care nimeni să nu fie exclus. Visez la o omenire care să se maturizeze în sfârșit și ale cărei diverse componente să își dorească să dea și să primească, să-i influențeze pe ceilalți și să se lase influențate la rândul lor, fără a umili pe nimeni și fără a se lăsa umilite.

Bineînțeles, suntem încă departe, drumul e lung, dar nu ne interzice nimeni să privim în perspectivă în timp ce pășim înainte.

Am cercetat în eseul de față patru mari țări ale căror parcursuri aparte au contribuit la construirea lumii așa cum o cunoaștem în secolul nostru. Fiecare s-a luptat împotriva tuturor celorlalte și de asemenea împotriva vechilor puteri coloniale. Toate au jinduit la hegemonie, toate au trecut prin biruințe și momente de exaltare înainte de a-și frige degetele. Multă vreme au încercat să se distrugă unele pe altele și tot nu și-au depășit neîncrederile, temerile și resentimentele. Dacă mâine s-ar hotărî să-și urmeze cele mai rele instincte, cum li s-a întâmplat câteodată să facă în cursul ultimei sute de ani, consecințele ar fi devastatoare.

Mă îngrozesc când îi aud pe contemporanii mei și uneori pe mine însumi vorbind despre înfruntările ce vor urma să vină, îndeosebi între Statele Unite și Rusia sau China, ca despre niște evenimente aidoma altora, pe marginea cărora am putea tăifăsui cu seninătate, în jurul unei mese, între prieteni.

Scuza noastră, dacă trebuie să ne găsim una, este că modul în care s-a încheiat războiul rece a creat

multora dintre noi, chiar printre cei responsabili, un fals sentiment de securitate, ca și cum o voce lăuntrică ne-ar șopti pe un ton liniștitor: ne vom apropia de prăpastie, până la a crede că ne vom prăbuși; apoi, ca prin minune, vom fi trași îndărăt și coșmarul se va întrerupe înainte de a fi prea târziu; ca în criza din Cuba, în octombrie 1962, vom trage o spaimă serioasă și nimic mai mult.

Căderea zidului de la Berlin este, din punctul de vedere al impactului ei asupra mentalităților noastre și în particular asupra gradului nostru de vigilență, ca o Hiroshima pe dos. Oroarea stârnită de „bomba" din 1945 fusese atât de terifiantă încât, vreme de peste trei sferturi de veac, întreaga omenire a rămas convinsă că nu mai trebuia niciodată să se ajungă până acolo.

În schimb, faptul că războiul rece, în care „echilibrul terorii" fusese un factor omniprezent, s-a terminat printr-o victorie la puncte, fără ca pierzătorul sau câștigătorul să se gândească să recurgă la arma supremă, ne-a amorțit vigilența.

În loc să rămână de negândit, oroarea termonucleară s-a furișat din nou cu viclenie în discursul politic și chiar în conversațiile obișnuite, ca și când ar fi vorba de o „opțiune" printre altele, de luat în considerare în cutare sau cutare altă împrejurare...

4

Eram cufundat în scrierea cărții de față când, în zorii zilei de 24 februarie 2022, Rusia a invadat Ucraina. Cu douăzeci de zile mai devreme, pe când trupele sale se desfășurau deja pe teren și se pregăteau de asalt, Vladimir Putin se dusese la Pekin ca să semneze cu Xi Jinping o „Declarație comună" în care cei doi șefi de Stat schițau contururile noii ordini mondiale pe care voiau s-o instaureze.

Documentul critică aspru Statele Unite și pe aliații lor sau, ca să reluăm limbajul folosit în el, pe „anumiți actori care nu reprezintă decât o minoritate la scara lumii" și „care se comportă totuși ca și cum modelul lor de societate ar trebui aplicat întregii omeniri, ca și cum concepția lor cu privire la democrație ar fi singura valabilă, ca și cum le-ar incumba lor și numai lor să rezolve în felul lor toate problemele planetei". Față cu această abordare „unilaterală", continuă textul, cea mai mare parte a omenirii reclamă „o redistribuire a puterii în lume"...

Oare cei mai redutabili adversari ai Washingtonului să fi decis să pornească împreună încă de-acum bătălia hotărâtoare? Iar războiul din Ucraina ar fi în această perspectivă începutul unei „lovituri de forță planetare" vizând „detronarea" superputerii domnitoare?

În orice caz, e clar că lumea se confruntă de-acum cu cel de-al doilea său „război rece" – o denumire ce ar merita totuși să fie privită mai îndeaproape dacă încercăm să înțelegem caracteristicile brațului de fier actual în comparație cu cel care a urmat după cel de-al Doilea Război Mondial.

Una din diferențele majore este că adversarii Occidentului nu reprezintă de astă dată tabăra revoluției, ci mai degrabă pe cea a ordinii, adică a conservatorismului politic, social și intelectual.

Pe vremea când Rusia era sovietică, ea își manifesta permanent ostilitatea față de toate religiile, care-i replicau pe măsură; astăzi, crucea ortodoxă a înlocuit secera și ciocanul pe pieptul soldaților ei.

Odinioară, aliații și afiliații săi se recrutau, peste tot în lume, de la stânga și de la extrema stângă a eșichierului politic; astăzi îi găsim adesea la dreapta dreptei.

În sudul planetei, atât Moscova cât și Pekinul își făceau o datorie din a susține revoltele popoarelor oprimate; în prezent, nu mai e cazul. Când lumea arabă s-a încins în 2011 și protestele „primăvăratice" s-au propagat ca un foc de paie de la o țară la alta, China s-a arătat neliniștită, iar Rusia a mers până la a interveni militar pentru a salva regimul lui Assad, ce părea pe punctul de a fi răsturnat de rebeli.

În general, mișcările populare care izbucnesc în diverse regiuni ale lumii le suscită celor două puteri mefiență mai degrabă decât simpatie; cel mai adesea, văd în ele, pe drept sau pe nedrept, „mâna Washingtonului", la fel cum americanii vedeau altădată în tot ce mișca prin lume mâna Moscovei.

Este în special cazul cu ceea ce Declarația comună numește, curios, „revoluțiile de culoare". Fără îndoială că cei doi lideri se gândeau în special la cea din Ucraina, din 2004-2005, ce-și spunea „portocalie"...

În orice caz, e clar că frontierele ideologice dintre cele două tabere planetare s-au estompat astăzi și că, pe acest teren, noul război rece nu va semăna mult cu cel dinainte. Dar diferența cea mai semnificativă se situează în domeniul economic.

Factorul acesta fusese hotărâtor în competiția dintre capitalism și comunism, asigurând triumful unuia și eșecul celuilalt. Adversarii Occidentului, adesea redutabili din punct de vedere militar și politic, fuseseră prejudiciați de un sistem economic dirijist care se dovedise tot timpul inoperant. Astăzi nu mai e cazul, ci e mai degrabă aproape invers, după cum s-a putut constata din primele luni ale războiului din Ucraina. Dificultățile militare ale Rusiei i-au dezmințit pe cei care-i preziceau o victorie rapidă, iar reziliența ei față cu sancțiunile economice i-a dezmințit pe cei care-i preziceau ruina.

Înainte de a încheia această rapidă enumerare a deosebirilor dintre cele două războaie reci, trebuie să semnalez că una din consecințele noii înfruntări planetare este că Japonia, la trei sferturi de veac după extraordinara ei renunțare la prerogativele-i militare, a decis să „renunțe la renunțare", dacă pot îndrăzni să mă exprim astfel, pentru a se înzestra cu o veritabilă armată, ca o țară „normală".

Este puțin probabil ca Arhipelagul să redevină militarist și cuceritor, dar singularitatea sa în acest domeniu

va fi curând doar o amintire, ceea ce nu e de mirare. Tentația pacifistă tardivă a „prusacilor Asiei" a fost întotdeauna cam nerealistă, iar mersul lumii a făcut-o în cele din urmă fără îndoială de nesusținut.

*

Evidentele diferențe dintre cele două războaie reci n-ar trebui totuși să ne facă să uităm similitudinile lor, chiar dacă ele nu sunt percepute la fel de ambele părți.

Pentru occidentali, tabăra „eurasiatică" ce-i înfruntă astăzi nu se deosebește fundamental de tabăra „socialistă" ce-i sfida ieri, câtă vreme amândouă întrupează autoritarismul față cu democrația. Chinezii și rușii văd și ei o continuitate între cele două războaie reci, dar o explică prin persistența hegemonismului american și prin necesitatea de a i se opune.

Asupra primului punct, al democrației, Declarația comună este prea puțin convingătoare. Dacă îi dăm crezare, toate regimurile politice de pe glob ar avea dreptul de a-și spune „democratice", fie că garantează ori nu libertatea de exprimare, că au mai multe partide politice sau numai unul... Este o definiție defectuoasă a democrației, care amintește limba de lemn din epoca sovietică, atunci când țările supuse hegemoniei „marelui frate" se descriau ca niște „democrații populare" spre a nu-i lăsa celeilalte tabere exclusivitatea acestei noțiuni.

În ziua în care cele două mari națiuni în cauză vor voi să prezinte o adevărată alternativă la modelul de societate occidental, conducătorii lor vor trebui să-și revizuiască teza în această chestiune ca să devină credibili, de n-ar fi decât în ochii propriilor lor concetățeni...

Asupra celuilalt punct principal, al hegemoniei globale, spusele celor doi conducători sunt net mai convingătoare. Când spun că Statele Unite și aliații lor se comportă ca și când ar fi abilitați să gestioneze după cum le convine lor problemele întregii omeniri, ei preiau o părere larg împărtășită de restul lumii.

De la începutul războiului din Ucraina, lumea s-a tot întrebat de ce atâtea state din Africa, din Asia și din America Latină au ezitat să condamne invazia prin voturile de la ONU. În ce mai mare parte a timpului, asta n-avea nici o legătură cu contenciosul dintre Moscova și Kiev. Țările din sud își manifestau doar iritarea împotriva înclinației occidentalilor de a decide potrivit propriilor lor criterii că o anumită acțiune militară era acceptabilă, iar cutare alta nu. „Pentru unii mumă, pentru alții ciumă", se bombăne la New Delhi, la Pretoria, la Brasília sau la Alger și oricine știe că nu e complet fals.

Când trăiești, ca mine, în Europa, ești pe bună dreptate îngrozit să vezi că războiul, care a pricinuit atâtea suferințe în decursul veacurilor și pe care-l credeai de-acum izgonit de pe continent, poate fi din nou introdus aici sub orice pretext de voința unui conducător care se socoate lezat. Dar când trăiești în regiunile lumii unde conflictele continuă generație după generație, iar comunitatea internațională nu se prea sinchisește, nu manifești neapărat aceleași indignări, mai ales dacă ești convins că puterile occidentale poartă o responsabilitate în tragediile de care s-a suferit de-a lungul veacurilor și de care se suferă în continuare.

Sunt resentimente care nu se estompează ușor și care se stârnesc din nou pe timp de criză. Toți adversarii

Occidentului au cântat pe această coardă sensibilă, complăcându-se să le amintească țărilor în cauză tot ce le-au făcut să îndure englezii, francezii, belgienii, olandezii sau americanii.

Japonia imperială recursese la această retorică pe vremea când se visa lider al popoarelor din Asia și chiar al națiunilor musulmane, cum am avut ocazia să o evoc. Apoi Rusia sovietică jucase aceeași carte, nu fără succes, de-a lungul întregii ei existențe, începând de la Congresul popoarelor din Orient, care se ținuse la Baku în 1920, iar Mao Zedong voise să reia aceeași făclie, cu o viziune originală: după el, zonele rurale din întreaga lume trebuie să încercuiască orașele, pentru a le sufoca înainte de a le face să cadă, cum făcuseră comuniștii în China.

Încă și astăzi, orice putere care dorește să-și încrucișeze spada cu Occidentul este tentată să se înfățișeze, într-un fel sau altul, ca fiind purtătoarea de cuvânt a popoarelor care au suferit de pe urma colonialismului sau a tratatelor inegale.

Dar, dacă un astfel de discurs își păstrează o anumită pertinență și poate efectiv să determine națiunile din fosta Lume a Treia să-și manifeste iritarea față de occidentali și complezența față de adversarii lor, e greu pentru cele ce au fost multă vreme colonizate să se identifice cu o armată de invazie venită să-și reia posesia unei țări care a ieșit de sub suzeranitatea ei și și-a proclamat independența. Aceasta necesită o gimnastică mentală care nu-i ușor de efectuat. De aceea, nici un avânt popular spontan nu putea fi suscitat, nicăieri în

lume, de acțiunea militară întreprinsă de Moscova în Ucraina.

În plus, și chiar dacă recunoaștem, odată cu președinții chinez și rus, că occidentalii se comportă deseori „ca și cum le-ar incumba lor și numai lor să rezolve în felul lor toate problemele planetei", nu e deloc sigur că războiul pornit în 2022 va ajuta la repunerea sub semnul întrebării a acestei preeminențe.

N-aș vrea să speculez asupra consecințelor posibile ale unui conflict ce se desfășoară încă sub ochii noștri și pare menit să dureze, însă s-a întâmplat mereu în Istorie ca o bătălie să ducă la rezultatul invers față de cel sperat de către cei care au început-o.

S-ar putea chiar spune că, de fiecare dată când se desfășoară un război, nu peste mult timp descoperim că unul dintre „jucători" și-a calculat prost lovitura. S-a întâmplat chiar ca toți beligeranții să se înșele simultan. Primul Război Mondial ne oferă, și aici, un exemplu edificator.

Adesea deruta începe atunci când un conducător se întreabă *dacă are dreptate să se socoată lezat și să vrea să-și pedepsească adversarii*, în loc să se întrebe *dacă poate restabili situația în avantajul său printr-o acțiune militară*.

Punctul de plecare al „operațiunii speciale" ordonate de Vladimir Putin era frustrarea resimțită de țara sa, care a fost timp de jumătate de secol una din cele două superputeri globale, dominând jumătatea orientală a Europei și fiind temută de cealaltă jumătate. De la o zi la alta, acest statut s-a volatilizat. Superputerea rusă s-a pomenit declasată, dezmembrată, ruinată, ceea ce nu putea fi suportat cu seninătate de nativii săi.

Retrospectiv privind, e sigur că virajul decisiv a fost prost luat atât de adversarii Rusiei cât și de propriii ei conducători, începând cu Gorbaciov, care avea cele mai bune intenții de pe lume, dar căruia i-au lipsit abilitatea și prudența. În loc să ceară, drept contraparte a dezmembrării Pactului de la Varșovia, un ajutor masiv ce i-ar fi permis țării sale să se reconvertească, să se modernizeze și să se democratizeze, el a cedat totul pe dată, mulțumindu-se să primească în schimb niște încurajări verbale și câteva vagi promisiuni.

Cât despre conducătorii occidentali, ei au fost lipsiți de generozitate și de o viziune pe termen lung. Ar fi trebuit să prevadă că o Rusie rănită și micșorată va fi pentru Europa o bombă cu explozie întârziată. Trebuia ajutată cu orice preț să se democratizeze, să se dezvolte, să se reconvertească, să-și regăsească la finele războiului rece un cu totul alt rol în lume, un alt mod de a se împlini, ca să poată da naștere unei alte generații de conducători care să nu fie nici corupți, nici prădători, nici însetați de răzbunare. Din nefericire, nimic dintre acestea nu s-a făcut...

O mare bramburească, fără îndoială, dar care nu justifică în nici un fel declanșarea unui război. Capriciile Istoriei au lăsat în toate regiunile lumii conflicte prost reglate, frontiere prost trasate, răni prost cicatrizate. Dacă, de fiecare dată când o comunitate umană se va socoti lezată, amenințată sau victimă a unei nedreptăți, ea își va aroga dreptul de a recurge la forță, tot pământul nu va mai fi decât o junglă sângeroasă.

Moralmente de neapărat, acest război reprezintă pe deasupra și o strategie riscantă. În loc să scoată Rusia

din impasul ei istoric, el riscă s-o afunde și mai tare în el. În loc să demonstreze fragilitatea națiunii ucrainene, este pe cale să-i asigure pentru mult timp locul în Istorie. În loc să înfunde NATO în „moartea-i cerebrală", i-a permis să iasă din comă și să-și regăsească o rațiune de-a fi, iar în loc să pună capăt predominanței puterilor occidentale, el ar putea avea drept consecință „reînnoirea" ei câțiva ani în plus.

Dacă așa stau lucrurile, dacă Occidentul, căruia i se prezice neîncetat amurgul, va izbuti să iasă din această criză după ce va fi obținut o amânare, trebuie să tragem nădejde că va ști s-o utilizeze cu discernământ – nu pentru a-și regla socotelile, nici pentru a-i ostraciza pe unii și a-i recompensa pe alții, ci pentru a construi o nouă legalitate internațională care să permită prevenirea conflictelor și să propage pe toate continentele prosperitatea, libertățile fundamentale și primatul dreptului, adică tot ceea ce ar fi trebuit făcut încă de la căderea zidului de la Berlin și s-a omis să se facă.

Dacă Europa și Statele Unite nu profită de amânarea pe care le-o oferă Istoria ca să construiască în sfârșit un sistem internațional în care întreaga omenire să se recunoască, este posibil ca această oportunitate să nu se mai înfățișeze niciodată.

Mâine, raporturile de forțe s-ar putea schimba. Un „dig" ar putea ceda – cel al superiorității militare, cel al dolarului ca monedă de referință sau un altul, legat de descoperiri tehnologice neașteptate. Dacă ne aflăm încă într-o logică de înfruntare și dominație, dacă nu s-a instituit un mecanism de solidaritate planetară, consecințele ar putea să fie catastrofale.

În pofida tuturor acestor neliniști, rămân convins că momentul de angoasă pe care-l trăim ar putea să se dovedească salutar, că ar putea să ne determine să concepem pentru urmarea aventurii umane o altă desfășurare, care să nu fie pur și simplu reluarea aceleiași tragedii cu alți actori.

Nu e prea târziu. Avem toate mijloacele necesare spre a ieși din acest „labirint", deși mai trebuie să începem prin a admite că ne-am rătăcit.

Bibliografie

Pentru o carte referitoare la atâtea țări, epoci și teme, a trebuit, evident, să recurg la numeroase surse. Ar fi fastidios să le înșir pe toate. Am preferat să mă limitez aici la lucrările care mi-au procurat informații precise sau puncte de vedere judicioase și cărora voiam de aceea să le arăt recunoștința mea.

La fel, fiecare etapă a cercetării mele a fost însoțită de perplexitate și incertitudine față de feluritele moduri de a interpreta faptele. Mereu a trebuit să scotocesc, să compar, să presupun, și de sute de ori am fost tentat să-mi explic în note lungile ezitări și laborioasele „arbitraje"... Dar încă o dată mi s-a părut fastidios să-i plictisesc pe alții cu chinurile inerente oricărei munci de investigare. Cei care ar dori să meargă mai departe în cunoașterea unui personaj, a unui eveniment sau a unei controverse vor găsi, sper, în bibliografia de mai jos cu ce să-și înceapă propria lor explorare.

Voi menționa aici numai una din dilemele mele, care privește modul de scriere a numelor chineze. Transcrierea lor s-a schimbat mult în ultimii ani. Pe vremea tinereții mele, se scria „Mao Tse Dun", „Teng Hsiao Ping" sau „împărăteasa Tseu Hi"; de-acum se scrie Mao Zedong, Deng Xiaoping și Cixi. M-am conformat la numele de persoane uzului actual. Dar lucrul n-a fost ușor la numele de locuri. Ziarele franceze continuă să numească Pekin capitala, pe când anglo-saxonii nu mai scriu decât Beijing. După câteva șovăieli, am optat în cele din urmă pentru o soluție simplă, deși destul de

arbitrară, și anume că, la numele cele mai familiare, am păstrat grafia dinainte – Pekin, Canton, Nankin, Tientsin și Tsingtao, mai curând decât Beijing, Guangzhou, Nanjing și Qingdao –, în timp ce la toate celelalte m-am conformat grafiei de astăzi.

Iată deci o listă a surselor pe care le-am consultat. Pe unele le-am uitat cu siguranță, așa că îmi cer scuze dinainte.

Abrahamian, Ervand, *Iran between Two Revolutions*, Princeton University Press, 1982.

Acemoglu, Daron & Robinson, James, *Why Nations Fail*, Currency, 2012.

Akaha, Tsuneo, „The Vestige of History and «Cold Peace» between Russia and Japan", în *Russia in the Indo-Pacific* (volum colectiv), Routledge, 2021.

Barnouin, Barbara & Changgen, Yu, *Ten Years of Turbulence: The Chinese Cultural Revolution*, Kegan Paul, 1993.

Baum, Richard, *The Fall and Rise of China*, The Great Courses, 2013.

Baverez, Nicolas, *L'Alerte démocratique*, L'Observatoire, 2020.

Berger, Joseph, *Nothing but the Truth: Joseph Stalin's Prison Camps*, The John Day Company, 1971, pentru ediția americană; *Shipwreck of a Generation: The Memoirs of Joseph Berger*, Harvill, 1971, pentru ediția britanică.

Bergère, Marie-Claire, *Sun Yat-Sen*, Fayard, 1994.

Bevins, Vincent, *The Jakarta Method: Washington's Anticommunist Crusade and the Mass Murder Program That Shaped Our World*, PublicAffairs, 2020.

Bix, Herbert, *Hirohito and the Making of Modern Japan*, HarperCollins, 2000.

Booth, Michael, *Three Tigers, One Mountain: A Journey Through the Bitter History and Current Conflicts of China, Korea, and Japan*, Macmillan, 2020.

Bouvier, Nicolas, *Chronique japonaise*, Payot, 1975.

Brocheux, Pierre, *Hô Chi Minh. Du révolutionnaire à l'icône*, Payot, 2003.

Browne, Edward, *The Persian Revolution 1905-1909*, Cambridge University Press, 1910.

Brzezinski, Zbigniew, *Le Grand Échiquier*, Bayard, 1997.

Cabestan, Jean-Pierre, *Demain la Chine: démocratie ou dictature?*, Gallimard, 2018.

Carrère d'Encausse, Hélène, *Le Pouvoir confisqué. Gouvernants et gouvernés en URSS*, Flammarion, 1980.

Chang, Jung & Halliday, Jon, *Mao: The Unknown Story*, Anchor, 2006.

Chémali, Fouad, *À l'origine des mouvements communistes (Mémoires, 1935)*, reeditată de Dar Noun, 2014. În limba arabă.

Clements, Jonathan, *A Brief History of the Samurai*, Robinson, 2013.

Dakroub, Mohamed, *Les Racines du chêne rouge. Récit de la naissance du Parti communiste libanais 1924-1931*, Dar al-Farabi, 2007. În limba arabă.

Dalrymple, William, *The Anarchy: The East India Company, Corporate Violence, and the Pillage of an Empire*, Bloomsbury, 2019.

Dana, Richard Henry, *Two Years before the Mast*, New York, 1840.

Dikötter, Frank, *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe*, Bloomsbury, 2018.

Dittmer, Lowell, *Liu Shaoqi and the Chinese Cultural Revolution*, Routledge, 2015.

Domenach, Lean-Luc, *Mao, sa cour et ses complots*, Fayard, 2012.

Dreyer, Edward, *Zheng He. China and the Oceans in the Early Ming Dynasty: 1405-1433*, Pearson Longman, 2006.

Duiker, William, *Ho Chi Minh: A Life*, Hachette Books, 2000.

Ehrenbourg, Ilya, *Le Dégel*, Éditions Défense de la paix, 1954.

Ekman, Alice, *Rouge vif. L'idéal communiste chinois*, L'Observatoire, 2020.

Fenby, Jonathan, *Generalissimo: Chiang Kai-Shek and the China He Lost*, Gardner, 2003.

Figes, Orlando, *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia*, Picador, 2003 [ed.rom.: *Dansul Natașei. O istorie culturală a Rusiei*, traducere de Lucia Popovici, Polirom, Iași, 2018].

Frankopan, Peter, *The Silk Roads: A New History of the World*, Vintage, 2017.

Gaddis, John, *George F. Kennan: An American Life*, Penguin, 2011.

Gourdault-Montagne, Maurice, *Les autres ne pensent pas comme nous*, Bouquins, 2022.

Hamburg, Gary, *The Rise and Fall of Soviet Communism*, The Great Courses, 2013.

Hanes, W. Travis & Sanello, Frank, *The Opium Wars: The Addiction of One Empire and the Corruption of Another*, Sourcebooks, 2004.

Harding, Christopher, *Japan Story: In Search of a Nation*, Penguin, 2018.

Heisbourg, François, *Le Temps des prédateurs. La Chine, les États-Unis, la Russie et nous*, Odile Jacob, 2020.

Hwang, Kyung Moon, *A History of Korea*, Bloomsbury, 2022.

Jacobs, Dan, *Borodin: Stalin's Man in China*, Harvard University Press, 1981.

Jacques, Martin, *When China Rules the World: The End of the Western World and the Birth of a New World Order*, Penguin, 2012.

Kagan, Robert, *The Return of History and the End of Dreams*, Knopf, 2008.

Kamel, Mustafa, *Le Soleil levant*, Cairo, 1904. În limba arabă.

Kaplan, Lawrence, *NATO 1948: The Birth of the Transatlantic Alliance*, Rowman & Littlefield, 2007.

Kayloe, Tjio, *The Unfinished Revolution: Sun Yat-Sen and the Struggle for Modern China*, Marshall Cavendish, 2017.

Kearns Goodwin, Doris, *Team of Rivals: The Political Genius of Abraham Lincoln*, Simon & Schuster, 2006.

Keene, Donald, *The Japanese Discovery of Europe, 1720-1830*, Stanford University Press, 1969.

Kessler, Mario, *Joseph Berger: Communist Activist in Palestine and Victim of Stalinism (1904-1978)*, Marxists Internet Archive, 2014.

Khleviuk, Oleg, *Stalin: New Biography of a Dictator*, Yale University Press, 2015.

Kissinger, Henry, *De la Chine*, Fayard, 2012.

Kissinger, Henry, *L'Ordre du monde*, Fayard, 2016.

Laffan, Michael, *Mustafa and the Mikado: A Francophile Egyptian's Turn to Meiji Japon*, Japanese Studies, 1999.

Lamouroux, Christian, *La Dynastie des Song. Histoire générale de la Chine (960-1279)*, Les Belles Lettres, 2022.

Lankov, Andrei, *The Real North Korea: Life and Politics in the Failed Stalinist Utopia*, Oxford University Press, 2014.

Lee, Kai-Fu, *AI Superpowers: China, Silicon Valley, and the New World Order*, Mariner, 2021.

Levathes, Louise, *When China Ruled the Seas: The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405-1433*, Open Road, 2014.

MacFarquhar, Roderick, *Mao's Last Revolution*, Harvard University Press, 2008.

MacMillan, Margaret, *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, Random House, 2003.

Mahbubani, Kishore, *Has China Won?*, PublicAffairs, 2022.

Maisky, Ivan & Gorodetsky, Gabriel, *The Maisky Diaries: The Wartime Revelations of Stalin's Ambassador in London*, Yale University Press, 2016.

Malraux, André, *Les Conquérants*, Grasset, 1928 [ed.rom.: *Cuceritorii. Calea regală*, traducere de Mioara Izverna și Miron Radu Paraschivescu, RAO, București, 2002].

Mandelbaum, Michael, *The Four Ages of American Foreign Policy: Weak Power, Great Power, Superpower, Hyperpower*, Oxford University Press, 2022.

Manela, Erez, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford University Press, 2009.

Mroué, Karim, *Un demi-siècle d'utopie. Mémoires d'un dirigeant de la gauche libanaise*, Téraèdre, 2009.

Nye, Joseph, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, PublicAffairs, 2005.

Pantsov, Alexander, *The Bolsheviks and the Chinese Revolution*, Routledge, 2000.

Pantsov, Alexander, *Mao: The Real Story*, Simon & Schuster, 2012.

Peyrefitte, Alain, *Quand la Chine s'éveillera... le monde tremblera*, Fayard, 1973.

Polak, Christian, *Ludovic Savatier, médecin de la Marine*, Bulletin de l'ASNOM, iunie și decembrie 2020.

Pu Yi, *From Emperor to Citizen: The Autobiography of Aisin-Gioro Pu Yi*, China Publishing Group, ediție nouă engleză în 2007.

Ravina, Mark, *To Stand With the Nations of the World: Japan's Meiji Restoration in World History*, Oxford University Press, 2018.

Roosevelt, Kermit, *Countercoup*, McGraw-Hill, 1979.

Rubenstein, Joshua, *The Last Days of Stalin*, Yale University Press, 2016.

Rucker, Laurent, *Staline, Israël et les Juifs*, Presses Universitaires de France, 2001.

Russo, Gus, *Live by the Sword: The Secret War against Castro and the Death of JFK*, Bancroft Press, 1998.

Satter, David, *Age of Delirium: The Decline and Fall of the Soviet Union*, Yale University Press, 2001.

Schiffrin, Harold, *Sun Yat-Sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, 2010.

Schuman, Michael, *Superpower Interrupted: The Chinese History of the World*, PublicAffairs, 2020.

Sebag Montefiore, Simon, *Stalin. The Court of the Red Tsar*, Cornell University Press, 2003 [ed.rom.: *Stalin. Curtea țarului roșu*, traducere de Cătălin Drăclineanu, Polirom, Iași, 2014].

Seth, Michael, *A Brief History of Korea: Isolation, War, Despotism, and Revival*, Tuttle, 2019.

Smith, Stephen A., *Russia in Revolution: An Empire in Crisis, 1890 to 1928*, Oxford University Press, 2017.

Souyri, Pierre-François, *Moderne, sans être occidental. Aux origines du Japon d'aujourd'hui*, Gallimard, 2016.

Stoler, Mark, *America and the World: A Diplomatic History*, The Great Courses, 2013.

Taylor, Jay, *The Generalissimo: Chiang Kai-Shek and the Struggle for Modern China*, Harvard University Press, 2009.

Tocqueville, Alexis de, *De la démocratie en Amérique*, Paris, 1840 [ed.rom.: *Despre democrație în America*, Humanitas, București, 1995, vol. I, traducere de Magdalena Boiangiu și Beatrice Staicu; vol. II, traducere de Claudia Dumitriu].

Tsuru, Sigheto, *Japan's Capitalism*, Cambridge University Press, 1993.

Tu, Weiming, *Implications of the Rise of „Confucian" East Asia*, Daedalus Journal, MIT Press, 2000.

Tudor, Daniel, *Korea: The Impossible Country*, Tuttle, 2012.

Vogel, Ezra, *Deng Xiaoping and the Transformation of China*, Harvard University Press, 2011.

Vogel, Ezra, *China and Japan: Facing History*, Harvard University Press, 2021.

Wang, Sheng-Wei, *The Last Journey of the San Bao Eunuch, Admiral Zheng He*, Proverse Hong Kong, 2019.

Watson Andaya, Barbara, *From Rūm to Tokyo*, Indonesia Journal – Cornell University, 1977.

Wilbur, C. Martin, *Sun Yat-Sen, Frustrated Patriot*, Columbia University Press, 1976.

Wood, Michael, *The Story of China*, Simon & Schuster, 2021.

Worringer, Renée, *Ottomans Imagining Japan*, Palgrave Macmillan, 2014.

Wu, Albert M., *From Christ to Confucius: German Missionaries, Chinese Christians, and the Globalization of Christianity, 1860-1950*, Yale University Press, 2016.

Yazbek, Youssef I., *Histoire du Premier Mai dans le monde arabe*, Dar al-Farabi, 1974. În limba arabă.

Cuprins

Prolog 7

I. Scânteile japoneze 13

II. „Paradisul" celor ce muncesc 77

III. Un marş foarte lung 155

IV. Citadela Occidentului 275

Epilog. O lume de reconstruit 345

Bibliografie 375

Un război devastator s-a declanşat de curând în inima Europei, readucând la viaţă traumele cele mai dureroase ale trecutului; se proferează constant ameninţări cu un cataclism nuclear, deşi le credeam înlăturate definitiv; există o încleştare între Occident, pe de o parte, şi China şi Rusia, pe de altă parte... E limpede că se produce o schimbare profundă, care deja ne afectează modul de viaţă şi care pune sub semnul întrebării însăşi temelia civilizaţiei noastre. Toţi suntem conştienţi de asta, dar încă nu a examinat nimeni această criză cu luciditatea pe care o merită. Cum am ajuns aici? Amin Maalouf caută, în cartea de faţă, originile acestei noi înfruntări între Occident şi adversarii săi, retrasând parcursul a patru mari naţiuni: Japonia epocii Meiji, prima ţară din Asia care a sfidat supremaţia naţiunilor „albe" şi a cărei modernizare accelerată a fascinat o lume întreagă, în special alte ţări din Orient, ce au început să viseze să-i calce pe urme; Rusia sovietică, reprezentând, trei sferturi de secol, o ameninţare formidabilă la adresa Occidentului şi a sistemului şi valorilor lui; China, ce constituie în acest secol XXI, prin dezvoltarea sa economică, ponderea demografică şi ideologia conducătorilor, principala provocare pentru supremaţia Occidentului; şi în fine Statele Unite, care au ţinut piept fiecăruia dintre cei trei *challengers* şi au devenit, după atâtea războaie, liderul suprem al Occidentului şi cea dintâi superputere globală. În ansamblu, volumul este o amplă frescă istorică ce înfăţişează clar mizele conflictelor actuale, motivaţiile protagoniştilor şi straniile paradoxuri ale epocii noastre. Cum spunea Faulkner, citat în deschiderea cărţii: „Trecutul nu moare niciodată. Nici măcar nu a trecut".

ISBN 978-973-46-9831-8

www.polirom.ro

Carte publicată şi în ediţie digitală